

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БОШ ПРОКУРАТУРАСИ
АКАДЕМИЯСИ**

ЖУМАЕВ БЕКЗОД БАХТИЁР ЎҒЛИ

КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

5A240124 – Тергов фаолияти

**Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган
ДИССЕРТАЦИЯ**

Илмий раҳбар: Л.Исоқов

ТОШКЕНТ–2021

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I-БОБ. КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ	
1.1. Кибержиноятлар тушунчаси, мазмун-моҳияти ва хусусиятлари.....	10
1.2. Кибержиноятлар таснифи.....	17
II-БОБ. КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	
2.1. Кибержиноятларни тергов қилишнинг ҳуқуқий асослари.....	27
2.2. Кибержиноятларни тергов қилишнинг методикаси	38
2.3. Кибержиноятларни тергов қилиш тактикаси ва рақамли далилларни тўплаш амалиёти.....	51
III. КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШГА ДОИР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА ВА УНИ ҚОНУНЧИЛИГИМИЗГА ҚЎЛЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	
3.1. Кибержиноятларни тергов қилишга доир халқаро стандарт.....	67
3.2. Кибержиноятларни тергов қилишга доир хорижий тажриба ва уни миллий қонунчилигимизга қўллаш истиқболлари.....	75
ХУЛОСА	82
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	89
ИЛОВА	97

КИРИШ

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Бугунги глобаллашув жараёнида ахборот чегара билмас кучга айланиб, у бутун дунё аҳолисини бошқармоқда. Энг йирик глобал маконга айланган интернет нафақат шахсга, балки жамият ва давлат хавфсизлигига дахл қилувчи қуролга ҳам айланиб улгурди. Хусусан, БМТ Бош Ассамблеяси, Европа Кенгаши, ШХТ, МДХ, Араб давлатлари лигаси ва бошқа ташкилотлар томонидан ахборот-коммуникация технологияларидан жиноий мақсадларда фойдаланишга қарши курашиш бўйича минтақавий ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Статистик маълумотларга кўра, ҳозирги вақтда дунё аҳолисининг 4 млрд.дан ортиғи интернет фойдаланувчиси ҳисобланиб, киберхавфсизлик бўйича халқаро экспертлар 2019 йилда киберҳужумлар ҳар 14 секундда содир бўлишини таъкидлади. Ҳар йили кибержиноятчилик оқибатида етказилган моддий зарарнинг миқдори дунё ЯИМнинг 1 %ни ташкил этади¹.

Замонавий технологиялар асрида деярли барча жиноятларнинг ахборот технологиялари ёки интернет тармоғидан фойдаланиб содир этилиши ахборот хавфсизлигини таъминлаш, кибержиноятларга қарши курашиш, халқаро ҳамкорликнинг самарадорлигини оширишни тақозо қилмоқда. Кибержиноятларнинг трансмиллий хусусиятини инобатга олиб, жаҳонда бу борада олиб борилаётган илмий тадқиқот изланишлар ахборотни хавфсиз узатиш, электрон далилларнинг мақбуллиги, компьютер жиноятларинг жиноий-ҳуқуқий тавсифи, ўзаро ҳуқуқий ёрдам масалаларига бағишланган. Қайд этиш жоизки, инсонпарвар ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантиришда ахборот ҳамда у билан боғлиқ бўлган ахборотлаштириш жараёнининг ҳуқуқий тартибга солиниши алоҳида аҳамият касб этади.

---

¹ <http://www.statista.com/> (The Statistics Portal)

Тадқиқотлар доирасида қуйидаги муаммолар аниқланиб, уларни ҳуқуқий таҳлил этиш ҳамда бартараф этиш мавзу долзарблигини белгилаб беради:

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятлар учун жавобгарлик белгиловчи нормаларнинг такомиллашмаганлиги, яъни амалиётда ЖКда назарда тутилмаган ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноят таркибларининг кўплиги, жиноят турларининг янгиланмай қолганлиги; мазкур жиноятларни тергов қилишга доир ягона методнинг ишлаб чиқилмаганлиги; Жиноят-процессуал кодексида жиноятларни тергов қилишда рақамли экспертиза тайинлашнинг мавжуд эмаслиги; кибержиноятларни тергов қилишда халқаро ҳамкорлик алоқаларининг такомиллаштириш зарурлиги; кибержиноятларнинг глобаллашуви ва “халқаро кўламга эга бўлиши”, мазкур жиноятчиликнинг глобал хавф сифатида тан олиниши, кибержиноятларнинг халқаро миқёсда содир этилишига имкон яратувчи “кибермакон”нинг вужудга келиши натижасида халқаро стандартларнинг тан олиниши самарали ўрнатилмаганлиги; кибержиноятларни аниқлаш, унинг сабабларини ўрганиб бартараф этиш, хусусан, тергов қилиш ва ушбу турдаги жиноятларга қарши курашишни амалга оширувчи органларнинг самарали фаолият кўрсатмаётганлиги, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни тергов қилиш доирасида “ИТ” мутахассислари билан етарли ҳамкорлик ўрнатилмагани ҳамда иш юритишда электрон далилларнинг бутунлиги ва яхлитлигини таъминловчи, уларни кўздан кечириш, олиш, сақлаш, ташиш ва судга тақдим этиш тартибини белгиловчи процессуал механизм мавжуд эмаслиги.

Диссертация тадқиқоти Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (1994)², Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси³, 2003 йил 11

---

² Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://lex.uz/docs/111453>. (Мурожаат этилган сана 10.03.2021 йил).

³ Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://lex.uz/docs/1659822>. (Мурожаат этилган сана 10.03.2021 йил).

декабрдаги “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги 560-II-сон⁴, 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги ЎРҚ-371-сон⁵ Қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони⁶, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ–3723-сон «Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори⁷, Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги 137-сонли Қонуни⁸, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг Ахборот хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашга кўмаклашиш маркази фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори⁹ ва бошқа соҳадаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган вазифаларни комплекс тарзда амалга оширишга хизмат қилади.

---

⁴ Ўзбекистон Республикаси “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонун // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://www.lex.uz/acts/83472> (Мурожаат этилган сана 10.03.2021 йил).

⁵ Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://lex.uz/docs/2387357> (Мурожаат этилган сана 10.03.2021 йил).

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

⁷ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси // (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.10.2018-й., 06/18/5547/1975-сон) <https://lex.uz/docs/3735818> . (Мурожаат этилган сана 10.03.2020 йил)

⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 137-сонли Қонуни // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://lex.uz/docs/1295262> (Мурожаат этилган сана 10.03.2020 йил)

⁹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг Ахборот хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашга кўмаклашиш маркази фаолиятини ташкил этиш чора -тадбирлари тўғрисида”ги қарори // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://lex.uz/docs/1968372> (Мурожаат этилган сана 10.03.2020 йил)

Тадқиқот мақсади - кибержиноятларни тергов қилишда мавжуд муаммоларни аниқлаш ва уларнинг ечими бўйича назарий-амалий ечимларни беришдан иборат.

Тадқиқот вазифалари:

кибержиноятлар тушунчаси, мазмун-моҳияти ва хусусиятлари ҳамда таснифини очиб бериш орқали кибержиноятларнинг умумий тавсифи ёритиб берилган;

кибержиноятларни тергов қилишнинг ҳуқуқий асослари ва методикаси, кибержиноятларни тергов қилиш тактикаси ва рақамли далилларни тўплаш амалиёти таҳлил қилиниб, кибержиноятларни тергов қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари кўрсатиб ўтилди;

кибержиноятларни тергов қилишга доир халқаро стандарт ҳамда хорижий тажриба ўрганилиб, уларни қонунчилигимизга қўллаш истикболлари белгилаб олинди.

Тадқиқотнинг объекти бўлиб кибержиноятларни тергов қилиш жараёнида юзага келадиган ижтимоий муносабатлар доираси ҳисобланади.

Тадқиқотнинг предметини кибержиноятларни тергов қилишнинг илмий-назарий асослари, миллий ва хорижий олимларнинг илмий изланишлари, амалдаги қонун ҳужжатлари, халқаро стандартлар ва хорижий тажриба, шунингдек амалиётда мавжуд муаммолар ташкил этади.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

кибержиноятларнинг киберфирибгарлик, кибертерроризм турлари, кибермакон, киберсуицид тушунчаларининг таърифи ва улар учун жиноий жавобгарлик белгилаш зарурати асосланган;

шахснинг шахсий ҳаёт дахлсизлигини жиноят-ҳуқуқий муҳофаза қилиниши ва жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлашда ахборот технологияларидан фойдаланиб Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси ҳамда Жиноят-процессуал кодексига бир қатор ўзгартиришлар киритилиши келтирилган,

кибержиноятларга қарши курашиш ҳамда тергов қилишда рақамли далилларни тўплаш ва уларнинг яхлитлигини таъминлаш юзасидан механизм ишлаб чиқиш зарурлиги асослангандир;

кибержиноятлар доирасида тергов ишларини олиб боришда махсус тактикалар тавсия этилган ҳамда ушбу турдаги жиноятлар учун алоҳида тергов ҳаракатлари олиб борилиши лозимлиги илмий асослангандир.

Тадқиқот мавзуси бўйича адабиётлар таҳлили. Кибержиноятларни тергов қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари ва уларни такомиллаштириш жиҳатлари нафақат миллий, балки дунё жиноят ҳуқуқий фанида янги йўналиш ҳисобланади. Мамлакатимизда мазкур муаммонинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик (А.К.Расулев, Е.С.Абдурахманов, Р.Кабулов, М.Х.Рустамбаев, К.Р.Абдурасулова, М.Собиров, Н.С.Салаев, Х.Очилов Д.И.Сафаров), шунингдек, криминалистик (А.С.Закутский, Т.Н.Бутунбаев) чораларининг умумий ҳуқуқий жиҳатлари тадқиқ этилган.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг тушунчаси, таркиби, турлари хусусиятлари, улар учун жиноий жавобгарлик, жиноятларни квалификация қилиш ва исботлаш масалалари, шунингдек кибержиноятларни тергов қилиш, криминологик, социологик (жиноят-статистик) жиҳатлари Л.Кочкина, Т.Бородкина, И.М.Рассолов, Ш.Толмасов, В.А.Дуленко, Р.Р.Мамлев, В.А.Пестриков, И.Г.Чекунов, В.А.Номоконов, И.В.Раманов, О.А.Кузнецова, А.В.Федоров, К.Е.Зинченко, Л.Ю.Исмаилова, А.Н.Караханьян, Б.В.Киселев, В.В.Крылов, Я.М.Мастинский, Н.С.Полевой, Ю.Н.Соловьев, В.В.Хургин, С.И.Цветков ва бошқалар томонидан ўрганилган. Шунингдек Г.Г.Родионовнинг ушбу жиноятларнинг криминалистик тавсифи, И.Р.Бегишевнинг рақамли ахборот жиноятларига қарши курашиш, J.Howardнинг (АҚШ) Интернетга тармоқли ҳужумлар статистикасининг таҳлили, бағишланган тадқиқотларни таъкидлаш лозим. Республикаимизда ўзгалар мулкини компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-тороғ қилганлик учун жавобгарлик (Х.Р.Очилов) мавзусида фалсафа доктори (PhD) диссертацияси, ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги

жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чораларини такомиллаштириш (А.К.Расулев) мавзусида докторлик диссертацияси (DSc) ҳимоя қилинган. Ушбу тадқиқотларда ўзгалар мулкани талон-торож қилиш билан боғлиқ жиноятларнинг сабаблари ва шароитлари, компьютер фирибгарлиги, ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий чораларини такомиллаштириш тадқиқ этилган¹⁰. Аммо ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни кибержиноят сифатида ўрганиб, уни тергов қилишга доир тадқиқот олиб борилмаган.

Тадқиқотнинг усуллари. Белгиланган вазифаларни амалга оширишда илмий тадқиқот усулларидан, жумладан тизимли таҳлил, анализ ва синтез, қиёсий-ҳуқуқий таҳлил ҳамда тадқиқотнинг умумий ва бошқа махсус усулларидан фойдаланилган. Мазкур усулларнинг барчаси маълум даражада диссертация тадқиқоти натижаларининг аниқлиги ва асосланганлигини таъминлашга хизмат қилди.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Диссертация ишининг илмий аҳамияти ундаги илмий-назарий хулосалар, амалий таклиф ва тавсиялардан келгуси илмий фаолиятда, амалдаги жиноят қонунчилигини такомиллаштиришда, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг тегишли қарорларини ишлаб чиқишда, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида ҳамда жиноят ҳуқуқи, криминалистика, ахборот ҳуқуқи, ахборот хавфсизлиги, тезкор-қидирув фаолияти, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятида ахборот хавфсизлиги, суд экспертизаси каби фанларни илмий-назарий жиҳатдан янада бойитишда фойдаланиш мумкинлигида намоён бўлади. Тадқиқот ишининг назарий жиҳатларига таяниш келгусида ахборот технологиялари ва ахборот хавфсизлиги соҳасидаги жиноятлар учун жавобгарликни такомиллаштириш, мазкур жиноятларни олдини олиш самарадорлигини ошириш, ахборот хавфсизлигини жиноят-ҳуқуқий муҳофаза

---

¹⁰ Мазкур олимларнинг ишлари тадқиқот ишининг фойдаланилган адабиётлар рўйхатида кўрсатиб ўтилган.

объекти сифатида тадқиқ этиш билан боғлиқ янги илмий тадқиқотлар олиб бориш имконини беради.

Иш тузилмасининг тавсифи. Тадқиқот иши Кириш, уч боб, етти параграф, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалар каби қисмлардан иборат.

I БОБ. КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

1.1. Кибержиноятлар тушунчаси, мазмун-моҳияти ва хусусиятлари

Давримизнинг фан ва техника соҳасидаги ютуқлари кундалик ижтимоий ҳаётимизга янада қулай имкониятларни тақдим этмоқда. Бироқ ана шу афзалликлар билан бир қаторда, айрим салбий ҳолатлар ҳам юзага келмоқдаки, бундан ҳам кўз юмиб бўлмайди. Шулардан бири кибержиноятчиликдир. *Кибержиноятлар* - бу компьютер, компьютер тармоғи ёки тармоқ қурилмасидан суиистеъмом қилишга қаратилган жиноий фаолият ҳисобланади. Уларнинг аксарияти кибержиноятчилар ёки хакерлар томонидан ундан ноқонуний даромад орттириш мақсадида содир этилади. Бугун технологиялар тобора ривожланиб боргани сари жиноятчилар ҳам улардан фойдаланиб, ноқонуний хатти-ҳаракатларни содир этмоқдалар. Хусусан, одамлар карточкаларидан пулни ўмариш сезиларли даражада ошди. Табиийки, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан бу жиноятчилар аниқланиб, тегишли жазо чоралари кўрилмоқда ва жабрланувчиларга зарар ундириб берилмоқда. 2020 йилнинг биринчи ярмида Ўзбекистонда фирибгарлик жиноятлари сони бир йил олдингига қараганда икки баробарга кўпайиб, олти ойда 3 минг 881 тани ташкил этгани биз учун хавотирлидир. Боз устига технология ривож топгани сари фирибгарликнинг янгидан янги турлари пайдо бўлмоқда.¹¹

Шу ўринда кибертерроризм ва унинг жамият ҳаётига солаётган хавфининг кўлами ҳам ошиб бораётганини таъкидлаш жоиз. Кибертеррористик ҳаракат (киберҳужум) - компьютерлар ва ахборот коммуникация воситалари ёрдамида амалга оширилган, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғига бевосита хавф туғдирадиган ёки потенциал хавф туғдириши мумкин бўлган, моддий объектларга катта зарар етказиши ёки шунга олиб келиши

---

¹¹ <https://strategy.uz/index.php?news=1150>

мумкин бўлган, ижтимоий хавфли оқибатларнинг бошланиши ёки мақсади бўлган сиёсий сабабдир. Замонавий террорчилар учун кибермакондан фойдаланишнинг жозибадорлиги киберхужумни амалга ошириш катта молиявий харажатларни талаб қилмаслиги билан боғлиқ. Экспертларнинг хулосасига кўра, бу ривожланаётган давлатларнинг тараққиётига кўмаклашиш, умуминсоний демократик тамойилларни қарор топтириш ниқоби остида фуқаролар онгига таъсир ўтказиш, уларни турли йўллар билан ўз мақсадлари сари бўйсундириш орқали амалга оширилмоқда. Афсуски, бу жараёнда киберхужумларни уюштириш, бу йўлда интернет глобал тармоғининг мислсиз имкониятларидан “самарали” фойдаланишга уринишлар тобора авж олмоқда. Интернетда мавжуд ижтимоий тармоқлар, уларнинг ишлаб чиқарувчилари ва ҳомийларининг суверен давлат ички ишларига “аралашилари” қандай аҳамият ўйнаши охиригача ўрганилмаганлиги боис баъзан бундай “аралашув” мазкур давлатга қарши эканлиги ҳали ҳануз эътироф этилгани йўқ. Ижтимоий тармоқлар эгалари ушбу тармоқлар саҳифаларида давлат тузумини ағдаришга даъват қилингани учун жавобгарликка тортилишининг халқаро миқёсдаги ҳуқуқий асослари яратилмаган. Ваҳоланки, ҳар бир қилинган жиноий хатти-ҳаракат ёки ҳаракатсизлик мазмун-моҳиятига кўра, албатта, жавобсиз ва жазосиз қолмаслиги керак. Интернет сайтлари тўсатдан пайдо бўлиб, кўпинча форматини, сўнгра манзилни ўзгартиради. Шу боис айрим экспертлар интернетнинг буткул очиклиги каби дастлабки концепциялардан воз кечиб, унинг янги тизимига ўтишни таклиф этмоқда. Янги моделнинг асосий моҳияти тармоқдан фойдаланувчиларнинг анонимлигидан воз кечишдир. Бу тармоқнинг жиноий тажовузлардан янада кўпроқ ҳимояланган бўлишини таъминлашга имкон берди.

Шунингдек, кибержиноятлар ва киберҳуқуқбузарликларни тергов қилиш ва уларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда олдини олиш бўйича зарур қарорлар қабул қилиш, кибержиноятчиликка қарши курашиш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда иштирок этиш,

кибертерроризм, киберекстремизм, уюшган жиноятчиликка қарши курашиш, давлат органлари манфаатларига ҳамда киберхавфсизлигига таҳдид солувчи киберхатарларни аниқлаш ва уларга қарши курашиш, кибержиноятлар бўйича терговга қадар текширув ва дастлабки терговни ўтказиш, тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига таҳдид солувчи кибержиноятларнинг содир этилишига имкон яратувчи сабаблар ҳамда шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш каби муҳим вазифаларни бажаришлари лозим.¹²

Кибержиноятлар турли даврларда турлича ривож топган каби унинг доктринал ва расмий таърифлари турличадир. Хусусан, **Европа Кенгашининг 2001 йилдаги “Кибержиноят ҳақида”ги Конвенциясига** асосан “кибержиноят кибермухитда содир этиладиган ҳар қандай жиноятдир¹³. Бу энг тўғри фикр, сабаби исталган бир технология ривожланиши мумкин, бироқ улар томонидан содир этиладиган қилмишларнинг барчаси кибермухитда содир этилади ва кибермухитга барча технологиялар иштироки бўлган ижтимоий хавфли қилмишлар бажариладиган жараёнларни қамраб олувчи муҳит киради. Олим “M.Gurcke”нинг фикрича, компьютер тизими, тармоғи, уларга уланадиган бошқа воситалар орқали ёки уларнинг ёрдамида компьютер тизими, тармоғи ёки компьютер ахборотиغا қарши кибермухитда содир этиладиган жиноятлар мажмуи кибержиноятдир¹⁴. Бироқ, “Телекоммуникациялар тўғрисида”, “Ахборотлаштириш тўғрисида”, “Ахборот эркинлиги принципи ва кафолатлари тўғрисида”ги Қонунларга асосан, телекоммуникациялар

---

¹² <https://iiv.uz/uz/news/kiberjinoatchilikka-qarshi-kiberxavfsizlik>

¹³ ЕС от 23.11.2001 года «Конвенцию о компьютерных преступлениях». Будапешт, Серии европейских договоров - № 185. <https://tm.coe.int/1680081580>.

¹⁴ M.Gurcke. Understanding Cybercrime: A Guide for Developing Countries. ITU. 2009.

тармоғи¹⁵ ахборот тизими¹⁶ ахборот¹⁷ тушунчаларининг мазмун-моҳиятига асосан, телекоммуникация тармоғи компьютер тармоғи ҳисобланмайди ва фақатгина компьютер ахбороти кибержиноятларнинг таркибини ташкил қилмайди, сабаби кибержиноятлар кибермухитда содир этиладиган ҳар қандай технологиялар ёрдамида содир этилиши мумкин. Олимлар К.Е.Зинченко, Л.Ю.Исмаилова, А.Н.Караханьян, Б.В.Киселев, В.В.Крылов, Я.М.Мастинский, Н.С.Полевой, Ю.Н.Соловьев, В.В.Хургин, С.И.Цветков олимларнинг фикрича, бу каби жиноятлар электрон ҳисоблаш машиналари орқали содир этилган жиноятдир¹⁸. Мазкур тушунча 1994 йилда берилганлиги орқали таъкидлашимиз жоизки, Ўзбекистон тарихи нуқтаи назаридан Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида” 1994 йил 6 майдаги 1060–ХП-сон Қонуни¹⁹ айнан 1994 йилда қабул қилинганлиги сабабли ҳам мазкур тушунча вақт нуқтаи назаридан тўғри талқин қилинган. Олимлар Н.Салаев ва Р.Рўзиев ахборот хавфсизлигига таҳдид солувчи, бевосита компьютер воситалари орқали ёки ахборот технологиялари воситасида содир этиладиган қонунга хилоф ижтимоий хавфли қилмишни ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлардир деб атаб, унга компьютер жиноятчилиги синоним эканлигини таъкидлашади. Шунингдек, компьютер тизими, тармоғи, шунингдек, уларга уланадиган

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августда қабул қилинган “Телекоммуникациялар тўғрисида”ги 822-І-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 йил, № 9, 219-модда; 2004 йил, № 9, 171-модда.

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрда қабул қилинган “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги 560-ІІ-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2004 йил, № 1-2, 10-модда.

¹⁷ Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрда қабул қилинган “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги 439-ІІ-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 йил, № 1, 2-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2015 йил, № 12, 452-модда.

¹⁸ К.Е.Зинченко, Л.Ю.Исмаилова, А.Н.Караханьян, Б.В.Киселев, В.В.Крылов, Я.М.Мастинский, Н.С.Полевой, Ю.Н.Соловьев, В.В.Хургин, С.И.Цветков. Компьютерные технологии в юридической деятельности. Учебное и практическое пособие. –М.: издательство “БЕК”. 1994 г., –с. 304,

¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида” 1994 йил 6 майдаги 1060–ХП-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1994 й., 5-сон, 136-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 4-5-сон, 74-модда, 9-сон, 165-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 й., 52-сон, 555-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.12.2019 й., 03/19/586/4106-сон; 07.01.2020 й., 03/20/600/0023-сон.

бошқа воситалар орқали ёки уларнинг ёрдамида ҳамда компьютер тизими, тармоғи ёки компьютер ахборотига қарши кибермухитда содир этилган ижтимоий хавфли қилмишни кибержиноят деб баён қилишиб, юқоридаги жиноятларни кибержиноятдан фарқли жиноят деб таъриф беришади²⁰.

Маълумки, кибермухит компьютер жиноятчилигида ҳам бўлади, ҳатто Европа Кенгашининг 2001 йилдаги “Кибержиноят ҳақида”ги Конвенциясининг рус тилидаги матнига назар ташласак баъзи ҳолатларда унинг компьютер жиноятчилиги тўғрисидаги Конвенция деган таржимасига ҳам гувоҳ бўламиз²¹. Мазкур ҳолатни янада аниқроқ тушуниш учун битта ҳолатни кўриб ўтайлик, ЖКнинг 169-моддасининг 3-қисми “б”-бандида назарда тутилган компьютер техникаси орқали содир этиладиган ўғрилиқ жиноятини амалга ошириш учун кибермухит, яъни виртуал мухит бўлиши керак, яъни ўғрилиқ содир қилишдан олдин жиноятчи жабрланувчининг пул маблағлари сақланаётган картасининг паролига эга бўлади ҳамда телекоммуникация ёки Интернет тармоғи ёхуд бошқа тармоқдан фойдаланиб ўзининг қилмишини содир этади. Айнан мана шу жараёндаги мухитни биз кўз билан кўролмаймиз, қўл билан ушлолмаймиз, аммо жабрланувчининг картасидаги кодни териб, қандай қилиб жиноятчи ушбу маблағларга эга бўлишини англай оламиз. Бу мухит эса, кибермухит дейилади. Шунингдек, бунда “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг мақсади ахборотлаштириш, ахборот ресурслари ва ахборот тизимларидан фойдаланиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат бўлган ҳолда, унда компьютер техникасининг тушунчаси кўрсатиб ўтилмаган ва у техник имкониятлари нуқтаи назаридан ўзида бошқа ахборот технологияларини қамраб ололмаслигини, бироқ ахборот технологияси барча компьютер технологияларини, тизимини, тармоғини ҳам қамраб олишини инобатга олиш зарур. ЖКнинг 4, 10, 14, 16-моддасига асосан, жиноят ва жазо қонунийлик

---

²⁰ Н.С.Салаев, Р.Н.Рўзиев. Кибержиноятчиликка қарши курашишга оид миллий ва халқаро стандартлар. Монография., – Т.: ТДЮУ, 2018, 139-б.

²¹ <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185>.

принципига амал қилиши лозимлигини кўрсатади. Юқоридагиларга асосан, мазкур олимларнинг фикри ҳам техник, ҳам доктринал, ҳам ҳуқуқий жиҳатдан фикримизча ривожлантирилиши мақсадга мувофиқ. Глобал тармоқ жиноятчилиги тушунчаси унга қадар мавжуд бўлган “компьютер жиноятчилиги” тушунчаси билан тўла мос келмайди ва шунга кўра мазкур жиноятчилик тури бугунги кунда “кибержиноятчилик” тушунчаси билан аталиб келинмоқда. Халқаро илмий ва ҳуқуқий амалиётда дастлаб “компьютер жиноятчилиги” тушунчаси, кейинчалик “компьютер билан боғлиқ жиноят”, “компьютер орқали жиноят содир этиш”, “электрон жиноятчилик” ва “юқори технологиялар жиноятчилиги”, “виртуал жиноятчилик” тушунчалари ишлатилиб, бугунга кунга келиб эса “кибержиноятчилик” ёки глобал тармоқ жиноятчилиги атамаси қўлланилмоқда.

Интернет глобал тармоғи орқали содир этилган жиноятчилик чегарасини аниқ белгилаш ва унга қарши курашда хос ёндашув зарур эканлигини тушунтириш бўлган деб олим И.Тораходжаева кибержиноятчиликнинг компьютер жиноятчилигидан кенгроқ тушунча ҳисобланишини таъкидлаб ўтади²². Кибержиноятлар тушунчасининг вақтга нисбатан ўзаро боғлиқлигини яна 1979 йилда Даллас адвокатлар ассоциациясининг конференцияси томонидан дастлаб компьютер жиноятларининг асосий белгилари ўша пайтдаги мавжуд ахборот-коммуникация технологияларининг техник имкониятлари юзасидан белгиланганлиги орқали таъкидлашимиз мумкин²³.

Олим Л.Кочкина кибержиноятчиликни “компьютер маълумотлари соҳасидаги жиноятлар”, “ахборот жиноятлари”, “компьютер ускуналари билан боғлиқ жиноятлар”, “юқори технологиялар компьютерларидаги жиноятлар”, “ахборот соҳасидаги жиноятлар” деб²⁴, Т.Бородкина ушбу

---

²² И.Тораходжаева. Ўзбекистонда интернет тармоғи орқали содир этиладиган жиноятчиликка қарши кураш муаммолари // – Т.: Юридик фанлар ахборотномаси / Вестник юридических наук / Review of law sciences. илмий-амалий журнали. 2019 (03)-сон. 128-132 б.

²³ В.А.Широков, Е.В.Беспалова. Киберпреступность: история уголовно-правового противодействия. – М.: “Информационное право”, 2006, № 4. <http://center-bereg.ru/h1846.html>.

²⁴ L.Kochkina. Definition of the concept “cybercrime”. Selected types of cybercrime // Сибирские уголовно - процессуальные и криминалистические чтения. 2017. №3 (17). – с 2.

жиноятларни ахборот соҳасидаги жиноят деб атагани²⁵. Олим И.М.Рассолов эса, ушбу тоифадаги жиноятларни жиноят қонунчилигида алоҳида жиноят сифатида кўришни таклиф қилади²⁶. Ш.Толмасовнинг фикрича кибержиноят инсонлар томонидан жиноят мақсадида ахборот технологияларидан ноқонуний фойдаланишдир²⁷. В.А.Дуленко, Р.Р.Мамлев, В.А.Пестриковнинг фикрича, “кибержиноят” бу компьютер тармоғидан фойдаланиб содир этилган ҳар қандай жиноят, яъни электрон муҳитда содир этилган ҳар қандай жиноятдир²⁸. И.Г.Чекунов ушбу жиноятни компьютер ва мобил (уяли) алоқа воситаларига қилинган жиноятдир деб атаган²⁹. Олим В.А.Номоконовнинг фикрига кўра, кибержиноятлар компьютер жиноятларига қараганда анча кенгдир ва ахборот маконида улар жиноят феноменини аниқ акс эттирилади³⁰. Бунга ўхшаш фикрларни И.В.Раманов ҳам таъкидлаб ўтади³¹. Ушбу ҳолатни О.А.Кузнецова тушунтиришга ҳаракат қилиб, кибержиноятчилик компьютердан ташқари, бошқа ахборот технологиялари ва интернет тармоқлари орқали ҳам содир этилганлиги учун ҳам кенг тушунчалигини таъкидлаб, компьютер жиноятчилигини фақатгина электрон қурилмалар ва уларда сақланаётган маълумотларга қарши қаратилган бўлади деб тушунтириш берган³². Шу каби фикрлар “urist.one” веб сайтида ҳам қайд этилган бўлиб, унга асосан кибержиноят - электрон соҳада компьютер тизимлари ёки тармоқлари ёрдамида ёхуд уларга қарши қаратилган ҳар қандай жиноятдир³³. Компьютерлар томонидан моделлаштирилган, инсонлар,

---

²⁵ Т.Н.Бородкина, А.В.Павлюк. Киберпреступления: понятие, содержание и меры противодействия. Социально-политические науки. № 1. 2018. –135- 137 с.

²⁶ И.М.Рассолов. Право и Интернет. Теоретические проблемы. –М.: Изд-во НОРМА, 2003. –251-253 с.

²⁷ Ш.Толмасов. Глобал макондаги кибержиноятчилик. Манба: <http://uz.denemetr.com/docs/768/index-29121-1.html>.

²⁸ В.А.Дуленко. Использование высоких технологий криминальной средой. Борьба с преступлениями в сфере компьютерной информации: учебное пособие. Уфа, 2007. – с. 27.

²⁹ И.Г.Чекунов. Киберпреступность: понятие и классификация // Российский следователь. 2012. № 2. – 37-44 с.

³⁰ В.А.Номоконов/ Киберпреступность, как новая криминальная угроза / В.А. Номоконов, Т.Л. Тропина // Криминология. Вчера. Сегодня. Завтра. 2012. №1 (24). – с. 47.

³¹ И.В. Романов. Понятие киберпреступлений и его значение для расследования // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. 2016. №5 (13). –106 с.

³² Третий пермский конгресс ученых-юристов : материалы междунар. науч.-практ. конф. Пермь, 12 окт. 2012 г. / отв. ред. О.А. Кузнецова. – Пермь : Перм. гос. нац. иссл. ун-т, 2012. – 289 с.

³³ Urist.oneвебсайтидан: Киберпреступление. <https://urist.one/dolzhnostnyeprestupleniya/kiberprestupnost/.html>.

объектлар, ҳодисалар, ҳолатлар ва жараёнлар тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олган, математик, рамзий ёки бошқа ҳар қандай маънода ифодаланган, маҳаллий ва глобал компьютер тармоқларида ҳаракат қиладиган ёки ҳар қандай жисмоний ёхуд виртуал қурилма хотирасида сақланадиган маълумотлар, шунингдек, уларни сақлаш, қайта ишлаш ва узатиш учун махсус ишлаб чиқилган дастурлар орқали содир этиладиган ҳар қандай жиноятни олим А.В.Федоров кибержиноят деб атайди³⁴.

Юқорида олимлар фикримга қўшимча тарзда шуни айтиб ўтишимиз лозимки, мамлакатимиз жиноят қонунига кибержиноят тушунчасини киритиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Умумлаштириб шуни айтишимиз мумкинки **кибержиноят** деб ахборот хавфсизлигига таҳдид солувчи, бевосита компьютер воситалари орқали ёхуд электрон технологиялар ёрдамида интернет тармоғи орқали содир этиладиган қонунга хилоф ижтимоий хавфли қилмишга айтилади.

1.2. Кибержиноятлар таснифи

Кибержиноятларнинг сони ва салмоғи турлича бўлганлиги сабабли уларнинг турларини таснифлашда ҳар ким ҳар хил ёндашади хусусан, Интернет фирибгарлиги молиявий маълумот ёки банк картаси маълумотларини ўғирлаш корпоратив маълумотларни ўғирлаш ва сотиш, кибертовламачилик, криптоджекинг, кибержосуслик каби турларга эга эканлигини, шу сабабли уларни иккита гуруҳга компьютерларнинг ўзига қаратилган кибержиноятлар ва компьютердан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган кибержиноятлар³⁵.

---

³⁴ А.В.Федоров. Информационная безопасность в мировом политическом процессе. – М.: МГИМО-Университет, 2006. – 11 с.

³⁵ <https://www.kaspersky.ru/resource-center/threats/what-is-cybercrime>.

Биз бу борада ҳақиқатан ҳам кибержиноятларнинг иккита гуруҳга ажратиш билан фикрларга қисман қўшилиш зарур деб ҳисоблаймиз, сабаби кибержиноятдан кўзланган асосий мақсад иккинчи тарафга моддий ва маънавий, сиёсий ва бошқа турдаги зарар етказиш ҳисобланади ва бунда кибержиноятчи ўзининг қабих мақсадига кибертехнологиялардан фойдаланиб юқоридаги мақсадига етишни кўзлайди ёки иккинчи тарафнинг кибертехнологияларини йўқ қилиш орқали уни кучсизлантириш ва шу орқали ўзига тобе қилишга ҳаракат қилади, аниқроқ айтадиган бўлсак, **киберқотиллик, киберсуицид, киберфирибгарлик, киберўзрилик, киберпорнография, киберзўравонлик, киберэкстремизм ва бошқа кибержиноятлар** орқали кибержиноятчи иккинчи тарафга кибертехнологиялардан фойдаланиб жабрланувчининг ахборот-коммуникация технологияларини зарарсизлантиришни кўзламайди, балки шахсни, жамиятни ўзига қаратиш ва тобе қилишга ҳаракат қилади, кибертерроризм, киберагрессия, компьютер модификацияси, компьютер ахборотидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, компьютер саботаж ва бошқа кибержиноятларда эса, кибержиноятчи иккинчи тарафнинг кибертехнологияларига зарар келтириш ва уларни йўқ қилишни мақсад қилиб олади. “Tadviser” компаниясининг фикрича кибержиноятлар спам, мақсадли фишинг, PDF-ҳужум, қидирув тизимини оптималлаштиришни зарарлаш, ишлаш қобилиятини йўқотиш каби турларга эга³⁶.

Юқорида баён этилган жиноятларни таснифлар эканмиз қонунчилигимизга қуйидаги атамаларнинг тарифи киритилиши лозим деб ўйлаймиз.

киберсуицид – кибертехнологиялар орқали кўндириш, алдаш ёки бошқа йўл билан ўзга шахсда ўзини ўзи ўлдириш ҳиссини уйғотиш, агар шахс ўзини ўзи ўлдирган ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиш;

---

³⁶ Киберпреступность в мире. 2020 г., <http://www.tadviser.ru/index.php>

кибертахдид – кибертехнологиялар орқали шахсни ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш;

киберпорнография – порнографик маҳсулотни кибертехнологиялар ёрдамида тайёрлаш, Республика ҳудудига олиб кириш ёки олиб чиқиш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш, фойдаланиш, тарғиб қилиш;

киберагрессия – кибертехнологиялар орқали босқинчилик урушини режалаштириш ёки унга тайёргарлик кўриш, шунингдек шу ҳаракатларни амалга оширишга қаратилган фитнада қатнашиш;

кибертерроризм - кибертехнологиялар орқали халқаро муносабатларни мураккаблаштириш, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузиш, хавфсизлигига путур етказиш, уруш ва қуролли можаролар чиқариш, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштириш, аҳолини қўрқитиш мақсадида давлат органини, халқаро ташкилотни, уларнинг мансабдор шахсларини, жисмоний ёки юридик шахсни бирон бир фаолиятни амалга оширишга ёки амалга оширишдан тийилишга мажбур қилиш учун зўрлик, куч ишлатиш, шахс ёки мол-мулкка хавф туғдирувчи бошқа қилмишлар ёхуд уларни амалга оширишга бўлган таҳдид, вазиятни беқарорлаштириш ёки давлат органлари томонидан қарор қабул қилинишига таъсир кўрсатиш ёхуд сиёсий ёки бошқа ижтимоий фаолиятга тўсқинлик қилиш мақсадида давлат ёки жамоат арбоби ёхуд ҳокимият вакилининг давлат ёки жамоатчилик фаолияти муносабати билан унинг ҳаётига суиқасд.

кибертовламачилик – жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд жабрланувчи учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни кибертехнологиялар орқали ошкор қилиш билан қўрқитиб ўзгадан кибертехнологиялар орқали мулкни ёки мулккий ҳуқуқни топширишни, мулккий манфаатлар беришни ёхуд мулккий йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни талаб қилиш ёхуд жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйиш;

киберталончилик – кибертехнологиялар орқали ўзганинг мулкани очикдан-очик талон-торож қилиш;

киберўзлаштириш ёки киберрастрата – айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкани кибертехнологиялар орқали ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилиш;

киберфирибгарлик – кибертехнологиялар орқали алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкани ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш;

киберўғрилиқ – кибертехнологиялар орқали ўзганинг мол-мулкани яширин равишда талон-торож қилиш.

Ушбу атамаларнинг киритилиши келгусида ушбу турдаги жиноятларнинг тергов қилинишида ҳамда уларга қарши курашишда ўзининг ижобий томонларини намоён этади деган умиддамиз.

Кибержиноятларни турларга ажратиш ва уларни таснифлар ёрдамида содир этилган ёки содир этилиши режалаштирилаётган кибержиноятлар ҳақида аниқ тушунчага эга бўлиш учун уларни турларга ажратиш ва шу орқали уларнинг мазмун-моҳиятини ўзаро тизимлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Шунингдек, кибержиноятларнинг содир этилиш қуроли ёки воситаси бўлган ахборот-коммуникация технологияларини бугун шу номда атай олишимиз мумкин, бироқ кейинчалик уни қандай ном билан айтишимиз мумкин, бугунги кунда у соҳадаги барча тушунчаларни ўзида қамраб олар, аммо соҳанинг ривожини ушбу тушунчанинг кейинчалик ҳам ўзгармаслигини ҳеч ким кафолатлай олмаслигини, кибержиноятлар кибермухитда содир этилишини ва барча ахборот-коммуникация технологияларини кибержиноятларнинг содир этилиш қуроли ёки воситаси бўлади деб айта олмаймиз, мисол учун телевидения ёки радио ҳам ахборот-коммуникация технологияси ҳисобланади, бироқ улардан фойдаланиш орқали содир этилган жиноятларни биз доим ҳам кибержиноятлар деб айта олмаймиз, мисол учун биронта шахснинг жинояти билан боғлиқ лавҳаларни унинг яқинларидан бири

кўриши ёки эшитиши орқали ушбу шахсга етказилган рухий зўриқишни биз жиноят деб айта олмаймиз, сабаби бу лавҳаларни кўрсатиш орқали лавҳа тайёрловчи жиноятчи деб гумон қилинаётган шахсинг яқинига рухий зўравонлик ўтказишни мақсад қилмаган бўлади, мақсад қилган тақдирда у киберзўравонлик бўлади³⁷.

Кибержиноятларнинг таснифланиши юзасидан олимлар ҳам турлича фикр билдиришади, хусусан, олим Э.Л.Кочкинанинг фикрига асосан, кибержиноятлар молиявий кибержиноятлар, киберпорнография, кибергиёхвандлик савдоси, кибертерроризм, инсон ва фуқаронинг конституциявий ҳуқуқлари ва еркинликларига оид кибержиноятлар, компьютер маълумотлари соҳасидаги жамоатчилик билан алоқалар ва ахборот технологияларига оид кибержиноятлар, иқтисодиёт ва иқтисодий соҳадаги жамоатчилик билан алоқалар билан боғлиқ кибержиноятлар, давлат ҳокимияти соҳасидаги жамоатчилик билан алоқаларга оид кибержиноятлар, соғлиқни сақлаш ва жамоат ахлоқи соҳасидаги жамоатчилик билан алоқаларга оид кибержиноятларга ажратилади³⁸.

Бошқа олимлар эса, кибержиноятларни молиявий йўналтирилган, шахсий ҳаёт билан боғлиқ кибержиноятлар, ижтимоий ва сиёсий мотивдаги кибержиноятларга ажратади ҳамда молиявий йўналтирилган кибержиноятларга фишинг, кибертовламачилик, молиявий фирибгарлик, шахсий ҳаёт билан боғлиқ кибержиноятларга зарарли тармоқ, электрон почта, веб-сайт, асбоб-ускуналар, сохта тармоқ, симсиз тармоқ, вирус, ижтимоий ва сиёсий мотивдаги кибержиноятларга миллий, ирқий, этник, жинсий нотенгликка нисбатан содир этиладиган жиноятларни киритади³⁹.

П.С.Титованинг фикрича, кибержиноятлар электрон ва компьютер фирибгарлиги, банк ҳисоб варағи ва картасидаги пулларни ўғирлаш, маълумотлар базасига ҳужум қилиш ва ўғирлаш, ҳаккерлик ҳужумлари,

---

³⁷ А.У.Анорбоев Кибержиноятчилик, унга қарши қарши курашиш муаммолари ва киберхавфсизликни таъминлаш истиқболлари .:Т-2020

³⁸ Э.Л.Кочкина. Определение понятия «Киберпреступление». Отдельные виды киберпреступлений // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. 2017. №3 (17). – С. 162-169.

³⁹ https://internetpolicy.kg/literacymodule/course_2/module1/glava1_2.html.

вирусларни тарқатиш, телефондаги сўзлашувларни ноқонуний эшитиш, шахсий ҳаётга аралashiш, интеллектуал мулкни ўзлаштириш каби турларга бўлинади⁴⁰.

Наре Смбаляннинг фикрича эса, кибержиноятлар иқтисодий компьютер жиноятчилиги, инсонларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши қаратилган кибержиноятлар, давлат ва жамият хавфсизлигига қарши қаратилган кибержиноятларга бўлинади⁴¹.

Н.Лимож ва М. Косовичнинг фикрича кибержиноятлар компьютер маълумотлари ва тизимларининг конфиденциаллиги, яхлитлиги ва мавжудлигига қарши қаратилган кибержиноятлар, компьютерларга бевосита алоқадор кибержиноятлар, таркиб мазмуни билан боғлиқ кибержиноятлар, муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларнинг бузилиши билан боғлиқ кибержиноятларга бўлинади⁴².

Д.В.Пашнев эса, кибержиноятларни компьютер техникасидан фойдаланиб компьютер технологияларига қарши қаратилган кибержиноятлар, компьютер технологияларини такомиллаштиришга қаратилган автоматик кибержиноятларга ажратади⁴³.

Э.С.Шевченко кибержиноятларни мулкка қарши қаратилган кибержиноятлар, яъни электрон тўлов воситалари ва тизимларидан фойдаланган ҳолда фирибгарлик, электрон тўлов воситалари ва тизимларидан фойдаланган ҳолда фирибгарлик, электрон тўлов воситалари ва тизимларидан фойдаланган ҳолда ўғрилиқ, иқтисодий фаолият соҳасидаги жиноятлар (жиноятлардан олинган даромадларни легаллаштириш, ноқонуний тадбиркорлик), яъни электрон тўлов воситалари ва тизимлари ёрдамида ноқонуний олинган даромадларни легаллаштириш, ноқонуний тадбиркорлик, компьютер ахбороти соҳасидаги жиноятлар, яъни электрон тўлов

---

⁴⁰ П.С.Титова. Киберпреступность: понятие, виды и способы борьбы с ней. Курсовая работа по дисциплине «Электронный бизнес». – Краснодар. 2019 г., – С.10.

⁴¹ Наре Смбалян. Киберпреступления и их типы. 2017 г., <https://enlightngo.org/language/ru/post/8564>.

⁴² Н.Лимож, М.Косович. Киберпреступления: особенности совершения и предупреждения. <http://bii.by/tx.dll?d=301093&a=10>.

⁴³ Д.В.Пашнев. Криминалистическая классификация преступлений, совершаемых с использованием компьютерной техники. Симферополь: Доля, 2004. С. 164 – 166.

тизимларининг ахборот объекти бўлган компьютер маълумотларига ноқонуний кириш, электрон тўлов тизимларида ёки электрон тўлов усулларида ноқонуний хатти-ҳаракатларни амалга ошириш учун мўлжалланган зарарли дастурларни яратиш, улардан фойдаланиш ва тарқатиш, давлат ҳокимиятига, давлат хизматини ва маҳаллий бошқарувдаги хизматга қарши жиноятлар (электрон тўлов воситалари ва тизимлар орқали пора бериш; электрон тўлов воситалари ва тизимлар орқали пора олиш)га ажратади⁴⁴.

Ю.Газизованинг фикрича, кибержиноятлар фишинг, кардинг, СМС-фишинг, Интернет-фишинг, вишинг, скимминг, шиминг, онлайн-фирибгарлик, пиратство-қароқчилик, мальваре, ноқонуний контент-таркиб, рефайлинг каби турларга бўлинади⁴⁵.

Т.Л.Тропинанинг фикрича, кибержиноятлар маълумотлар махфийлигини бузиш, компьютер ва компьютер тармоқларига руҳсатсиз кириш, тижорат сирини бўлган маълумотларнинг махфийлигини бузиш, компьютер фитнаси (ишлашга халақит бериш, маълумотларни ўзгартириш, йўқ қилиш ва ҳк), иқтисодий киберхужумлар (хусусан, компьютер фирибгарлиги) каби турларга бўлинади, шунингдек, уларни қуйидаги кибержиноятлар ўзида қамраб олувчи умумий турларга бўлинади, хусусан, жисмоний хавфсизликка, ҳаёт ва инсон соғлиғига зарар етказувчи зўравон ёки бошқа хавфли кибержиноятлар, ахборотнинг махфийлигига тажовуз қилувчи жиноятлар - маълумотларга зарар етказмасдан компьютерларга ёки компьютер тизимларига ноқонуний кириш, маълумотларнинг бузилиши ва маълумотлар яхлитлиги ва компьютер тизимларининг хавфсизлигига тажовуз қилишдан иборат бузувчи киберхужум. Бундай жиноятлар мулкка зарар етказиши мумкин, аммо улар маълумот, маълумот, пул ўғирлаш билан боғлиқ

---

⁴⁴ Е.С.Шевченко. Тактика производства следственных действий при расследовании киберпреступлений. Специальность: 12.00.12 – криминалистика; судебно-экспертная деятельность; Оперативно-розыскная деятельность. Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук. – М.2016 г., 47-48.

⁴⁵ Ю.Газизова. Киберпреступность в Украине. Эра цифровых технологий – эра новых преступлений. https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA013606.

бўлмайдиган, мулкка, мулккий ҳуқуқларга, шунингдек маълумотларга ва муаллифлик ҳуқуқларига тажовуз қилувчи жиноятлар, жамият ахлоқига тажовуз қилувчи кибержиноятлар, жамоат хавфсизлигига тажовуз қилувчи кибержиноятлар, бошқа кибержиноятларга имкон берувчи кибержиноятлар, “компьютерда ишлов бериш”, яъни анъанавий кибержиноятлар, уларни амалга оширишда орқали бошқа компьютер жиноятчилиги учун шарт-шароит яратилади, унга компьютер тармоқлари орқали амалга ошириладиган ва қонун билан қўриқланадиган турли хил объектларга тажовуз қилиш кибержиноятлари киради. Бу гуруҳга турли хил жиноятлар киради, аммо уларнинг ҳаммаси компьютер технологияларидан фойдаланмасдан содир этилиши мумкинлиги белгиси билан бирлаштирилган, бошқа ахборот технологиялари ёрдамчи вазифа ўйнайдиган кибержиноятлар саналади⁴⁶.

Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши кураш бўйича Евроосиё гуруҳининг фикрича, кибержиноятлар Интернетдаги фирибгарликлар, хусусан, Интернетда “молиявий пирамидалар” яратиш, Интернет орқали ёки онлайн аукционлар савдосидаги фирибгарликлар, молиявий, тижорат ёки шахсий маълумотларни ўғирлаш учун дастурий воситаларни яратиш бўйича фаолият (сохта веб сайтларни яратиш, компьютер вируслари ва троян дастурларининг тарқалиши, трафикка тўсқинлик қилиш ва бошқалар), масофавий банк хизматларига оид фирибгарликлар, хусусан, хизмат кўрсатувчи банкнинг дастурий таъминоти ёрдамида мижознинг компютеридаги ахборотларни яширинча ушлаб туриш учун компьютер вируслари ва троянларни яратиш, банкдаги ҳисобварақларни очиш, рухсатсиз операцияларни амалга ошириш ва узоқ банк тизимларида рухсатсиз операцияларни амалга ошириш орқали нақд пул олиш, бошқа тўловларни хорижий жўнатувчилар орқали амалга ошириш, “СВИФТ” халқаро тизими, хорижий банк муассасалари мижозларининг

---

⁴⁶ Т.Л.Тропина. Киберпреступность: понятие, состояние, уголовно-правовые меры борьбы. Тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 12.00.08, кандидат юридических наук Тропина, Татьяна Львовна. Владивосток. 2005 г., – С.10., 17

компьютерлари ва банк тизимлари ишига аралашиб, тўлов карталарини қалбакилаштириш ва банкоматларнинг фирибгарлиги, хусусан, йўқотилган, ўғирланган, сохта тўлов карталаридан фойдаланиш билан боғлиқ кибержиноятлар, “клонлаш”га оид техник воситалардан фойдаланган ҳолда банк тўлов карталаридаги маълумотларни ўғирлаш, скимминг, тўлов картасининг магнит тасмасидан маълумотларни ўқиш, нусхалаш ва унинг ПИН-кодини олишга ихтисослашган асбобларни ишлаб чиқариш, сотиш ва банкоматларга ўрнатиш, тўлов картасини “клонлаш” (сохталаштириш) ва банкоматлардан нақд пулларни олиш учун “оқ пластик”-сохта пластик картадан фойдаланиш, транзакцияни бекор қилиш фирибгарлиги, нақд пул олиш каби жиноятларга бўлинади⁴⁷.

“Кибержиноятчилик тўғрисида”ги Будапешт Конвенциясига асосан, кибержиноятларга Интернет ва бошқа компьютер тармоқлари орқали содир этилган жиноятлар, муаллифлик ҳуқуқларининг бузилиши, компьютер фирибгарлиги, болалар порнографияси ва тармоқ хавфсизлигини бузиш билан боғлиқ жиноятлар киради ва у ушбу жиноятларга қарши курашиш бўйича биринчи халқаро шартнома ҳисобланади⁴⁸.

Юқоридаги фикрларга қўшилган тарзда шуни таклиф сифатида айтиб ўтишимиз мумкинки, қонунчиликка кибержиноятларни турларга ажратиш уларга муносиб тарзда жазо қўлланилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди. Кўришимиз мумкинки, хорижий мамлакатларда бир неча йиллар олдин бу тартибга солиб бўлинган. Шартли равишда қуйидаги турларга ажратишни таклиф этамиз:

- *шахсга қарши қаратилган кибержиноятлар;*
- *тинчлик ва хавфсизликка қарши қаратилган кибержиноятлар;*
- *иқтисодиёт соҳасидаги кибержиноятлар;*

---

⁴⁷ Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма. Киберпреступность и отмывание денег. 2014 г., – С.13-14. https://eurasiangroup.org/files/Typologii%20EAG/Tipologiya_kiber_EAG_2014.pdf.

⁴⁸ Будапештская конвенция. 2001 г., <https://www.coe.int/ru/web/impact-convention-human-rights/convention-on-cybercrime>

- *жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши кибержиноятлар*

- *ахборот-коммуникация технологияларнинг қонуний муомаласига қарши қаратилган кибержиноятлар.*

- *ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши кибержиноятлар*

Ушбу турларга ажратилиши бу жиноятларни аниқлашда ва тергов қилишда ўзини самарасини беради деган умиддамиз.

II БОБ. КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

2.1. Кибержиноятларни тергов қилишни тартибга солувчи қонунчилик таҳлили

Илмий-техника тараққиётининг ривожланиши глобал муаммолар каторига янгидан-янги турлари билан тилга олинаётган кибержиноятларнинг кириб келишига сабаб бўлмоқда. Унинг бизга маълум бўлган вирусли дастурларни тарқатиш, паролларни бузиб кириш, кредит карта ва бошқа банк реквизитларидаги маблағларни ўзлаштириш, талон-торож қилиш, шунингдек, интернет орқали қонунга зид ахборотлар, хусусан, бўҳтон, маънавий бузуқ маълумотларни тарқатиш билан башарият ҳаётига катта хавф солиб, жамиятга таҳдид солмоқда. Буларнинг олдини олиш мақсадида, Жиноят кодексига компьютер жиноятлари учун жавобгарликни белгиловчи бутунлай янги боб киритилган бўлиб, у билан боғлиқ жиноятларни содир этишга доир жараёнларни жинойий-ҳуқуқий тартибга солади.

Хусусан, кибержиноятларни тергов қилишни тартибга солувчи қонунчилик таҳлили ҳақида гапирар эканмиз аввало, бош қомусимиз ҳисобланмиш Ўзбекистон Республикаси Конституцияси⁴⁹ ушбу турдаги жиноятларни тергов қилишга доир қонунчилигимизни асоси ҳисобланади десак асло муболаға бўлмайди. Конституциямизга мувофиқ ҳар ким ахборотни монеликсиз излаш, олиш, текшириш, тарқатиш, ундан фойдаланиш ва уни сақлаш ҳуқуқига эга. Ахборот олиш фақат қонунга мувофиқ ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, конституциявий тузум асослари, жамиятнинг ахлоқий қадриятлари, мамлакатнинг маънавий, маданий ва илмий салоҳиятини муҳофаза қилиш, хавфсизлигини таъминлаш мақсадида чекланиши мумкин.

---

⁴⁹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://www.lex.uz/ru/docs/-20596?otherlang=1%20> (Мурожаат этилган сана 10.03.2021 йил).

Ушбу турдаги жиноятларни тергов қилишни тартибга солувчи қонунчилик базасида бир қанча норматив ҳуқуқий ҳужжатларни кўришимиз мумкин. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрда «**Ахборотлаштириш тўғрисида**»ги Қонуни⁵⁰ қабул қилинган бўлиб, унда *ахборотлаштириш, ахборот ресурси, ахборот технологияси* каби тушунчаларга таъриф бериб ўтилган. Мазкур қонунда Ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсати, ахборотлаштириш соҳасини давлат томонидан тартибга солиш, ахборот ресурсларидан фойдаланиш, ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборотни Интернет жаҳон ахборот тармоғида тарқатиш, миллий ахборот тизими ва халқаро ахборот тармоқларига уланиш каби муносабатларни тартибга солиши белгилаб берилган.

Шунингдек, 2002 йил 12 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг 439-П-сонли «**Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида**» Қонунида⁵¹ *ахборот, ахборот мулкдори, ахборотни муҳофаза этиш, махфий ахборот, оммавий ахборот* каби асосий тушунчаларга тариф бериб ўтилган бўлиб, бунда Ахборот эркинлигининг асосий принциплари, Ахборот эркинлиги кафолатлари, Ахборотни муҳофаза этиш, Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик каби ижтимоий муносабатлар тартибга солинган.

Хусусан, 2019 йил 2 июльда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг 547-сонли «**Шахсга доир маълумотлар тўғрисида**»ги Қонунида Қонуннинг амал қилиши шахсга доир маълумотларга ишлов бериш ва уларни ҳимоя қилиш чоғида қўлланиладиган ишлов бериш воситаларидан, шу жумладан ахборот технологияларидан қатъи назар юзага келадиган

---

⁵⁰ Ўзбекистон Республикаси «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонун // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://www.lex.uz/acts/83472> (Мурожаат этилгансана.20.03.2021 йил)

⁵¹ Ўзбекистон Республикаси «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги Қонун // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://www.lex.uz/acts/5268> (Мурожаат этилгансана.20.03.2021 йил)

муносабатларга нисбатан татбиқ этилиши айтиб ўтилган. Ушбу Қонуннинг амал қилиш доираси қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

жисмоний шахс томонидан шахсга доир маълумотларга шахсий, маиший мақсадларда ва ўз касбий ёки тижорат фаолияти билан боғлиқ бўлмаган ҳолда ишлов бериш;

Миллий архив фонди ҳужжатларини ва шахсга доир маълумотларни ўз ичига олган бошқа архив ҳужжатларини шакллантириш, сақлаш ва улардан фойдаланиш;

давлат сирларини ташкил этадиган маълумотлар жумласига киритилган шахсга доир маълумотларга ишлов бериш;

тезкор-қидирув, разведка ва контрразведка фаолияти, жиноятчиликка қарши курашиш, ҳуқуқ-тартиботни сақлаш жараёнида, шунингдек жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш доирасида олинган шахсга доир маълумотларга ишлов бериш чоғида юзага келадиган муносабатларга нисбатан татбиқ этилмайди⁵².

Шунингдек, 1992 йил 13 январьда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг 512-ХП-сонли «Алоқа тўғрисида»ги Қонунида алоқа соҳасидаги муносабатларнинг объектлари ва субъектлари, алоқа соҳасида давлат бошқаруви, ёзишма, телефон сўзлашувлари ва телеграф хабарларини сир сақлаш, алоқага доир қонунчиликка риоя этмаганлик учун жавобгарлик масалалари бериб ўтилган⁵³.

Таъкидла ўтиш жоизки Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февральдаги ПФ-4947-сонли “**Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида**”ги **Фармонида**⁵⁴ жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини

⁵² Ўзбекистон Республикаси “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонун // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://www.lex.uz/acts/4396419> (Мурожаат этилгансана.20.03.2021 йил)

⁵³ Ўзбекистон Республикаси “Алоқа тўғрисида”ги Қонун // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://www.lex.uz/acts/15674> (Мурожаат этилгансана.20.03.2021 йил)

⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февральдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://www.lex.uz/acts/3107036> (Мурожаат этилгансана.20.03.2021 йил)

такомиллаштириш ва либераллаштириш, алоҳида жиноий қилмишларни декриминаллаштириш, жиноий жазолар ва уларни ижро этиш тартибини инсонпарварлаштириш вазифалари устувор этиб белгиланиб бунинг натижаси ўлароқ «Ўзбекистон Республикасининг **Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш Концепцияси**»⁵⁵ ишлаб чиқилди. Унда технологик тараққиёт, жумладан кибержиноят билан боғлиқ жиноят турларининг кенгайганлигини ҳисобга олган ҳолда ахборот технологиялари соҳасида жавобгарликни назарда тутувчи нормаларни қайта кўриб чиқиш устувор вазифа сифатида белгиланди. Шу ўринда таъкидлаб ўтишимиз кераки, илк бора қонунчилигимизда кибержиноят атамасини шу ерда учратишимиз мумкин.

Жиноят қонунчилигимизда олимларимиз ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар кодексимизга асосланиб шартли равишда **умумий ва махсус** турларга ажратишиб келишмоқда. Махсус ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга Жиноят кодексидagi «**XX¹ боб Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар**»ни киритишса, қолган моддаларда мавжудлари эса умумий ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар деб эътироф этилмоқда.

Ушбу турдаги жиноятларни таҳлил этар эканмиз аввало, Жиноят кодексининг **XX¹ бобига** кирувчи **Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни** кўриб ўтишимиз мақсадга мувофиқдир. Мазкур бобимиз етита моддадан иборат бўлиб, **278¹-модда Ахборотлаштириш қоидаларини бузишга доир жиноятларни тартибга солишга қаратилган бўлиб**, ушбу турдаги жиноятни содир этиш яъни ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаган ҳолда ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банкларини, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларини яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш ҳамда

---

⁵⁵ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш Концепцияси // (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.10.2018-й., 06/18/5547/1975-сон) <https://lex.uz/docs/3735818> . (Мурожаат этилган сана 20.03.2021 йил)

ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишига сабаб бўлса унга тегишли тартибда жазо тайинланиши белгиланган

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси **Жиноят кодексининг 278²-моддаси компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш** ҳақида бўлиб, компьютер ахборотидан, яъни ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборотлардан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, агар ушбу ҳаракат ахборотнинг йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёхуд унинг қўлга киритилишига, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилишига сабаб бўлса, белгиланган тартибда жазо белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278³-моддаси **компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш юзасидан бўлиб**, ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш тушунилади.

Жиноят кодексининг 278⁴-модда. Компьютер ахборотини модификациялаштириш жинояти бағишланган бўлиб, унда компьютер ахборотини модификациялаштириш, яъни компьютер тизимида сақланаётган ахборотни қонунга хилоф равишда ўзгартириш, унга шикаст етказиш, уни ўчириш, худди шунингдек била туриб унга ёлғон ахборотни киритиш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишига сабаб бўлса, тегишлича жавобгарлик белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг **278⁵-моддаси** ***Компьютер саботажига доир бўлиб***, унда ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини қасддан ишдан чиқариш, худди шунингдек компьютер тизимини бузиш (компьютер саботажи) деб белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг **278⁶-моддаси** ***Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш юзасидан содир этиладиган айбли ижтимоий хавфли қилмишга қаратилган***. Бу Компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб компьютер дастурларини яратиш ёки мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритиш, худди шунингдек махсус вирус дастурларини ишлаб чиқиш, улардан қасддан фойдаланиш ёки уларни қасддан тарқатишдир.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг **278⁷-модда**. ***телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш*** бўлиб, ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш. Шунингдек, мазкур мақсадлар учун мўлжалланган махсус дастурий ёки аппарат воситаларини қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) сақлаш ва уларнинг фаолият кўрсатиши учун шароитлар яратиш.

Таклиф сифатида ЖКнинг XX¹-бўлимини такомиллаштириш юзасидан айрим мулоҳазаларни баён этиш зарур, деб ўйлаймиз. Хусусан, ЖК 278-моддаси диспозициясида ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмлари, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари атамаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эмас. Шу сабабдан, **Жиноят кодекси 278-моддаси 1-қисмидаги “ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмлари” сўзларини “компьютер техникаси**

воситаси, унинг тизими ёки тармоғи” жумласи билан тўлдириши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Шунингдек, ушбу бобда мавжуд бўлган 278⁵-моддаси 1-қисмини Ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини қасддан ишдан чиқариш, худди шунингдек **компьютер тизими ёки тармоғи ишини бузиш мақсадида компьютер ахборотини қасддан йўқ қилиб юбориш** (компьютер саботажи) шаклида тўлдирилиши ўринли бўлар эди.

Бугунги технологик тараққиёт, жумладан кибержиноят билан боғлиқ жиноят турларининг кенгайганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, ЖКнинг ХХ¹-боби кибержиноятларнинг тўлиқ таркибини қамраб ололмайди. Ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибаси, халқаро доирада тан олинган конвенциялардаги тавсиялар ва бугунги глобал жараёнлардаги ахборот хуружларини таҳлил қилган ҳолда, ЖКда айрим турдаги кибержиноятлар учун жинойий жавобгарлик белгилаш мақсадга мувофиқдир. Даставвал, телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган Жиноят кодексимизда мавжуд нормаларни келтириб ўтсак.

Жумладан, Жиноят кодекси **103-модда** 2-қисм “г” банди “Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш”; **103¹-модда** 2-қисм“в” банди “Ўзини ўзи ўлдиришга ундаш”; **130-модда** “Порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш”; **130¹-модда** “Зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш”; **139-модда** “Тухмат”; **140-модда** “Ҳақорат қилиш”; **158-модда** “Ўзбекистон Республикаси Президентига тажовуз қилиш”; **167-модда** ““Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш” 3-қисм «г» банди”; **168-модда** ““Фирибгарлик 2-қисм “в” банди”; **169-модда** ““Ўғрилик” 3-қисм “г” банди”; **188¹-модда** “Пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкни жалб этишга доир ноқонуний фаолият”; **244-модда** “Оммавий тартибсизликлар 2-қисм “б” банди”; **244¹-**

модда “Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоёниш этиш 3-қисм “Г” банди”; **244⁵-модда** 2-қисм “Карантинли ва инсон учун хавфли бўлган бошқа юқумли касалликлар тарқалиши ҳақида ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни тарқатиш”; **244⁶-модда** “Ёлғон ахборот тарқатиш; **278-модда** 4-қисм “Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш”.

Юқорида бериб ўтилган жиноят қонунчилигимиз шуни кўрсатмоқдаки, мавжуд барча кибержиноятлар Жиноят кодексимизда ўз аксини топмаган. Барча учун маълум бўлиб улгурган “**кибер**” атамасини таҳлил қилган моддаларимиз ўз аксини топиши ўринли бўлар эди.

Жумладан, Жиноят кодекси 103-моддасининг “Г” банди ва 103¹-моддасидаги “В” бандларига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998-йил 11-сентябрдаги 20-сонли “Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорига **киберсуицид** атамаларинининг киритилиши мақсадга мувофиқдир.

Худди шундай шаклда 130-моддага **киберпорнография**; 139-модда **кибертуҳмат**; 140-модда **киберҳақорат**; 167-модда **киберрастрата**, 168-модда **киберфирибгарлик**; 169-модда киберўғрилиқ; 278-киберқимор атамаларининг киритилиши мақсадга мувофиқи бўлар эди.

Бугунги кунда мобил қурилмаларни ишлатмайдиган, улар орқали бевосита ёзишмалар олиб бормайдиган инсон бўлмаса керак. Шу сабабдан, хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш; хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш жинояти *Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексининг 143-моддасида назарда тутилган бўлиб*, унга кўра, маъмурий жазо қўлланилгандан кейин хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини қасдан бузганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Бизга маълумки, ушбу

турдаги жиноят учун маъмурий жазо қўлланилгандан кейин хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини қасддан бузганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган.

Таклиф сифатида шунни айтишимиз мумкинки, ҳар қандай шахсий маълумот бугунги кунда инсоннинг ор номусини белгилаб бермоқда. Амалиётда кўришимиз мумкинки, ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари ўзганинг шахсий маълумотларидан заразли мақсадларда фойдаланишмоқда. Шу сабабдан айтишимиз лозимки, биринчи бор содир этилган ҳуқуқбузарликнинг ўзидаёқ жиноий жавобгарлик белгиланиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Бугунги кунда мамлакатимизда ЖКнинг 169-моддаси 3-қисми “б” банди “компьютер тизимига рухсатсиз кириб “га доир жиноятлар кўплаб содир этилмоқда. Буни бир қанча қуйида интернет манбаларида эълон қилинган хабарлардан билиб олишимиз мумкин. Хусусан, Тошкентда бир нечта пластик карталардан умумий миқдорда 10,5 млн сўмни ўғирлашда айбланаётган 20 ёшли И. М. қўлга олинди, дея хабар берди Ички ишлар вазирлиги Тергов бошқармаси матбуот хизмати. Бошқарма хабарига кўра, 2020 йил 29 майдан 9 июнга қадар, И.М. Кўйлик бозори худудидаги банкоматлар ёнида бўлган ва етти фуқарога пулни ечиб олишда ёрдам беришга ваъда берган. Бунинг натижасида у ўз телефон рақамига СМС-маълумот хизматини улаган ва карталарга кириш кодини сақлаган. Кейинчалик у яширинча пул ечиб олиб, карта эгаларининг ҳисобларидаги пулларни сарфлаган. Тегишли тартибда Бектемир туманидаги ИИО ФМБ 2-сонли тергов бўлими И.М.га нисбатан Жиноят кодексининг 169-моддаси 3-қисми (ўғирлик) билан жиноят иши кўзгатирилган. Тергов ҳаракатлари якунига кўра, жиноят иши айблов хулосаси билан тегишлилиги бўйича судга юборилган⁵⁶.

---

⁵⁶ Латипов.Ш Тошкентда пластик карталардан пул ўғирлаган шахс ҳибсга олинди // <https://www.gazeta.uz/uz/2020/08/03/qalloblik/>

Бухоро шаҳри Қизилқум кўчасида яшовчи Гулноза Б. (исм-фамилияси ўзгартирилган) 9 май куни Бухоро вилояти ИИБ бошлиғи номига ариза билан мурожаат қилиб, ўз аризасида “Telegram” мессенжерида “Ipoteka_Bank_ATIB_(official)” ботга ўзининг пластик картаси учун микрокредит расмийлаштириш учун мурожаат қилган. Бот автомат равишда унинг саволларига жавоб бериш билан бир қаторда, Гулноза Б.нинг пластик карта рақамлари, махсус коди ҳамда ушбу пластик картани бошқарадиган мобил алоқа оператори рақамлари ва қўшимча махсус кодларни автомат равишда аниқлаб олганлигини, ушбу пластик карта ҳисобидаги 3 627 500 сўм пул ҳамда ушбу пластик карта учун 1 600 000 сўм миқдоридаги кредитни расмийлаштириб, жами 5 227 500 сўм миқдоридаги пуллар ўғирлаб олинганини билдирган ва мазкур шахсни аниқлаб, пуллари қайтарилишида ва қонуний чора кўрилишида амалий ёрдам сўраган. Ариза юзасидан олиб борилган тезкор-техник текширувлар ва тузоқ дастурлари натижасида 1999 йилда туғилган, Гулистон давлат университети талабаси, Фарғона вилояти, Риштон туманида яшовчи Жасур О.га (исм-фамилияси ўзгартирилган) алоқадор бўлган виртуал ҳисоб рақамларга келиб тушганлиги аниқланди. Гумонланувчи Жасур О. ўзининг содир қилган жиноятини яшириш мақсадида кўлга киритилган пулларни конвертация иловаларидан фойдаланган ҳолда Қозоғистон Республикасининг турли рақамларига рўйхатга олинган “Qiwī” ҳамёнларига электрон валютани айирбошловчилар ёрдамида жўнатганлиги, шундан сўнг ушбу пулларни 1Xbet, Melbet букмейкерликка асосланган фаолиятлар орқали Ўзбекистон Республикасига қайтиб киритиб, бошқа бир қатор операциялар билан ўғирланган пулларни ўзининг виртуал ҳисоб рақамлари орқали нақдлаштириб олган. Жасур О.нинг барча ҳисоб рақамлари текшириб кўрилиб, у билан суриштирув жараёнида, унга Республиканинг турли ҳудудларидан кўплаб фуқаролар мурожаат қилганлиги, тахминан жами бўлиб 30 миллионга яқин пулларни фуқароларнинг пластик карталаридан ўғирлаб олганлиги, барча ҳаракатларни мобил телефони орқали амалга ошириб келганлигини билдирди. Жасур О.нинг 1 дона қўл телефони ҳамда 4

дона пластик картаси далилий ашё сифатида ҳужжатлаштириб олиниб, тўпланган ҳужжатлар Бухоро шаҳар ИИО ФМБ 1-сон ИИБ ҳузуридаги тергов гуруҳига топширилди, деб хабар берди ИИБ Тезкор-қидирув ҳамкорлиги бошқармаси⁵⁷.

Бу нарса шуни англатадики, бугунги кунда ушбу киберўғирлик жинояти кундан кунга кўрайиб бормоқда. Шу сабабдан ушбу турдаги киберўғирлик жиноятини ЖКнинг 169-моддаси 3-қисмидан, ЖКнинг **169-моддаси 4-қисмининг “б” бандига** жойлаштирилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди. Зеро кучайтирилган тартиб, ушбу турдаги жиноятларнинг камайишига сабаб бўлса.

Шунингдек, бугунги кунда гиёҳванд моддалар савдоси Интернет тармоғи орқали ҳам жуда кўплаб миқдорда сотилаётганини кўришимиз мумкин. Тошкент шаҳар ИИББ жиноят қидирув ходимлари Интернет тармоғи орқали тарқатилган гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний савдоси билан боғлиқ 2020 йилда 41 та фактни фош этишди. Кўпчилик ғаразгўйлар ушбу мақсадлар учун Телеграм мессенжеридан фойдаланадилар. Пойтахт аҳолиси, журналистлар ва блогерлар бир неча мартаба ИИББ матбуот хизматида турли бинолар деворларига гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни тарқатишда қатнашганлар томонидан қолдирилган графити фотосуратларини бот ёки Телеграм-каналга ҳавола билан юборишган. Тезкор ходимлар тақиқланган моддаларни сотадиган сайтларни яширин реклама қилиш ҳолатларига дуч келишди. Бу каби ҳар бир хабарни текшириш жуда машаққатли ва мураккаб ишдир, чунки ушбу платформада махфий суҳбат имконияти мавжуд ва трафикни шифрлашдан фойдаланилади. Бироқ, Тошкент шаҳар Ички ишлар бош бошқармасининг бошқа бўлинмалари билан ҳамкорликда Жиноят қидирув бошқармаси тезкор ходимлари жиноятчиларни аниқлашга муваффақ бўлмоқдалар. Натижада, 2020 йил бошидан бери 10 ой ичида турли хил ижтимоий тармоқлар ва тезкор хабарлар орқали амалга оширилган текширувлар ёрдамида 770 граммдан

---

⁵⁷ Фуқароларнинг пластик карталаридан 30 миллионга яқин пулларни ўғирлаган талаба ушланди // <https://zame.uz/>

ортиқ синтетик гиёхвандлик воситалари, 30 граммдан ортиқ “спайс”, шунингдек маълум миқдордаги гашиш (2 граммдан юқори) ва героин (тахминан 0,5 грамм) тортиб олинди⁵⁸.

Кўриниб турибдики, Интернет тармоғи орқали тарқатилган гиёхвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний савдоси билан боғлиқ жиноятлар авж олиб жамият онгига жиддий таъсир этмоқда. Шу сабабдан, Жиноят кодексининг 273-моддасига қуйидагича ўзгартириш киритиш лозим деб ҳисоблаймиз. **273-модда.** Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб кўп бўлмаган миқдорда қонунга хилоф равишда, шунингдек, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш, *шунингдек уларни кўп бўлмаган миқдорда телекоммуникация тармоқларидан, Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан* фойдаланиб қонунга хилоф равишда ўтказиш.

2.2 Кибержиноятларни тергов қилишнинг методикаси

Кибержиноятларни тергов қилишнинг методикаси ҳақида гапирар эканмиз аввало, жиноятларни тергов қилишда қилишда қўлланиладиган методика ҳақида маълумот бериб ўтишимиз мақсадга мувофиқдир. Қўшимча сифатида шуни таъкидлаб ўтишимиз лозимки, компьютер ахборотларидан фойдаланиб содир этилган жиноятларнинг криминалистик характеристикасини бир элементи жиноятчининг шахсидир.

Уларни қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

- **“Хакерлар”** - техник воситалар ва компьютер ахборотларига рухсатсиз (ўзбошимчалик) билан кириш йўллари, усуллари билан шуғулланувчи юқори малакали ЭҲМ фойдаланувчиси ёки дастурчи⁵⁹.

⁵⁸ Гиёхвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний савдоси билан боғлиқ фактларни аниқлаш бўйича Тошкент шаҳар ИИББ жиноят қидирув ходимлари томонидан олиб борилган ишлар тўғрисида // URL: www.iiv.uz

⁵⁹ <https://www.sites.google.com/site/56i853s/statya>

▪ **“Қароқчилар”** – компьютер маълумотлари тизимга кириш билангина чекланиб қолувчи маҳоратсиз ва тажрибасиз гуруҳлар;

▪ **“Броузерлар”** – ушбу гуруҳ вакиллари замонавий технологиялар билан қуролланган бўлиб, ўзгаларнинг файлларига рұхсатсиз кириш имкониятига эгалар. Улар муаллифлик ҳуқуқини бузиб, файллардан фойдаланишлари мумкин, аммо уларга жиддий зарар етказмасликлари ҳам мумкин, деб тахмин қилинади,⁶⁰

▪ **“Крекерлар”** – замонавий техника воситаларидан юқори даражада фойдалана оладиган хавфли кибержиноятчилар. Улар содир этган қилмишлар одатда, катта миқдорда зарар етказиш бўлиб ҳисобланади. Крекерлар файлларни нусхалашдан тортиб дастур ва тизимларни йўқ қилиб юборишгача, барча-барчасини амалга ошира оладилар⁶¹.

▪ **“Рухий касал шахслар”** – компьютер фобияси (ахборот касаллиги) билан оғриган шахслар. Одатда бу турдаги касаллик билан оғриган шахсларда ички ёки ташқи таъсирлар остида ёки туғма информацион режимни бузилиши кузатилади.

Компьютер воситалари ва ахборотлари билан боғлиқ меҳнат муносабатларини жадаллашиши кўпчилик хизматчи ходимларининг бунга тайёр эмаслигини кўрсатди. Натижада, уларнинг кўпчилигида ишдаги стресслар туфайли компьютер фобияси ёки невроз касаллиги юзага келган. Унинг асосий белгилари тез чарчаш, компьютер билан ишлаш жараёнида қон босимини тез кўтарилиб кетиши, бош айланиши ва бош оғриғи, қўл бармоқларининг қалтираши, нафас олишнинг қийинлашиши, ҳушдан кетиш ва бошқалар. Бу турдаги жинотчилар ҳаракати асосан компьютер техник воситаларига зарар етказиш ёки уларни жисмоний йўқ қилишга қаратилади. Бунда жиноятчилар ўз ҳаракатлари устидан қисман ёки тўлиқ назоратни қилиш функциясини йўқотади.

---

⁶⁰ POLISH SCIENCE JOURNAL (ISSUE 6(27), 2020) - Warsaw: Sp. z o. o. "iScience", 2020. Part 2

⁶¹ <https://www.anti-malware.ru/threats/carding>.

▪ **“Профессионал жиноятчилар”** – иқтисодиёт, инженер-техник ёки физика-математика маълумотига эга бўлган, махсус техник воситалар билан куролланган, жинойий гуруҳ ёки жинойий ташкилотларга аъзо юқори малакали мутахассислардир. Улар компьютер техник воситалари ва дастурларидан фойдаланиб катта ҳажмдаги пул маблағларини ўзлаштириш билан боғлиқ мансабдорлик, фирибгарлик, иқтисодиёт соҳасида ёки бошқа шу турдаги жиноятларини содир этади. Бу жиноятлар кўп эпизодли бўлганлиги учун ғаразли мақсадда яширин усулда қасддан содир этилади⁶².

Компьютер ахборотларидан фойдаланиб содир этилган жиноятларда жиноятчилар ёши 15-45 ёшни ташкил қилади. Уларнинг 33% ни 20 ёшгача бўлган шахслардир. Аксарият ҳолларда бу турдаги жиноятчилар махсус маълумотга эга бўлишмайди. Жумладан, АҚШда компьютер ахборотларидан фойдаланиб содир этилган жиноятларнинг мингдан еттитасигина профессионал дастурчилар томонидан содир этилади⁶³. Хусусан, жиноятларни тергов қилиш услубиёти криминалистика фанининг яқунловчи бўлими ҳисобланади. *У қонунийлик талабларига мувофиқ ҳолда, тергов ва суриштирувни самарали ўтказиш бўйича илмий тавсияларни ишлаб чиқиш мақсадида жиноятларни очиш, тергов қилиш ҳамда уларнинг олдини олишни ташкил қилиш ва амалга ошириш қонуниятларини ўрганати.* Бу қонуниятлар жиноят аломатлари бўлган ҳодисалар ҳақидаги дастлабки ахборотни текшириб, жиноятларни тергов қилиш чоғида исботланиши лозим бўлган ҳолатларни аниқлайди. Шунингдек, жиноят ишларининг ҳар хил турлари бўйича ҳақиқатни аниқлаш учун тергов ҳаракатларини ва жиноят-процессуал қонунида назарда тутилган бошқа чоратadbирларнинг дастурларини ишлаб чиқиш, жиноятларни тергов қилиш учун қўлланиладиган тергов ҳаракатларини тайёрлаш ҳамда ўтказиш ва шу кабиларнинг энг муҳим хусусиятларини ҳам акс эттиради.

⁶² Kriminalistika. Darslik. A.K.Zakurlaev, D.B.Bazarova va b.q. – Toshkent: TDYU, 2015. – 510 b.

⁶³ Вехова В. Б. Компьютерные преступления: способы совершения, методики расследования. М., 1996.

Хусусан, тадқиқотчи И.В. Романов ўз изланишларида ушбу турдаги жиноятларни тергов қилишда илм-фан ва техника ютуқларидан тўлиқ фойдаланиш кераклигини таъкидлаб ўтган⁶⁴. Уларни билишга жиноятларни очиш, тергов қилиш ва олдини олиш билан боғлиқ объектларни криминалистик нуқтаи назаридан ўрганиш, тергов фаолиятининг асосий ривожланиш йўналишларини умумлаштириш ва аниқлаш, шунингдек тергов ва суриштирувни ташкил этиш ҳамда уларни ўтказишдаги типик алоқалар ва ўзаро боғлиқликнинг барқарор жиҳатларини текшириш ҳамда аниқлаш йўли билан эришилади.

Криминалистик услубиётни ўрганадиган қонуниятлар ўз хусусиятига кўра икки қисмдан: **умумий қоидалар** ва **жиноятларни тергов қилишнинг хусусий (турга оид) услубиётлар** тизимидан иборат.

Умумий қоидалар криминалистик услубиётнинг назарий асослари бўлиб, у криминалистиканинг мазкур қисмининг мавзуи (предмети)ни, илмий билимларнинг бошқа соҳалари билан алоқаларини, хусусий криминалистик услубиётларни тузиш, ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланишга оид энг муҳим масалаларни ҳамда жиноятларни очиш, тергов қилиш ва уларнинг олдини олиш муаммоларини тадқиқ этишни ўз ичига олади. Пировард натижада самарали хусусий криминалистик услубиётларнинг яратилиши ва уларнинг жиноятчиликка қарши курашда муваффақиятли қўлланилиши ана шу масалаларнинг қанчалик пухта ишлаб чиқилганлигига боғлиқ бўлади.

Хусусий услубиётлар - криминалистика фанининг пировард «маҳсулоти» бўлиб, амалий хусусиятга эга бўлган ҳамда терговчилар ва суриштирувчиларга жиноятларнинг ҳар хил турларини очиш, тергов қилиш ва бартараф этишда уларнинг ишларини мақбуллаштириш учун мўлжалланган назарий жиҳатдан асосланган тавсиялар мажмуидан иборатдир. Криминалистик услубиётнинг умумий қоидаларидан фарқли ўлароқ хусусий услубиётлар – бу жиноятларнинг айрим турларини очиш, тергов қилиш ва

---

⁶⁴ И.В. Романов. Понятие киберпреступлений и его значение для расследования // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. 2016. №5 (13). –106 с

жиноятчиликни бартараф этишни ташкил қилиш бўйича услубий тоифалаштирилган тизимдир.

Криминалистик услубий тавсиялар – жиноятларнинг муайян турларини очиш, тергов қилиш ва уларнинг олдини олишни ташкил этиш ҳамда амалга ошириш бўйича илмий ишлаб чиқилган ва амалда текширилган маслаҳатлар (таклифлар)дир. Ҳар бир хусусий услубиёт амалда турли шароитларда ишлаш учун ўзаро бир-бирига боғлиқ маслаҳатлар тизимини (мажмуини) ҳосил қилувчи бир неча тавсияни ўз ичига олади.

Тергов қилиш услубиёти – жиноят ишини юритишга доир қонун талабларидан, вужудга келган тергов вазияти хусусиятларидан, жиноятларнинг мазкур турини очиш ва тергов қилиш назарияси ва амалиётига доир билимлардан келиб чиқиб терговчи танлаган ҳақиқатни аниқлаш усулидир.

Шу тариқа, сиртдан ўхшаш бўлган “криминалистик услубиёт”, “хусусий криминалистик услубиёт”, “криминалистик услубий тавсия” ва **“тергов қилиш услубиёти”** атамалари ўз мазмунига кўра бир-биридан фарқ қилади. Жумладан, биринчи ҳолда криминалистика фанининг мустақил яқунловчи қисмини, иккинчисида – муайян турдаги жиноятни очиш, тергов қилиш ва уларни бартараф этишни ташкил қилиш ҳамда амалга ошириш бўйича илмий-амалий тавсиялар тизимини (мажмуини), учинчисида – тегишли жиноят ишлари бўйича ишлаш учун алоҳида илмий асосланган ва амалда текширилган маслаҳатни (таклифни), тўртинчи ҳолатда эса – ***жиноятни тергов қилишининг терговчи томонидан танланган усулини*** англаш мумкин.

Услубиётнинг таркибий қисмлари бир-бирини тўлдириб, ҳар хил турдаги жиноятларни очиш, тергов қилиш ва уларнинг олдини олишни ташкил этишга доир мустақил илмий қоидаларнинг яхлит ва бўлинмас мажмуини ҳосил қилади. Шунини таъкидлаш жоизки, криминалистик услубиётдан ташқари илмий билимларнинг ҳеч бир соҳаси бу масалаларни тадқиқ этиш билан шуғулланмайди ва турли тоифадаги жиноят ишлари бўйича суриштирув ва терговни самарали ўтказиш учун амалиётга бундай назарий жиҳатдан

асосланган тавсияларни бермайди. Шу билан бирга, криминалистик услубиётнинг мустақиллиги нисбий хусусиятга эга. Негаки у криминалистиканинг бошқа қисмлари билан узвий боғланган. Бу эса унинг фақат бир бўлими ҳисобланади ва шундай бўлиб қолмоқда.

Услубиётнинг мустақиллиги криминалистиканинг предмети ва бутун тизими доираси билан чекланган. Фанда мазкур тармоқнинг пайдо бўлиши жиноятларни тергов қилишнинг ташкил этилишини фақат назарий тадқиқ этиш йўли билангина эришилиши мумкин бўлган ижтимоий жиҳатдан аҳамиятли мақсадлари мавжудлигини акс эттиради. Жиноятчиликка қарши кураш самарадорлигини ошириш учун зарур бўлган янги илмий йўналишни юзага келишининг объектив шарт-шароити айнан ана шундан иборатдир.

Криминалистик услубиётда ижтимоий муҳим вазифаларнинг мавжуд бўлиши, унинг ривожланишидаги кейинги даврларидан то ҳозирги пайтга қадар сақланиб қолди. Инсон ижодий фаолиятининг мақсадларини ҳам атроф-муҳитдаги объектив ҳодисалар келтириб чиқаради. Шунга кўра жиноятчиликка қарши фаол кураш олиб боришга кўмаклашиш ҳамда муайян жиноят ишлари бўйича ҳақиқатни аниқлашда суриштирув, тергов органларига ва судга ёрдам кўрсатиш криминалистик услубиёт умумий мақсадлари ҳисобланади. Ана шу мақсадларга эришиш учун криминалистик услубиёт жиноятларнинг ҳар хил турларини тергов йўли билан очиш, тергов қилиш ва уларнинг олдини олишдаги илғор тажрибани ўрганади ва умумийлаштиради; жиноятларнинг айрим турларини очиш, тергов қилиш ва уларнинг олдини олишни ташкил этиш ҳамда амалга ошириш бўйича илмий асосланган услубий тавсияларни ишлаб чиқади.⁶⁵

Қонун жиноятчиликка қарши кураш амалиёти ва турли фан ютуқлари криминалистик услубиётнинг манбалари ҳисобланади. Уларнинг қоидалари

---

⁶⁵ Криминалистика: Олий ўқув юртлари учун дарслик / Н. Р. Абдумажидов ва бошқалар. - Т.: „Адолат“, 2003 - 266 б

криминалистикадаги мазкур бўлимнинг ривожланишига асос бўлган ва унинг ҳозирги тараққиётини таъмин этмоқда.

Жиноят ва жиноят-процессуал ҳуқуқ нормалари услубиётнинг биринчи манбаидир. Улар жиноят - судлов ишларини юритишнинг умумий шарт-шароитларини белгилайди ва шу сабабли криминалистик услубиётнинг ҳамда ҳар бир хусусий криминалистик услубиётнинг умумий қоидаларини ишлаб чиқишга асос бўлиб хизмат қилади. Шу билан бир вақтда криминалистик услубий тавсиялар қонунга асосланиб ва амалдаги ҳуқуқий нормаларга зид ёки фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилишига олиб келиши мумкин бўлган бирон-бир маслаҳат ва йўл-йўриқларни истисно этган ҳолда, жиноят ва жиноят-процессуал нормаларини шарҳлаш билан чегараланмай, жиноятларнинг хилма-хил турларини очиш, тергов қилиш ва олдини олишнинг мақбул тартибини белгилайди.

Жиноятларни очиш, тергов қилиш ва уларнинг олдини олиш амалиёти криминалистик услубиётнинг иккинчи муҳим манбаи ҳисобланади. Амалиётни ўрганиш ва умумлаштириш жиноятларнинг айрим турларини тергов қилиш бўйича самарали тавсияларни ишлаб чиқишга кўмаклашади. Шу билан бир қаторда, амалиёт криминалистик услубиёт назариясининг тўғрилигини белгиловчи мезон ҳамдир. Шахснинг жиноятни содир этишдаги айбдорлиги фақат суд томонидан эътироф этилиши сабабли, судларнинг ҳукмларида амалда мазкур жиноятни тергов қилишнинг тўғрилиги, яъни криминалистик услубий тавсияларни қўлланишнинг асослилигини белгилайди.

Ниҳоят, илмий билимлар, аввало, криминалистиканинг барча қайд этилган бўлимларининг ҳамда жиноятчиликка қарши кураш муаммоларининг, хусусан жиноятларни тергов қилишни ўз нуқтаи назаридан тадқиқ этувчи бошқа фанларнинг қонун-қоидалари криминалистик услубиётнинг учинчи манбаи бўлиб хизмат қилади.

Криминалистик услубиётнинг криминалистик умумий назария, техника ва тактика билан алоқалари анча мураккаб. Бир томондан, криминалистик

услугиётда криминалистика фанининг якунловчи бўлими сифатида унинг бошқа бўлимларининг хулосалари ва қоидаларидан кенг фойдаланилади, иккинчи томондан, криминалистик услугиёт криминалистиканинг умумий назарияси, техникаси ва тактикаси ривожланишига фаол таъсир кўрсатади.

Тутган ўрни ва ҳал этадиган вазифаларининг ўзига хослигига кўра криминалистик услугиёт криминалистиканинг бошқа бўлимларига доимо таянади ҳамда ишлаб чиқиладиган назариялар ва тавсияларнинг пировард «олувчиси» вазифасини бажарган ҳолда уларнинг илмий ишланмаларини қўллайди.

Криминалистиканинг олдинги бўлимларига оид қоидалар ва хулосалар криминалистик услугиётдаги назарияларни умумийлик асосида жамлаш, яъни уларни оддий жамлаш йўли билан эмас, балки диалектик мушоҳада қилиш ҳамда ҳар хил турдаги жиноятларнинг олдини олиш, уларни фож этиш ва тергов қилишни самарали ташкил этиш учун тегишли хулосалар ишлаб чиқиш жараёнида қўлланилади.

Илм фаннинг бир-бирига яқин, ўзаро боғлиқ тармоқлари орасида жиноят ҳуқуқи, жиноят процесси, бошқарув, психология, мантиқ фанлари ва бир қатор махсус фанлар криминалистик услугиётнинг манбалари сифатида катта аҳамиятга эга. Ана шу фанларнинг бир қанча қоидалари криминалистиканинг мазкур бўлимидаги назарий асосларни ривожлантириш ва жиноятларнинг айрим турларини тергов қилишнинг самарали услугиётларини ишлаб чиқиш учун унумли қўлланилади.

Тергов амалиётида ҳар хил турдаги жиноятларнинг олдини олиш, уларни очиш ва тергов қилишни ташкил этиш ҳамда амалда бажариш самарадорлигини оширадиган анча такомиллашган хусусий криминалистик услугиётларни жорий этиш жиноятчиликка қарши курашни такомиллаштиришнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Терговчиларнинг ишни ташкил этиш бўйича илмий асосланган тавсияларга бўлган эҳтиёжларни ҳисобга олиб, жиноятларни тергов қилишнинг кўплаб ҳамда шакл ва мазмун жиҳатидан хилма-хил хусусий услугиётларни вужудга

келтирмоқда. Янги хусусий криминалистик услубиётларни ишлаб чиқиш кўйидаги тамойиллар асосида амалга оширилади.

Криминалистик услубий тавсиялар тизими илмий иш маҳсулидир ва шу туфайли ҳамisha назарий жиҳатдан муайян даражада асосланган бўлади. Бироқ хусусий услубиётлар жиноятларни очиш, тергов қилиш ва уларнинг олдини олиш амалиёти шундай назарий асосланганлик даражасига эга бўлишини талаб қиладики, токи уларнинг тавсияларини қўллаш терговнинг самарали ташкил этилишини таъминласин. Бундай даражага, агар хусусий услубиётлар фақат тажриба йўли билан ишлаб чиқилган қоидалар ва амалиёт учун самарали тавсияларни ўз ичига олган тақдирда, эришилади. Криминалистик услубий тавсияларнинг тизими **оқилона, тежамли, мақбул** бўлиши керак.

Жиноятларни тергов қилишни ташкил этиш – якка тартибдаги жараёндир. Унинг мазмунига жиноий қилмишнинг хусусиятлари, жиноятнинг оқибатлари, жиноятчининг шахсий хусусиятлари, терговчининг меҳнат шароити ва бошқа шу сингарилар таъсир кўрсатади. **Шу билан бирга, бир турдаги (бир хилдаги) жиноятларни тергов қилишда кўпгина умумий хусусиятлар ҳам мавжуддир**, булар – типик тергов версияларининг мавжудлиги, исботлаш предметининг умумий эканлиги, тергов ҳаракатларига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш хусусиятларининг ўхшашлиги ва бошқалар. Шу сабабли криминалистик услубий тавсиялар имкони борича тайин, лекин бирон-бир ягона хусусий ҳол учун эмас, балки мазкур турдаги жиноятларни очиш, тергов қилиш ва уларнинг олдини олишни ташкил этиш ҳамда амалга ошириш учун мўлжалланган бўлиши керак. Криминалистик услубий тавсияларнинг умумийлиги ва аниқлиги, меъёри уларнинг амалиёт эҳтиёжлари ҳамда назарий имкониятлари билан боғлиқ илмий қоидаларни тавсифлаш даражасида намоён бўлади.

Ташкил этилиши нуқтаи назаридан жиноятларни тергов қилиш жараёнини учта алоҳида босқичга бўлиш лозим. Ҳар бир босқич – бу тергов

қилишнинг шундай босқичи, унинг давомида умумий вазифалар билан бир қаторда унинг ўзига хос вазифалари ҳам ҳал этилади.

Биринчи босқич – бу дастлабки тергов ҳаракатларини бажариш давридир. Мазкур ҳаракатлар ҳам умумий, ҳам ўзига хос вазифаларни (жиноят аломатларига эга бўлган ҳодисани аниқлаш, айбдорни “из босилмасдан” таъқиб қилиш ҳамда ушлаш ва ҳоказо) ҳал этишга қаратилган. Қоида тариқасида, улар дарҳол ўтказилади. Дастлабки кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатлари нисбатан чекланган муддатда ўтказилади, лекин унинг қанча давом этишини жиноятларни тергов қилишнинг барча ҳоллари учун олдиндан белгилаб қўйиш мумкин эмас. Умуман олганда, шуни қайд этиш зарурки, тергов қилишнинг дастлабки босқичи кечиктириб бўлмайдиган, шошилинич тергов ҳаракатларини ўтказиш билан тугайди. Жиноятларни тергов қилиш дастлабки босқичининг муддати чекланганлиги терговчининг фаолияти имкони борича жадаллаштирилишни талаб қилади.

Иккинчи босқич – бу иш бўйича далилларни тўплаш ва текширишга қаратилган барча қолган тергов ҳаракатларини бажариш давридир. Мазкур босқичнинг асосий вазифалари: айбдорни содир этилган жиноятда фош этиш, айб эълон қилиш, дастлабки босқичда аниқланмай қолган ҳолатларни аниқлаштиришдан иборат.

Учинчи босқич – бу тергов қилишнинг якунловчи босқичи. Мазкур босқич терговчи томонидан тергов қилишни тамомлаш, яъни далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолашга қаратилган тергов ҳаракатларини юритишни тугатиш тўғрисида қарор қабул қилинган пайтдан эътиборан бошланади ва ишни прокурорга юбориш ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисида қарор чиқариш билан тугалланади. Ўз мазмунига кўра у иш бўйича тўпланган далиллар баҳоланишини, қўшимча ва такрорий ҳаракатлар амалга оширилишини ҳамда терговни ниҳоясига етказиш тартибини белгилашни ўз ичига олади.

Хусусий криминалистик услубиётларда тавсиялар ана шу босқичларга мувофиқ тизимлаштирилади. Жиноятларни тергов қилиш услубиётларининг

вазиятга боғлиқлиги ва кўплиги. Тергов амалиёти жиноятларнинг ҳар бир тури учун типик бўлган тергов вазиятларининг мазмунини ҳисобга оладиган ҳамда унга боғлиқ ҳолда терговни ташкил қилишнинг у ёки бу усулини тавсия этадиган хусусий криминалистик услубиётлар яратишни талаб қилади. Жиноят иши бўйича тергов вазияти жиноятни тергов қилишнинг муайян давридаги вазиятни тавсифловчи ҳолатлар (шароитлар, омиллар) мажмуидан иборат бўлади.

Типик тергов вазиятлари жиноятларни тергов қилишнинг барча босқичларига хосдир, лекин криминалистик услубиётларда кўпинча дастлабки типик тергов вазиятлари таҳлил қилинади. Уларнинг хилма-хиллиги кўп турли тавсияларни ва уларнинг тизимларини ишлаб чиқишни талаб қилади. Типик тергов вазиятлари ҳисобга олинган ҳолда жиноятларни тергов қилиш услубиётларининг яратилиши тавсияларнинг мазмунини аниқлаштиради ҳамда уларнинг амалий қимматини оширади.

Умумийлик принципи бўйича жиноятларни очиш, тергов қилиш ва уларнинг олдини олиш чоғида криминалистик услубий тавсиялардан фойдаланиш қулай бўлиши учун хусусий услубиётларнинг конструктив бирлиги тамойилига, яъни ички мустақиллиги ва кўп турлилигига амал қилган ҳолда уларнинг мақбул тузилишига риоя этиш зарур. Мазкур тамойилларга кўра ишлаб чиқилган хусусий криминалистик услубиётлар шунингдек, терговчининг ички ишлар органлари тезкор ва бошқа хизмат ходимлари билан ўзаро ҳамкорлиги хусусиятларини; жамоатчилик ёрдамидан фойдаланишга доир йўл-йўриқларни; терговчи томонидан айрим турдаги жиноятларни тергов қилиш чоғида унинг олдини олишга доир фаолиятини ташкил этиш бўйича тавсияларни ҳам ўз ичига олган бўлиши керак.

Криминалистиканинг яқунловчи бўлимини билиш ва ундан фойдаланишда хусусий криминалистик услубиётларни таснифлаш муҳим аҳамиятга эга. Криминалистик услубиёт назариясига бағишланган замонавий ишларда хусусий услубиётларни таснифлашни бир қанча асослар бўйича ўтказиш қабул қилинган. Жиноят қонунига муносабати нуқтаи назаридан

хусусий услубиётлар типик (турга оид) ва махсус услубиётларга бўлинади. Типик услубиётлар жумласига амалдаги жиноят қонунида белгиланган жиноят турлари (масалан, одам ўлдириш, ўғирлик, фирибгарликни тергов қилиш услубиётлари ва ҳоказо) бўйича тузилган услубиётлар киради.

Жиноят тўғрисидаги қонун ҳужжатлари янгиланиши муносабати билан тегишлича янги хусусий услубиётларни ишлаб чиқиш зарурияти пайдо бўлади. У ёки бу қилмиш учун жиноий жавобгарликнинг бекор қилиниши ёки уларнинг жиноийлик тоифасидан чиқарилиши (декриминализация қилиниши) тергов қилишнинг айрим услубиётларига бўлган эҳтиёжни истисно этади. Типик хусусий услубиётлар сони жиноятларнинг мавжуд турларига мувофиқ бўлиши керак. Услубиётларнинг ана шу сони энг юқори (максимал) ҳисобланади. Шу сабабли, криминалистика олдида барча зарур бўлган, лекин ҳозирча мавжуд бўлмаган хусусий услубиётларни ишлаб чиқиш вазифаси туради.

Махсус услубиётлар жумласига қонунда белгиланган жиноятларнинг турлари бўйича эмас, балки бошқа асослар бўйича тузилган хусусий услубиётларни киритиш керак бўлади. Жумладан, ана шу мақсад учун асослар сифатида жиноят содир этилган жой, жиноятчининг, жабрланувчининг шахси, жиноят содир этилган пайдан бошлаб ўтган вақт ва бошқа шу сингарилар танланиши мумкин. Криминалистика адабиётларида *темир йўл, сув ва ҳаво транспортидаги жиноятларни; вояга етмаганлар ва рецидивистлар содир этган жиноятларни; ўтган йилларнинг очилмай қолган жиноятларини тергов қилиш услубиётлари маълум.*

Аниқлаштирилиш даражасига кўра, жиноятларни тергов қилиш услубиётлари **бир босқичли, икки босқичли ва кўп босқичли** бўлиши мумкин. Масалан, ўғирликларни тергов қилиш услубиёти уларни тергов қилиш бўйича умумий тавсияларнигина эмас, балки хонадон ва автомашина ўғирликларини, майда ўғирликларни, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлардаги ўғирликларни; почта ўғирликларини ва бошқа шу сингариларни тергов қилиш услубиётларини ҳам ўз ичига олади.

Жиноятларни тергов қилишнинг хусусий услубиётлари ҳажмига кўра **тўлиқ ва қисқартирилган** турларга бўлинади. Аксарият ҳолларда, у ёки бу турдаги жиноятни тергов қилишнинг бутун жараёнини ўтказиш учун услубий тавсиялар ишлаб чиқилади. Баъзан эса тадқиқотлар тергов қилишнинг бирон-бир босқичини ташкил этиш ва амалга ошириш бўйича услубий тавсияларни ишлаб чиқиш билан чекланади. Чунончи, дастлабки тергов ҳаракатларини ўтказиш бўйича криминалистик услубий тавсиялар анча кенг тарқалган.

Жиноятларнинг камраб олинadиган турлари бўйича хусусий услубиётлар комплекс ва аниқ турларга бўлинади. Икки ёки ундан ортиқ ўзаро боғлиқ турдаги жиноятларни тергов қилиш услубиётлари, масалан, талончилик ва босқинчиликларни тергов қилиш услубиёти, ўт қўйишлар ва ёнғинга қарши хавфсизлик қоидаларига жинояткорона риюя этмасликларни тергов қилиш услубиёти сингарилар комплекс услубиётлар ҳисобланади. Жиноятларни тергов қилиш криминалистик услубиётлар ўз шаклига кўра кўпинча монографиялар, диссертация тадқиқотлари, дарсликлар, ўқув, услубий ва амалий қўлланмалар, услубий хатлар тариқасида ишлаб чиқилади ва ҳоказо⁶⁶.

Юқорида берилган маълумотлар асосида айтишимиз мумкинки, янги ва оммалаётган кибержиноятларнинг якуний тергов қилиш методикаси ишлаб чиқилмаганлигини кўришимиз мумкин. Бир қатор хорижий мамлакатларда қандай тартибда олиб борилишини кўришимиз мақсадга мувофиқдир. Жиноят фактини аниқлаш ва ўз вақтида очиш ҳодиса жойини ҳимоя қилиш сифати жиноят далиллари бўлишига катта таъсир кўрсатади.

Анъанавий жиноятларнинг вақти ва макони одат аниқ бўлади. Бундай жиноятларда воқеа жойини аниқлаш қийин. Кибержиноятларни аниқлашда ўзига хос усуллар сифатида Хитой олимлари ҳисобланмиш Янбо Ву, Давей Хианг, Жианг Минг Гао ва Юн Вуларнинг қуйидаги методларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

---

⁶⁶ Криминалистика: Олий ўқув юртлари учун дарслик // Н. Р. Абдумажидов ва бошқалар. - Т.: „Адолат“, 2003 - 266 б

- компьютернинг ўзи ва унинг майдони компьютер тизимининг физик хусусиятларини белгилаш;
- иш маълумотларига асосланиб, жиноят содир этишда гумон қилинаётган шахснинг мотивлари, воситаларини таҳлил қилиш, компьютернинг профессионал билим даражаси, билим даражаси, мумкин бўлган жиноятчиларни таҳлил қилиш ва компьютер жинояти учун жиноят содир этилган жойни аниқлаш;
- компьютер ахборот тизимини ҳодиса жойи тизим журналининг ёки аудиторлик текшируви ёзувларининг мазмуни бўйича топиш;
- турли хил ҳолатларда жиноят тури, хусусияти ва воситаларига қараб жиноят содир этилган жойни аниқлаш⁶⁷.

Шу билан бир қаторда, АҚШ олими Ж.Оерлеменс кибержиноятларни тергов қилишда қуйидаги методларни бирламчи деб ҳисоблайди.

- оммага очик бўлган онлайн маълумотларни тўплаш;
- онлайн хизмат кўрсатувчи провайдерларга маълумотлар олиш бўйича муурожаатлар бериш;
- интернет орқали яширин тергов усулларидан фойдаланиш;
- тергов усули сифатида хакерлик хужумларини амалга ошириш каби методларни тавсия этишмоқда⁶⁸.

2.3. Кибержиноятларни тергов қилиш тактикасининг умумий хусусиятлари ва рақамли далилларни тўплаш амалиёти

“Тактика” (грекча “тактика” – қўшинларни сафга тизиш маҳорати) атамасини жиноятлар бўйича терговни амалга ошираётган шахсларнинг фаолиятига татбиқан илк маротаба XIX аср охирида немис

⁶⁷ Yanbo Wu, Dawei Xiang*, JiangMing Gao and Yun Wu Hubei University of Police Wuhan, China, Research on investigation and evidence collection of cybercrime Cases // Journal of Physics: Conference Series 2021

⁶⁸ Oerlemans, J.J. “Investigating cybercrime”// Leiden: Meijers Research Institute and Graduate School of the Leiden Law School of Leiden University, 2017

олими А.Вейнгардт қўлаган. Криминалистик тактиканинг бош вазифаси тергов ҳаракатлари ва ташкилий тадбирларни ўз ичига олувчи криминалистик фаолиятни самарали ташкил этиш, шунингдек жиноят иши бўйича терговнинг барча иштирокчилари ўзаро муносабатлари тизимини оқилона ташкиллаштириш йўли билан юритишдан иборат. Шунингдек, бази адабиётларда криминалистик тактика ҳамда тергов тактикаси атамаси турлича татбиқ этилади.

Криминалистик тактика – бу криминалистика фанининг алоҳида бўлими бўлиб, дастлабки ва суд терговини ўтказиш юзасидан илмий қоидаларга асосланган ҳолда ишни ташкил этиш ва режалаштириш, шу билан бирга алоҳида тергов ҳаракатларини ўтказиш усуллари, жиноятни содир этиш шароитларини аниқлаш ва ашёвий далилларни йиғишга йўналтирилган тавсияларни ўргатади.

Тергов тактикаси – бу кам куч, восита ва вақт сарфлаб юқори самарага эришиш мақсадида жиноятни тергов қилиш, очиш ва олдини олишда қўлланиладиган криминалистиканинг умумназарий қоидалари, мантик, психология, суд этикаси ва бошқа илмий билимлардан фойдаланишга асосланган дастлабки терговнинг тактик усуллари ва методларини режалаштириш мажмуидир⁶⁹. Тергов тактикаси криминалистик тактикага нисбатан хусусийроқ тушунча эканлигини билиб олишимиз мумкин.

Даставвал криминалистикада тактик жиноятларни фош этиш ва тергов қилиш билан шуғулланадиган шахсларга уларнинг ишларини режалаштириш юзасидан бериладиган назарий жиҳатдан асосланган тавсияларининг мажмуи тариқасида майдонга келган. Бора-бора унинг мазмун-моҳияти ўзгариб, анъанавий қоидалар билан бир қаторда криминалистик тактикага тергов фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ талай янги назариялар, таълимотлар, тавсиялар қўшила борди. Кейинроқ эса жиноятларнинг айрим турларини

---

⁶⁹ Kriminalistik taktika: Darslik / T.B. Mamatkulov, Sh.T. Djumanov, U.T. Turgunov va boshq. – T.: O'zbekiston Respublikasi IV Akademiyasi, 2013. – 6 b .

тергов қилишни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари ҳам кўриб чиқила бошланди.

Криминалистик тактиканинг энг муҳим қоидалари жумласига қуйидагиларни киритишимиз мумкин:

- жиноятларни тергов қилиш чоғидаги тергов ҳаракатларининг оқилона тактик усуллари;
- криминалистик тактик ҳаракатлар ва операциялар; жиноятларни тергов қилишни режалаштириш ва тезкор-қидирув ходимлари билан терговчининг ўзаро ҳамкорлиги;
- жиноятларни тергов қилишда жамоатчилик ва оммавий ахборот воситаларининг ёрдамидан фойдаланиш;
- жиноятларни тергов қилишда гумон қилинувчилар, айбланувчилар ва жиноят процесси бошқа иштирокчиларининг шахсини ўрганиш;
- жиноятларни тергов қилишда махсус билимлардан фойдаланиш;
- терговчининг жиноятларни олдини олишга доир фаолияти⁷⁰.

Криминалистик тактиканинг ҳозирги вақтга келиб шаклланган тизими ўзаро боғлиқ **икки қисмдан** ташкил топган. Булар криминалистик тактиканинг **умумий** қисми ҳамда криминалистик тактиканинг **махсус** қисмидир. *Криминалистик тактиканинг умумий қисми* – криминалистика мазкур бўлимнинг моҳияти ва тергов фаолиятини ташкил этишга доир билимларни ўз ичига олувчи илмий асосидир. *Криминалистик тактиканинг умумий қоидалари ўз навбатида иккита кичик қисмларга бўлинади:*

а) криминалистик тактиканинг пайдо бўлиши, ривожланиши ва замонавий ҳолатига доир билимларни бирлаштирувчи илмий муаммолари: криминалистик тактиканинг пайдо бўлиши ва ривожланиш тарихи, криминалистик тактиканинг предмети, тизими, вазифалари, манбалари, принциплари, криминалистик тактиканинг илмий билимлар тизимида тутган ўрни ва ҳоказо.

---

⁷⁰ Криминалистика: Олий ўқув юртлари учун дарслик / Н. Р. Абдумажидов ва бошқалар. - Т.: Адолат, 2003 - 198 б.

б) тергов фаолиятини ташкил этишнинг илмий асослари: тергов фаолиятини ташкил этиш тўғрисидаги криминалистик таълимот; жиноятларни тергов қилишни режалаштириш, терговчиларнинг тезкор ходимлар билан ўзаро ҳамкорлиги, тергов фаолиятида жамоатчилик ва оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишни ташкил этиш, жиноятларнинг олдини олишга доир фаолиятни ташкил этиш, тактик усуллар ва тавсиялар тўғрисидаги криминалистик таълимот, тактик операциялар, тергов вазиятлари, тактик ечимлар, терговчилар меҳнатини илмий асосда ташкил этиш ва ҳоказо.

Криминалистик тактиканинг **махсус қисми** жиноятларни тергов қилишда суд тергови жараёнида суднинг ҳамда терговчининг ҳаракатларини тайёрлаш ва ўтказишга доир билимлар тизимидан иборатдир. Бу билимларнинг мазмунидаги фарқ махсус қисми ҳам иккита нисбатан мустақил таркибий элементга бўлишни тақозо этади:

а) жиноятларни тергов қилиш жараёнида айрим тергов ҳаракатларини ўтказиш тактикаси: терговни кўздан кечириш ва гувоҳлантириш тактикаси, сўроқ қилиш ва юзлаштириш тактикаси, тинтув қилиш тактикаси, қўлга тушириш ва ҳибсга олиш тактикаси, таниб олиш учун кўрсатиш тактикаси, тергов эксперименти тактикаси, кўрсатувларни воқеа юз берган жойнинг ўзида текшириш ва аниқлаштириш тактикаси, суд экспертизаларини тайинлаш ва ўтказиш тактикаси, қидирув тадбирлари тактикаси;

б) судлов ишларини юритиш жараёнида айрим тергов ҳаракатлари тактикаси: суд тергови тактикаси, суд кўздан кечириши тактикаси, кўрсатувларни воқеа юз берган жойнинг ўзида текширув тактикаси.

Шунингдек, тактик усул – бу терговни юритаётган шахс хатти-ҳаракатларининг жиноятларни фош этиш ва тергов қилиш билан боғлиқ вазифаларни самарали ҳал қилиш имконини берадиган мақбул услубдир.

Мазкур жиноятлар турларини тергов қилишда умумий ва махсус тактик усуллар борасида Егерова.О.А⁷¹, Коломинов.В.В⁷² ва Сизова.М.С⁷³ ўз тадқиқотларида дастлаб воқеа жойини текшириш, ашёвий далилларни йиғиш, периферик ускуналарни ва бошқа нарсаларни текшириш, тезкор текширувларни ўтказиш керак чамбарчас боғлиқ эканлигини таъкидлашади.

Хусусан, тактик усуллар бир қанча адабиётларда турли мезонлар асосида бир қанча турларга бўлинади.

Дарҳақиқат, ҳал қилинаётган вазифалар даражасига кўра тактик усуллар:

- **бошланғич тактик усуллар:** криминалистик аҳамиятга молик ахборотни топиш, қайд этиш ва олиб қўйишга қаратилган тактик усуллар;

- **оралиқ тактик усуллар:** далилий фактларни аниқлаш, бунинг учун мўлжалланган тактик комплексларни шакллантиришга қаратилган тактик усуллар;

- **пировард тактик усуллар:** жиноят ишини тергов қилиш тактик вазифаларини ҳал қилишга, гумон қилинувчининг айбдорлигини исботлашга, жиноят воқеасининг барча муҳим ҳолатларини аниқлашга қаратилган тактик усулларга бўлинади.

Мазмунига кўра тактик усуллар қуйидаги турларга бўлинади:

- **психологик тактик усуллар:** жиноят ишлари бўйича терговчи ҳаракатларини амалга оширишнинг умумий ва юридик психология соҳасидаги ютуқларга таянган усуллари (терговчи сўроқ қилинувчи билан психологик алоқа ўрнатиши тинтув қилинувчининг руҳиятини кузатиши, ушланаётган

---

⁷¹ Россинская Е.Р. Новый раздел криминалистики: криминалистическое исследование компьютерных средств и систем / Е.Р. Россинская, Г.П. Шамаев // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). – 2015. – Т. 6, № 1. – URL : <http://brjbguep.ru/reader/article.aspx?id=19969>.

⁷² Низамов В.Ю. Производство следственных действий в условиях взаимодействия следователя и органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность : учеб.-практ. пособие / В.Ю. Низамов, Д.А. Степаненко. Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2004. 169 с

⁷³ Харина Э.Н. О возможностях использования сети Интернет при расследовании преступлений / Э.Н. Харина // Современное состояние и перспективы развития научной мысли : материалы Междунар. науч.-практ. конф., г. Уфа, 25 мая 2015 г. : в 2 ч. – Уфа : Аэтерна, 2015. – Ч. 2. – С. 131–132.

шахсни, жиноятни содир этишда гумон қилинувчини қўлга олиш чоғида психологик таъсир кўрсатиш ва б.к.);

мантикий тактик усуллар: Мантиқ қонунлари ва категориялари ҳамда суд мантиқига хос қонуниятлар ва категорияларга асосланувчи тактик усуллар (сўроқ қилинувчи шахснинг кўрсатувларидаги карама-қаршиликларни аниқлаш ва улардан фойдаланиш; тергов версияларини тузиш ва уларни текшириш; тергов ҳаракатларини ўтказиш жараёнида далиллардан ва тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланишнинг мантикий изчиллигини белгилаш усуллари ва б.к.);

ташкилий тактик усуллар: бу усуллар жиноятларни тергов қилишни режалаштириш қоидалари ва усулларини; жиноятларни очиш ва тергов қилиш пайтида терговчининг тергов ҳаракатларини ҳамда бошқа ҳаракатларини; иштирокчилар ўртасида вазифалар тақсимланишини; терговчи ва суриштирув органлари тезкор ходимларининг ўзаро ҳамкорлигини ташкил этишни ва б.к.ни ўз ичига олади;

комплекс тактик усуллар: жиноятларни очиш ҳамда тергов қилиш пайтида илгари кўрсатиб ўтилган ва бошқача мазмундаги терговчи ҳаракатларини тайёрлаш ҳамда амалга ошириш йўллари уйғунлаштиради (содир этилган жиноятда ўз айбини инкор этаётган айбланувчини сўроқ қилишда саволларни қўйиш кетма-кетлигини танлаш сўроқ қилинувчининг руҳияти хусусиятларини, унинг айби юзасидан тўпланган далиллар мазмуни ва аҳамиятини ҳамда сўроқ қилишда ҳимоячи, мутахассис, прокурор ва бошқа шахслар иштирок этишини ҳисобга олган ҳолда ўтказилиши лозим)⁷⁴.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки тергов тактикаларини амалга ошириш жараёнида бир қанча қоида ва талаблар мавжуд бўлиб, уларга қуйидагиларни киритишимиз мумкин: талаб сифатида қонунга асосланганлиги (қонун меъёрларига мос келиши); мақсадга мувофиқлик; хилма-хиллик; хавфсизлик; самарадорлик ва тежамкорлик; усулни эркин танлаш; тергов ҳаракатлари ва

---

⁷⁴ Криминалистика: Олий ўқув юртлари учун дарслик / Н. Р. Абдумажидов ва бошқалар. - Т.: Адолат, 2003 - 197 б

тезкор қидирув тадбирларининг энг мақбулини уйғунлаштириш кабиларни киритишимиз мумкин.

Умумий қоидаларга эса, қонунийликка, одоб ва ахлоқ меъёрларига риоя қилиш; раҳбарият яғоналиги; терговчининг фаоллиги ва интилувчанлиги; суриштирув ходимлари билан ўзаро ҳамкорлик; вазиятлилик; босқичли; режалилик; изчиллик; холислик; тўлалик; ўз вақтида ижро этиш; криминал - техника воситаларидан фойдаланиш; мутахассислар ёрдамидан фойдаланиш.

Ушбу соҳадаги жиноятларни тергов қилишда **уч хил вазиятни** учратиш мумкин:

1) *хамма нарса аниқ* - жиноятнинг хусусияти ва ҳолатлари маълум (масалан: қандай вирус ва қай йул билан компьютер тармоғига киритилган) ва жиноят жабрланувчининг ўз кучи билан аниқланган, жиноятчи маълум ва кўлга олинган, ўз айбига иқрор бўлган вазият;

2) *жиноятни содир этиш усули маълум, аммо жиноят механизми қисман ноаниқ*, масалан компьютер тармоғи ҳимоясининг заиф жойлари орқали фойдаланувчиларни интернет файлларига ноқонуний кирганларида жиноятчининг шахси аниқ бўлиб, аммо у яширинган;

3) *фақат жинойий натижа аниқ*, масалан, банк компьютер тармоқни ишдан чиқариш; жиноятчининг шахси ва жиноят механизми ноаниқ⁷⁵.

Юқоридаги фикрларга чет эл олимлар билдирган фикрлардан қўшимча сифатида келтириб ўтишимиз мақсадга мувофиқдир. Харина Э.Н.⁷⁶ ва . Россинская Е.Р.⁷⁷ ўз илмий изланишларида ушбу турдаги жиноятларни бир қанча турларга бўлганликларини кўришимиз мумкин. Бироқ улар шу нарсани таъкидлашадик, бугунги кунда фақатгина компьютер орқали содир этилган эмас, балки ҳар қандай электрон қурилмалар орқали содир этилган воситаларни ҳам тушуниш лозимлигини таъкидлаган.

---

⁷⁵ Ўша жойда

⁷⁶ Харина Э.Н. О возможностях использования сети Интернет при расследовании преступлений / Э.Н. Харина // Современное состояние и перспективы развития научной мысли : материалы Междунар. науч.-практ. конф., г. Уфа, 25 мая 2015 г. : в 2 ч. – Уфа : Аэтерна, 2015. – Ч. 2. – С. 131–132.

⁷⁷ Россинская Е.Р. Судебная компьютерно-техническая экспертиза: проблемы становления и подготовки кадров экспертов / Е.Р. Россинская // Теория и практика судебной экспертизы. – 2008. – № 3. – С. 60–66.

Биринчи ҳолатда компьютер тизимига ноқонуний кириш ва юзага келган натижалар ўртасида алоқа борлиги (ишдан чиқиш, компьютерга вирус тушириш ва бошқалар), келтирилган зарарнинг ҳажмини аниқлаш зарур. Иккинчи ҳолатда - юқорида кайд этилган вазифалардан ташқари, гумонланувчини қидириш ва қўлга олиш зарур. Ниҳоят, энг ноқулай (учинчи) ҳолатда жинойт механизмини аниқлаш зарур. Биринчи ҳолатда воқеа жойига етиб келган хавфсизлик учун маъсул бўлган шахс электрон курилмаларнинг хавфсизлигини кафолатлаши лозим деб ҳисобланади⁷⁸.

Тергов тактикасининг бир қисми бўлган компьютер маълумотларини ошқор қилиш, фиксациялаш ва олиб қўйиш тўғрисида тўхталиб ўтсак, аниқроғи:

➤ *жинойт содир этилган жой, бинони, буюмларни, ҳужжатларни кўздан кечириш;*

➤ *жинойт содир этилган жой, бинони, буюмларни, ҳужжатларни тинтув қилиш (шунингдек, ўша жойдаги ва бинодаги шахсий тинтув);*

➤ *жинойт содир этилган жой, бинони, буюмларни, ҳужжатларни олиб қўйиш (буюмларни, ҳужжатларни, почта-телеграф корреспонденциясини, давлат сирини ўз ичига олган ҳужжатлар);*

➤ *жинойт содир этилган жой, бинони, буюмларни, ҳужжатларни телефон ва бошқа сўзлашувларни яширин эшитиш.*

Бундай тергов ҳаракатларини амалга оширганда компьютердаги маълумотни йуқ қилиш ёки унга зарар етказишга йул қўймайдиган компьютер маълумотини қидиришни тактик тўғри бажариш, керакли маълумотни топиш, қайд этиш ва процессуал меъёрга мувофиқ олиб қўйиш керак. Тергов, тафтиш ёки олиб қўйишга тайёргарлик кўришда терговчи қарор қабул қилади.

Юқорида берилган тинтув ҳаракатини олиб боришда Г.Ф.Мусаев ўзининг китобида жуда керакли ва бугунги кундаги ўта долзарб ҳамда муҳим

---

⁷⁸ Теория судебной экспертизы (судебная экспертология): учебник / Е.Р. Россинская, Е.И. Галяшина, А.М. Зинин; под ред. Е.Р. Россинской. 2-е изд., перераб и доп. М.: Норма; ИНФРА-М, 2018.

тавсияларини бериб ўтган. Жумладан, умумий кўздан кечиришда терговчи кўйидагиларни бажариши зарур:

❖ бутун хонани кўздан кечириш керак. Қидирилаётган объект компьютер маълумотлари кўринишида бўлгани учун, авваламбор, хонада жойлашган компьютер жиҳозларига, унинг жойлашган жойига, ҳолатига (ёқилган ёки ўчирилган), Шунингдек, телекоммуникация тармоқларининг ҳолатига эътибор бериш керак. Бинони кўздан кечиришда кўчма сақлаш мосламаларини (флеш-карталар, ташқи қаттиқ диск), Шунингдек, компьютер маълумотларини (масалан, кулон, соатлар, сирғалар) ташувчиси бўлиши мумкин бўлган кичик ўлчамдаги яширин юқори технологияли маҳсулотларни қидириш керак.

❖ Компьютер(лар)нинг бошқа компьютерлар билан маҳаллий тармоққа ва бошқа телекоммуникация тармоқларига уланганлигини аниқлаш керак. Агар тинтув қилинаётган хонада бир нечта компьютер бўлса ва у лар техник ва мантқиқий ҳар қандай даражадаги телекоммуникация тармоғига уланган бўлса, мутахассис ёрдамида компьютерларнинг қайси бири бошқарувчи (асосий) эканлигини аниқлаб, тинтувни шу компьютердан бошлаш керак.

❖ Кўздан кечирилаётган компьютерда (агар у ишлаётган бўлса, “уйқу” режимида бўлса) мутахассис ёрдамида, маълумотларни ҳимоя қилиш воситалари, вирус дастурлари ва масофадан туриб фойдаланиш имкониятининг борлигини текшириш керак. Агар булар мавжуд бўлса, маълумотни ҳимоя қилишнинг махсус восита ларини ўчириб қўйиш керак (айниқса, руҳсатсиз кириш пайтида барча маълумотларни автоматик равишда йўқ қиладиган) ва шунингдек, компьютерда масофадан киришни блокировка қилиш керак, чунки бу жинойтчиларга нафақат терговчи тинтув ўтказилаётган компьютердаги маълумотларни уни йўқ қилишга, балки компьютер ва унда жойлашган маълумотлар, тинтув ўтказилаётган компьютерга яқинлашмасдан ҳар қандай ҳаракат ларни бажаришга ёрдам беради

Шундай қилиб, LiteManager Pro масофадан бошқариш дастуридан фойдаланган ҳолда, жинойтчи, исталган жойидан туриб тинтув ўтказилаётган компьютернинг электр таъминотини бошқариши (ушбу режимдан фойдаланиб, “Wake-On-LAN” функциясидан фойдаланиб компьютерни ўчириш, қайта ёқиш ёки ёқиш; монитorni ўчириш ёки ёқиш ва “уйқу” режимига кўчириш мумкин); тинтув ўтказилаётган компьютер иш столини масофадан бошқариши ва кўриши; тинтув ўтказилаётган компьютерда дастурларни масофадан бошқариши; тинтув ўтказилаётган компьютернинг клавиатураси ва экранини блоклаши; файл тизимини бошқариш ва бошқа амалларни бажариши мумкин.

❖ Компьютерни кўздан кечиришда компьютерни ёқишдан (агар у ёқилган бўлса) бошлаб қайси операцион тизим ўрнатилганлигини, қандай операциялар бажарилганлигини ва қандай дастурлар ишлатилганлигини аниқлаш керак. Компьютер экрандаги тасвирни видеога тушириш (ёки экран расмидан фойдаланиш), агар керак бўлса, ишлаётган дастурларни тўхтатиш керак⁷⁹.

Кўшимча тарзда айтиш мумкинки бундай тергов ҳаракатларининг ўтказалиша мутахассис томонидан амалга оширилиши лозим даражадаги вазифадир.

Кўздан кечириш ёки тинтувга тайёргарлик кўриш чоғида ишлатилаётган компьютернинг тури ва конфигурацияси тўғрисида аниқ ва ишончли маълумотга эга бўлиш зарур; маҳаллий ёки глобал тармоққа (интернетга) уланганлиги; информациявий хавфсизлик ва ноқонуний фойдаланишдан ҳимоя хизмати мавжудлиги; ҳисоблаш техникаси ўрнатилган жойдаги электр таъминлаш тизими; фойдаланувчилар малакаси; ҳисоблаш техникасига хизмат кўрсатувчи ходимлар тўғрисида маълумот тўплаш зарур.

---

⁷⁹ Ахборот технологиялари соҳасидаги жинойтлар (кибержинойтлар): турлари, квалификацияланиши ва уларга нисбатан тергов ҳаракатларини ўтказиш такти-каси [Матн]: ўқув қўлланма / Г. Ф. Мусаев [ва бошқ.]. — Ташкент: Vaktria press, 2020 — 125-126 б.

Бундай маълумотга эга бўлиш терговчига компьютерда сақланаётган маълумотга эга бўлишни енгиллаштиради ва унинг далилий кучини максималлаштиради. Компьютер маълумотини тезда йуқ қилиш мумкин бўлганлиги учун кўққисдан қилинган тинтув ёки тезкорлик билан ўтказилган кўздан кечириш кўпинча ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Агар компьютерларда маҳаллий компьютер тармоғи ҳосил қилганлиги тўғрисида маълумот олинса, бу тармоққа уланган барча компьютер техникаси жойлашган жойни аниқлаш ва компьютер тармоғи ўрнатилган барча жойларда бир вақтнинг ўзида тинтув ташкил қилиш зарур.

Тинтувдан (кўздан кечириш)дан аввал компьютер информациясини йуқ қилиш ёки унга зарар етказиш имкониятини олдини олувчи чоралар кўриш лозим. Бунинг учун кўздан кечириш пайтида компьютер тармоғини электр қуввати билан узлуксиз таъминлаш, кўздан кечириш ёки тинтув ўтказилаётган жойдан бегоналарни чиқариб юбориш ва ҳеч кимни кўймастик; қолган шахсларни ҳисоблаш техникаси ва электр токи таъминоти мосламаларига тегиш имкониятидан маҳрум қилиш учун чоралар кўриш зарур. Агар объектда портловчи, тез алангаланувчи, захарли моддалар, электромагнит нур таркатувчи буюм ва аппаратлар бўлса, уларни бартараф қилиш керак.

Кўздан кечириш ёки тинтувни информатика ва ҳисоблаш техникаси мутахассиси билан ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Холислар сифатида ҳам компьютерда ишлаш билан таниш бўлганларни таклиф қилиш фойдадан ҳоли эмас. Маълумотни фақат компьютердагина қидириб қолмасдан, ҳамма хужжатларни, (қоғоз парчаларигача), синчиклаб кўздан кечириш зарур, чунки дастурчилар кўпинча, ўз хотираларига ишонмасдан қоғозда пароллар, конфигурация тизимлари ҳақидаги ўзгаришлар, компьютер маълумот базаси тузилиши хусусиятлари тўғрисида ёзувлар қолдиришади. Кўпгина фойдаланувчилар компьютер ишдан чиққанда маълумотларни йуқотмаслик учун файллар нусхаларини дискетларда сақлашади. Шунинг учун, топилган барча маълумот таркатувчи буюмлар олиниб текширилиши керак. Фақат санаб

ўтилган тайёргарлик чораларидан сўнгигина терговнинг кейинги босқичига ўтиш керак.

Компьютер маълумотини **қидириш тактикаси**, *биринчидан*, маълумотнинг ҳимояланиш даражаси, *иккинчидан*, тергов ҳаракатлари даврида компьютернинг ва периферия мосламаларининг функционал ҳолатидан келиб чиққан ҳолда танланиши зарур⁸⁰. Компьютерни юкори даражада ҳимояланганлигига ноқонуний маълумотдан фойдаланишга қарши ва ёки сертификатланган махсус ҳимоя воситаларининг мавжудлиги, компьютер тизими жойлашган ҳудуд ва биноларни (техник воситалар ва махсус персонал ёрдамида), узлуксиз қўриқлаш, жиддий кириб-чиқиш режимларини қўллаш, биноларни махсус жихозлаш; маълумот муҳофазаси маъмурияти мавжудлиги, нормал ишлаши ва иш назорати гувоҳи бўлади. Ҳимояланишнинг паст даражаси компьютердан фойдаланишнинг оддий алгоритми (масалан, маълумотлар фақат пароль билан ҳимояланган), уни енгиб ўтиш тўғрисидаги ишончли маълумотлар олиш билан ифодалангани, бунда маълумотга етишиш учун махсус воситалар ишлатилмайди.

Компьютер маълумотларига ноқонуний эришишга қарши ҳимояни енгиб ўтиш терговчи фаолиятида энг масъулиятли ишларидан биридир. Айнан нотўғри муомала натижасида маълумотлар (махсус программалар ёрдамида) йук килиниши, шу жумладан у ўзгартирилиши мумкин. Бунга йўл қўймаслик учун тергов ҳаракатига тайёргарлик кўриш чоғида компьютернинг ҳимоя даражасини (ҳимоя воситалари, пароллар, муҳим сўзлар ва хоказо) иложи борица аниқ ва тўлиқ аниқлаш зарур. Бир тарафдан, программалаштириш ва ҳисоблаш техникаси мутахассисларининг умумий фикрларига кўра, ҳимояни тўла қафолатлайдиган техника ва дастур воситалари бугунги кунда мавжуд эмас. Шу боис, умуман олганда, маълумот излашда ҳар қандай тўсикни енгиб ўтиш мумкин. Бошқа тарафдан, мавжуд ҳимоя воситалари шунчалар хилма-хил ва улар ҳар-хил алгоритмлар ва ҳимояланиш кўринишига эгаки, уларни

---

⁸⁰ <https://uz.denemetr.com/docs/768/index-287487-1.html?page=32>

енгиб ўтиш учун кўп вақт талаб қилинади. “Хакерлар” орасида бирор мақсадга эришиш химоясини енгиб ўтиш юкори маҳорат саналади.

Компьютер маълумотларини химоялашнинг сабаблари турлича. Жинойтни тергов қилиш ва очишга тўсқинлик қилиш мақсадидан ташқари истеъмолчилар маълумотларини компьютерда ишловчининг етарли билим ва маҳоратга эга эмаслиги ва бетартиблигидан химоялашади. Компьютер маълумотларини химоялаш *идентификация (истеъмолчини аниқлаш)* ва *аутентификация (аслига тўғрилигини текшириш)* йўли билан амалга оширилади. Иккинчи тараф субъект ҳақиқийлигига ишонч ҳосил қилади.

Аслига тўғрилик паролни билиш, шахсий идентификация номери, криптографик калит; шахсий карточка ёки шу каби мослама; овоз, бармоқ излари ва бошқа биометрик хусусиятлар билан тасдиқланади. Пароллар аввалдан операциявий тизим ва бошқа сервис дастурларга ўрнатилади. Тўғри ишлатилганда, улар кўпгина ташкилотларга хавфсизликнинг мақбул даражасини таъминлай олади.

Шундай бўлсада, хусусиятлар мажмуи бўйича улар аслига тўғриликни тасдиқловчи энг заиф воситадир. Паролларнинг ишончлилиги уларни эса сақлаш ва сир тутиш қобилиятига асосланган. Пароль эса қоладиган булиши учун уни оддий тузишади, бироқ қонуний истеъмолчиларнинг қизиқишлари, танишлари доираси аввалдан ўрганиб чиқилса, паролни топиш қийинчилик туғдирмайди. Баъзи пароллар бошидан сир тутилмайди, чунки улар хужжатларда кўрсатилган стандарт маънога эга бўлади ва тизим ўрнатилганда ҳар доим ҳам ўзгартирилмайди. Паролни киритишни оптик воситалар ва процессор ва монитор тарқатувчи электромагнит нурни қўлга олиш мобайнида аниқлаш мумкин.

Компьютер техникасини кўздан кечириш ёки тинтув пайтида пароль ёрдамида химоя қилишнинг анализи компьютерда топилган криминалистик маълумотнинг ҳақиқий эгасини аниқлашда **терговчига** ёрдам бериши эҳтимоли каттадир. Бошқача қилиб айтганда, пароль тизими ишончлилиги

қанча катта бўлса, унинг хақиқий эгаси кимлигини ишонч билан аниқлаш мумкин бўлади ва топилган маълумотнинг далилий кучи шунча юкори бўлади.

Қоғозсиз технология машинавий тарқатувчилар ёки алоқа тармоклари орқали хужжатлар алмашинувида бир қатор афзалликларга эга. Аммо бунда хужжат муаллифи ва хужжатни **идентификациялаш** муаммоси туради. Одатий технологияда бу нарса хужжатдаги маълумот жисмоний тарқатувчи билан узвий боғлиқ Бу муаммо қисман “ракамли имзо” ишлатиш орқали ҳал этилади. Технология шундан иборатки, хужжатни тузган шахс, уни махсус дастур - электрон калит ёрдамида кодлаштиради. Бунда иккита калит қўлланилади.

Биринчиси, сир тугилмагани, шифровка учун ишлатилиб, истеъмолчининг адреси билан бирга эълон килиниши мумкин.

Иккинчиси, махфий расшифровка килиш учун ишлатилиб, фақатгина бир шахсга маълумдир. Бу дастур одатда, хужжатнинг муаллифи ёки жўнатилган тарафга маълум бўлиб махсус дискетда сакланади. Ракамли имзо иккита функцияни бажаради: маълумотнинг дахлсизлигини таъминлайди ва хужжат муаллифининг шахсини тасдиқлайди. Криптографик химоя компьютер ёки магнит тарқатувчидаги маълумотнинг махфийлигини таъминловчи энг ишончли воситалардан саналади.

Қидирилаётган маълумот топилганда дисплейнинг жорий тасвири суратга туширилиши ва стандарт воситалар ёрдамида маълумотни доимий тарқатувчига (одатда - магнит диск) ёзиб олиш ёки принтер орқали қоғозга чиқариш зарур. Компьютерни ёқиб ўчириш ва улар билан манипуляция килиш фақат ҳисоблаш техникаси мутахассиси иштирокида бажарилиши мумкин. Агар объектда электр таъминоти ўчириб қўйилган бўлса, ёнгин ёки портлаш билан боғлиқ ҳолда, уни ёқишдан аввал компьютер ва ҳамма периферия мосламалари ўчирилганлигини текшириш керак. Объектда мавжуд барча компьютерлар (ёки хотира блоклари) ва магнит тарқатувчилар олиб қўйилиши керак. Уларни объектда ёки бегоналар кириши мумкин бўлган ерларда саклаш мумкин эмас. Магнит тарқатувчилардаги маълумот жиноятчи томонидан

осонгина йук килиниши мумкин. Бу ҳолатни визуал йул билан аниқлаб бўлмайди. Компьютер ва унинг мосламалари мухрланади: разъемлар⁸¹(электр ўтказгичлари)га қоғоз қўйиб, эгаси ёки эксперт йуклигида фойдаланишнинг олдини олиш учун унинг четларини компьютернинг ён деворига клей ёки ёпишқоқ вараққа ёзилиб, қоғоз қутида сакланади. Магнит тарқатувчиларни бевосита каноп билан ўраш, уларни тешиш ва уларга имзо, белги қўйиш мумкин эмас. Тергов ҳаракати баённомасида магнит ва бошка доимий магнит тарқатувчиларнинг жисмоний хусусиятлари, аппаратуранинг серия номерлари ва уларнинг индивидуал белгилари қайд этилади. Машилкада ёзилган текстлар баённомага илова сифатида расмийлаштирилади. Купинча аппарат воситаларида маълумот изларидан ташқари криминалистика учун одатий излар ҳам учраб туриши сабабли, кўздан кечиришга мутахассис-криминалистни таклиф қилиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Тергов амалиётида компьютер воситаларининг ички элементларида бармоқ излари, металлни қайта ишлаш асбоблари, қўлда ушлаш излари қолганлиги ҳолатлари маълум.

Гумондор ва жабрланувчиларни бошланғич сўроқ қилишда компьютер тизимининг функцияси ва мақсади, компьютер техникаси ва у жойлашган ерга ким бемалол кириши мумкинлиги, у ерда бегоналарни пайдо бўлиши ва қандай ҳимоя воситалари ишлатилганлигини аниқлаш зарур. Агар маълумотнинг бир қисми махфий бўлса, ким ундан фойдаланишга рухсат берган ва аслида ким фойдаланган: Жиноят натижасида қандай зарар (мулк, номулк шаклида) етказилган ва уни камайтириш йули борми деган саволларга ойдинлик киритиш лозим.

Юқорида ўрганилган манбалар асосида шуни айтишимиз мумкинки, жиноят-процессуал қонунчилигимиз ҳам ўзида бугунги даврга монанд жиноятлар учун ўзгаришларни акс эттириши лозим. Хусусан, кибержиноятларни тергов қилишга доир ишлар юзасидан алоҳида боб

---

⁸¹ <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1115345>

сифатида **рақамли далилларни тўплаш** тартибини белгилаш лозим деб ҳисоблаймиз.

Дарҳақиқат, кибержиноятларда далил ижтимоий хавfli қилмишнинг юз берган-бермаганлигини, шу қилмишни содир этган шахснинг айбли-айбсизлигини ва ишни тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга молик бошқа ҳолатларни суриштирувчининг, терговчининг ва суднинг қонунда белгиланган тартибда аниқлашига асос бўладиган ҳар қандай ҳақиқий маълумотлар жиноят иши учун аҳамиятли ҳисобланади. Яъни бунда шуни назарда тутмоқдамизки, бугун кўплаб тергов органлари томонидан керакли жойларга сўровлар юбориш орқали далиллар тўплаш амалиётида кўплаб қийинчиликларга дуч келмоқдалар. Шу сабабдан далиллар тўплашнинг процессуал қонунчиликда тартиби белгиланиши жиноят ишини тергови давомида муаммоларни бартараф этади, деб умид қиламиз.

Шунингдек, яна бир муаммо сифатида айтишимиз мумкинки, кибержиноятларни тергов қилиш юзасидан алоҳида тергов ҳаракатларини ўтказиш тартибини белгилаш лозим деб ҳисоблаймиз. Ҳамда, кибержиноятларга бевосита дахлдор тергов ҳаракатлари ўтказилишида, яъни куйидаги тергов ҳаракатлари: *кўздан кечириш, олиб қўйиш ва тинтув, телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш, экспертиза текшируви учун намуналар олиш*да “ИТ” мутахассисининг иштирокини шарт этиб белгиланиши лозим деб ҳисоблаймиз. Бунда тергов органларининг етарли даражада билим ва кўникмага эга бўлмасликлари натижасида кўплаб иш учун аҳамиятга молик далилларнинг йўқолишига олиб келмоқда.

III. КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШГА ДОИР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА ВА МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

3.1. Кибержиноятларни тергов қилишга доир халқаро стандарт

Замонавий дунёда ахборот жамият тараққиётининг энг муҳим таркибий қисмига айланди десак асло муболаға бўлмайди. Жамиятнинг ахборот жамиятига айланиши шуни англатадики, ҳар қандай шахсий маълумот аҳамиятли бўлиб бормоқда. Айни пайтда маълумот энг муҳим кадриятлардан бири сифатида тан олинган, шунга кўра, унинг ҳимояси уни қабул қилиш ва этказишдан кам бўлмаган муҳим фаолиятдир. Масалан, Араб баҳори деб аталмиш инқилобий воқеалар оммавий ахборот воситалари ва сиёсий нутқдаги ахборот-коммуникация технологияларининг роли билан узвий боғлиқ бўлиб чиқди. Мисли кўрилмаган ахборот тарқатиш тезлиги Интернет (асосан ижтимоий тармоқлар орқали) яширинишни истаган режимларга қарши ҳаракатлари халқаро миқёсдаги репрессив ҳаракатлари жамоатчилик ва ахборот урушини олиб бориш бўйича етарли маҳоратга эга бўлмаган.

Ҳозирги вақтда глобаллашув тенденциялари ва у олиб келадиган муаммолари кучаймоқда. Бундай шароитда трансмиллий кибержиноятларга қарши курашишда барчанинг иштирок этиш масаласи глобал қонун устуворлигининг салбий оқибатларига барҳам беради. Кибержиноятчилик муаммосининг глобал моҳиятини тушуниш жуда муҳимдир. Шундай қилиб, ҳозирда киберхужумлар нафақат хусусий шахсларнинг ишини фалаж қилмоқда балки дунёдаги тузилмаларни ҳам, ушбу турдаги хужумлардан ҳимояланишни амалга оширадиган давлат органлари ҳам, давлат ҳам йўқ. Эҳтимол кибер таҳдид манбалари нафақат хакерлар ёки уларнинг гуруҳлари, балки алоҳида давлатлар, террористик, жиноий гуруҳлар ҳам ҳисобланади. Кибержиноятларга қарши курашишда курашиш воситалари ва усулларини ишлаб чиқишда жиноятнинг латентлик даражасидан хабардор бўлиши керак.

Мутахассислар тахминига кўра “компютер жинояти”нинг латентлиги АҚШда 80% га, Буюк Британияда - 85% га, Германияда - 75% га, Россияда - 90%га кўпроқдир⁸². Symantec Security халқаро киберхавфсизлик хизмати маълумотларига кўра, “хар сонияда” дунё бўйлаб 12 киши киберхужумга учрайди ва дунёда хар йили тахминан 556 млн кибержиноятлар содир этилади ва бунинг натижасида 100 миллиард АҚШ доллардан зиёд зарар этказилади⁸³.

Дунёда кибержиноятчиликка қарши курашишнинг етарлича самарали тизимлари мавжуд. Аини пайтда етакчи дунё мамлакатлари фаол равишда киберкосмосда хужум қобилиятининг ривожланишини таъминлаши керак бўлган қуроли кучлар ва махсус хизматларнинг бўлинмаларини яратмоқда ва уларни кенгайтириб бормоқда.

Масалан, Қўшма Штатларда, аллақачон фаолият кўрсатаётган Миллий киберхавфсизлик маркази билан бир қаторда Қуроли Кучлар Бирлашган Кибер Қўмондонлиги ҳарбий ҳаракатларни амалга ошириш пайтида Пентагон тузилмалари тегишли ёрдамни тақдим этади. Бу глобал миқёсда барчанинг саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириб боради. Фуқаролик федерал институтлари ва шунга ўхшаш дастурий таъминот билан ўзаро алоқададир⁸⁴.

Шу билан бирга, ушбу ташкилотлар қисман назорат қилинадиган бўлимлардир, чунки олий назорат қилувчи тузилма “Кенгашдир”. Миллий хавфсизлик масъулият соҳасидаги қўмиталар ахборот стратегиясини амалга оширишни ўз ичига олади⁸⁵.

Киберқурол дастурлари Буюк Британияда расмийларнинг кибер космосдан келиб чиқадиган таҳдидларга қарши туриш қобилиятини таъминлашда амалга оширилади⁸⁶.

---

⁸² Vardanyan A.V., Nikitina E.V. Rassledovanie prestuplenii v sfere vyso-kikh tekhnologii i komp'yuterno informatsii [Investigation of Hi-Tech and Computer Information Crimes]. Moscow, Yurlitinform Publ.

⁸³ Karpova D.N. Cybercrimes: a global issue and its solution. Vlast' = The Power no. 8, pp. 46–50. (In Russian).

⁸⁴ Berd K. A war with many unknown quantities. Computerra, 2009, no. 20, pp. 26–29. (In Russian).

⁸⁵ Zav'yalov S. International experience in fighting the propaganda of terrorism in the Internet. Zarubezhnoe voennoe obozrenie = Foreign Military Review, 2014, no. 4, pp. 34–39. (In Russian).

⁸⁶ Khimchenko I.A. Informatsionnoe obshchestvo: pravovye problemy v usloviyakh globalizatsii. Kand. Diss. [Information society: legal basis in the conditions of globalization. Cand. Diss.]. Moscow, 2014. 174 p

Австралида электрон почта хавфсизлигини мувофиқлаштириш гуруҳи ташкил этилган бўлиб, ушбу гуруҳнинг асосий вазифаси ҳам давлат, ҳам хусусий сектор учун операцион маконни ишончли ҳимоя электрон тизим яратишдир⁸⁷.

Кибержиноятларнинг олдини олиш бўйича тадбирлар нафақат алоҳида давлатлар томонидан амалга оширилади, балки уларнинг блоклари, хусусан НАТО томонидан амалга оширилиб келинмоқда. Шундай қилиб, сўнгги йилларда қабул қилинган барча блок-йўриқ ҳужжатларида акс этирилгани ушбу муаммонинг аҳамияти кўрсатиб беради. Стратегик жиҳатдан биринчи марта НАТО концепциясида альянс фаолиятида қоидалар киритилган бўлиб ҳарбий соҳанинг янги йўналиши сифатида кибер майдон пайдо бўлган⁸⁸.

Бундай жиноят тури глобаллашиб бораётганини эътиборга оладиган бўлсак, бугун ҳеч қайси мамлакат ушбу хавфга нисбатан мустақил равишда бир ўзи қаршилиқ кўрсата олмайди. Бундай шароитда халқаро ҳамкорлик кенгайтириш, кибержиноятчиликка қарши биргаликда ҳаракат қилиш ва уни текшириш борасида тегишли органлар фаолиятини тартибга солиш ҳамда ўзаро ҳамкорликнинг халқаро ҳуқуқий механизмларини ишлаб чиқиш ягона йўлдир⁸⁹. Шуларни инобатга олиб айтадиган бўлсак, буларни тартибга солиш юзасидан қуйидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилингин.

Кибержиноятчиликка қарши Будапешт конвенсияси 2001 йил 23-ноябрь Интернет ва компьютер жинояти (кибержиноят)ларни уйғунлаштириш орқали миллий қонунлар, тергов усулларини такомиллаштириш ва халқлар ўртасидаги ҳамкорликни ошириш юзасидан имзоланган. Конвенция ва унинг изоҳли маърузаси Европа Кенгаши Вазирлар қўмитаси 2001 йил 8-ноябрдаги 109-сессиясида имзоланган учун Будапештда очилган ва 2001 йил 23-ноябрда кучга кирган. 2019 йил сентябрь ойига қадар 64 давлат ушбу конвенцияни

---

⁸⁷ Zgadza O.E., Kazantsev S. Ya. Cybercrime: factors of danger and problems of struggle. Vestnik GU «Nauchnyi tsentr bezopasnosti zhiznedeyatel'nosti detei» = Bulletin of «Research Center for the Security of Children», 2013, no. 4 (18), pp. 80–86. (In Russian).

⁸⁸ Gradov A. The activities of the North Atlantic Treaty Organization in the sphere of cyber-security. Zarubezhnoe voennoe obozrenie = Foreign Military Review, 2014, no. 7, pp. 13–16. (In Russian)

⁸⁹ Тожиев С. Кибержиноятчилик шахс ва жамият хавфсизлигига таҳдид. // www.uza.uz

ратификация қилди, яна тўртта давлат конвенцияни имзолади, аммо уни тасдиқламади⁹⁰.

У кучга киргандан буён Бразилия ва Ҳиндистон каби муҳим давлатлар Конвенцияни ишлаб чиқишда қатнашмаганликлари сабабли қабул қилишдан бош тортдилар. Бу кибержиноятчиликни тартибга солувчи биринчи кўп томонлама ҳуқуқий мажбурий воситадир. 2018 йилдан бошлаб, Ҳиндистон кибержиноятчилик кучайганидан кейин Конвенсиядаги позициясини қайта кўриб чиқмоқда, аммо чет эл агентликлари билан маълумот алмашиш хавотирлари уни ратификация қилишдан сақлаб қолмоқда.

2006 йил 1 мартда Кибержиноятчилик тўғрисидаги конвенцияга қўшимча протокол кучга кирди. Қўшимча протоколни ратификация қилган давлатлар ирқчи ва ксенофобик компьютер тизимлари орқали материал, шунингдек, ирқчилик ёки ксенофобия томонидан таҳдид ва ҳақорат тарқатишни жиноий жавобгарликка тортишлари шартлиги белгиланди⁹¹.

Конвенция Интернет ва бошқа компьютер тармоқлари орқали содир этилган жиноятлар бўйича биринчи халқаро шартномадир, хусусан муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши, компьютер билан боғлиқ фирибгарлик, болалар порнографияси, таҳдид жиноятлари ва тармоқ хавфсизлиги жиноятларини ўз ичига олади. Шунингдек, у компьютер тармоқларини қидириш ва қонуний ушлашга доир қатор ваколатлар ва процедураларни ўз ичига олади. Унинг муқаддимасида келтирилган асосий мақсади жамиятни ҳимоя қилишга қаратилган умумий жиноят сиёсатини олиб боришдир. Шунингдек, кибержиноятларга доир тегишли қонунларни қабул қилиш ва жорий этиш орқали халқаро ҳамкорликни тарғиб этади.

Конвенция асосан қуйидагиларга қаратилган:

---

⁹⁰ Convention on cybercrime, opening of the treaty: Budapest, 23/11/2001. URL: www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention

⁹¹ <http://indianexpress.com/article/india/home-ministry-pitches-for-budapest-convention-on-cyber-security-rajnath-singh-5029314/>

- кибержиноятчилик соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар ва улар билан боғлиқ қоидаларни ички жиноят моддий-ҳуқуқий элементларини уйғунлаштириш;

- ички жиноят-процессуал қонунчилигини тергов қилиш ва жиноий жавобгарликка тортиш учун зарур бўлган ваколатларни, шунингдек, электрон тизимда бўлган компьютер тизими ёки далиллар ёрдамида содир этилган бошқа ҳуқуқбузарликларни таъминлаш;

- халқаро ҳамкорликнинг тезкор ва самарали режимини ўрнатиш.

Конвенцияда қуйидаги ҳуқуқбузарликларга алоҳида эътибор қаратилган: ноқонуний кириш, ноқонуний йўл билан тутиш, маълумотларга аралаштириш, тизимга аралаштириш, қурилмалардан нотўғри фойдаланиш, компьютер билан боғлиқ қалбакилаштириш, компьютер билан боғлиқ фирибгарлик, болалар порнографияси ва муаллифлик ҳуқуқи ҳамда бошқа ҳуқуқлар билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлардир⁹².

Шу билан бир қаторда 2014 йилда Африка Иттифоқининг Киберхавфсизлик ва шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенциясида кибержиноятлани тергов қилишда Африка давлатларининг ўзаро манфаатли ҳамкорлиги масалалари кўриб ўтилган. Хусусан, унда назарда тутилишича конвенция иштирокчиларининг кибермаконда ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатланиши белгиланиб қўйилган⁹³.

Дарҳақиқат, кўришимиз мумкинки бутун дунё ушбу турдаги жиноятларга қурашаётган бир даврда МДХ мамлакатлари ҳам бундан четда турмади. 2018 йил 28 сентябрь кибержиноятларни тергов қилишда ҳамкорлик қилиш масаласини тартибга солувчи ихтисослаштирилган ҳужжатлардан бири ҳисобланмиш Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатлар ўртасида ахборот технологиялари соҳасида жиноятларга қарши қурашиш бўйича Битим имзоланди. Озарбайжон Республикаси, Арманистон Республикаси, Беларусия,

---

⁹² Convention on cybercrime, opening of the treaty: Budapest, 23/11/2001. URL: www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention

⁹³ african-union-convention-cyber-security-andpersonal-data-protection

Қозоғистон, Қирғизистон Республикаси, Россия Федерацияси, Молдова Республикаси, Тожикистон, Туркменистон, Ўзбекистон ва Украина ушбу Битим қатнашчиларидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 13.02.2019 йилдаги ПҚ-4188-сонли қарори билан 2018 йил 28 сентябрда МДХ давлатлари раҳбарлари кенгашининг мажлисида имзоланган Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатлар ўртасида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши курашиш соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги Битимни тасдиқлади. Ушбу Битимни амалга ошириш бўйича ваколатли органлари сифатида *Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Давлат хавфсизлик хизмати ва Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси* белгиланди.

Ушбу ҳужжат доирасида, ахборот технологиялари соҳасида қуйидаги ҳаракатларни (агар улар қасддан қилинган бўлса) тергов қилишда Битимга қўшилган давлатлар билан ҳамкорлик қилиш мумкин:

а) ахборотни йўқ қилиш, блокировка қилиш, ўзгартириш ёки нусхалаш, ахборот (компьютер) тизимининг ишлашини қонун билан ҳимояланган компьютер маълумотларига руҳсатсиз кириш орқали халақит бериш;

б) зарар келтирувчи дастурларни яратиш, фойдаланиш ёки тарқатиш;

в) компьютер тизимидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган шахс томонидан қонун билан қўриқладиган компьютер маълумотларини йўқ қилишга, блокировка қилишга ёки ўзгартиришга олиб келадиган қоидаларнинг бузилиши, агар бу хатти-ҳаракатлар жиддий зарар ёки жиддий оқибат ларга олиб келган бўлса;

г) компьютер оммавий ахборот воситаларида сақладиган ёки маълумотлар тармоқлари орқали узатиладиган компьютер тизимида ишлов берилган маълумотни ўзгартириш ёки компьютер тизимига нотўғри маълумотлар киритиш орқали мулкни ўғирлаш;

д) қонун билан ҳимояланган компьютер маълумотларига руҳсатсиз кириш билан;

е) порнографик материаллар ёки вояга етмаган шахс тасвирланган порнографик хусусиятга эга объектларни “Интернет” ахборот-телекоммуникация тармоғидан ёки бошқа электр алоқа каналларидан фойдаланган ҳолда тарқатиш;

ж) хавфсиз компьютер тизими ёки тармоғига рухсатсиз кира олиш учун маркетинг ёки махсус дастурий ёки аппарат воситаларини сотиш учун ишлаб чиқариш;

з) муаллифлик ҳуқуқига эга бўлган компьютер тизимлари ва маълумотлар базалари учун дастурий таъминотдан ноқонуний фойдаланиш, Шунингдек, муаллифлик ҳуқуқини ўзлаштириш, башарти бу ҳаракат жиддий зарар етказган бўлса;

э) “Интернет” ахборот-телекоммуникация тармоғи ёки бошқа электр алоқа каналлари ёрдамида белгиланган тартибда экстремистик деб тан олинган ёки террорчилик фаолиятини ёки терроризмни оқлашга қаратилган материалларни тарқатиш”⁹⁴.

Ушбу Битимнинг 4-моддаси иштирокчи давлатлар ўртасидаги ҳамкорликнинг қуйидаги шакллари белгилайди:

а) маълумот алмашиш, шу жумладан:

○ ахборот технологиялари соҳасида ва улар билан боғлиқ бўлган жисмоний ва юридик шахслар томонидан тайёрланаётган ёки содир этилган жиноятлар тўғрисида;

○ ушбу соҳадаги жиноятларнинг олдини олиш, аниқлаш, унга йўл қўймаслик, очиш ва тергов қилишнинг шакллари ва усуллари тўғрисида;

○ ахборот технологиялари соҳасида жиноятлар содир этиш усуллари тўғрисида;

○ ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш, аниқлаш, унга йўл қўймаслик, очиш ва тергов қилишни тартибга солувчи миллий қонунчилик ва томонларнинг халқаро шартномалари тўғрисида;

---

⁹⁴ “Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатларнинг ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши кураш бўйича ҳамкорлиги тўғрисида”ги Битим, 3-моддаси

б) уни сўраётган томоннинг фуқаросига ёки сўраётган томоннинг худудида тезкор-кидирув тадбирларини ўтказиш учун содир этилган жиноятларни аниқлаш, олдини олиш, очиш ва тергов қилишга ёрдам бериши мумкин бўлган маълумотларни олишга ёрдам сўровларини бажариш;

в) ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш, аниқлаш, уларга йўл қўймаслик, очиш ва тергов қилиш бўйича келишилган тадбирлар ва операцияларни режалаштириш ва ўтказиш;

г) ходимларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишда, шу жумладан, стажировкадан ўтиш, конференциялар, семинарлар ва ўқув курсларини ташкил қилишда кўмаклашиш;

д) ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш, аниқлаш, уларга йўл қўймаслик, очиш ва тергов қилиш бўйича вазифаларнинг бажарилишини таъминлайдиган ахборот тизимлари ва дастурий маҳсулотларни яратиш;

е) нашрлар ва тадқиқотлар натижа лари билан алмашиш, Шунингдек, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши курашда ўзаро қизиқиш уйғотадиган масалалар бўйича қўшма тадқиқотлар ўтказиш;

ж) ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши кураш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, илмий-техник адабиётлар алмашинуви;

з) ўзаро таъсир ўтказиш ва тажриба алмашиш орқали ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш, аниқлаш, уларга йўл қўймаслик, очиш ва тергов қилишда фойдаланиладиган дастурий маҳсулотлар ва ечимлар алмашинуви;

и) компьютер тизимларида сақланадиган маълумотларнинг тезкор сақланиши тўғрисида сўровни бажариш;

к) бошқа ўзаро мақбул шакллар

таъкидлаш жоизки, ушбу Битим юридик ёрдам сўраб мурожаат қилиш учун ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қила олмайди, аксинча норасмий (тезкор) ҳамкорликни назарда тутди.

Шу билан бирга, Битим маълумот тақдим этишни, тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишни сўрашга имкон беради, уларнинг натижалари келажакда терговнинг бир қисми сифатида ўзаро ҳуқуқий ёрдам (амалиётчилар орасида “ҳалқаро тергов буйруғи” деб аталади) учун расмий сўров юбориш учун ишлатилиши мумкин.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга нисбатан, айниқса, муҳим бўлган нарса, Битим компьютер тизимларида сақланадиган маълумотларнинг тезкор хавфсизлигини таъминлаш учун сўровни бажариш имкониятини белгилайди. Маълумотни сақлаш бўйича чоралар кўрилгандан сўнг, тергов идоралари бундай маълумотларни олиш тўғрисида расмий сўров юборишлари мумкин⁹⁵.

3.2. Кибержиноятларни тергов қилишга доир хорижий тажриба ва уни миллий қонунчилигимизга қўллаш истиқболлари

Шунингдек, бир қатор хорижий мамлакатлар тажрибасини таҳлил этишимиз мақсадга мувофиқдир. Хусусан, **Япония** жиноят кодексида ушбу турдаги жиноятлар учун ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар айнан бир бўлим ёки бобда эмас, балки кодекснинг турли бобларида акс этган. “Ҳужжатларни қалбакилаштириш соҳасидаги жиноятлар” номли XVII боб куйидагиларни назарда тутди: – давлат хизматчисини расмий тасдиқланган ҳужжатда нотўғри ёзувларни киритишга мажбур қиладиган ҳаракатлар, хусусан ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғлиқ расмий тасдиқланган ҳужжатнинг асл нусхаси бўлган электромагнит муҳитда сохта ёзувлар киритиш (157-модда (расмий ҳужжатларни сохталаштириш)); – сохта ҳужжат ёки тасвир(расм)ни тарқатиш, электромагнит ташувчиларда ёзувни тақдим

---

⁹⁵ Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар (кибержиноятлар): турлари, квалификацияланиши ва уларга нисбатан тергов ҳаракатларини ўтказиш такти-қаси [Матн]: ўқув қўлланма / Г. Ф. Мусаев [ва бошқ.]. — Ташкент: Vaktria press, 2020

этиш, ҳужжатни ёки расмни қалбакилаштирган ёки ўзгартирган, сохта ҳужжат ёки чизма яратган ёки уларга нотўғри маълумотлар киритишни ташкиллаштирган шахс каби жазоланади. (158-модда (сохта расмий ҳужжатни тарқатиш); – бирор юридик фактни расмийлаштириш, ҳуқуқларни амалга оширишда фойдаланиш учун мўлжалланган учинчи шахс фаолиятини ноқонуний тўсиб қўйиш мақсадида электромагнит тарқатувчилари воситасида ғайриқонуний ҳужжат тайёрлаш; агар юқорида айтиб ўтилган жиноят давлат органи ёки давлат хизматчиси томонидан амалга оширилса (161-модда 2-қисм (электромагнит воситалари орқали ноқонуний ҳужжатлар яратиш); “Ишчанлик обрўси ва тадбиркорликка қарши жиноятлар” номли XXXV боб қўйидаги компьютер жиноятларини назарда тутди: – тадбиркорни ишчанлик обрўсига компьютер базасидаги электромагнит ҳужжатларни йўқ қилиш, унга нотўғри маълумотлар, буйруқлар ёки бошқа усулларни киритиш мақсадида зид равишда ҳаракат қилиш орқали зарар етказиш (234-модда 2-қисм (компьютерга зарар етказиш орқали тадбиркорликка тўсқинлик қилиш); “Фирибгарлик ва товламачилик жиноятлари” номли XXXVII боб қўйидаги компьютер жиноятлари учун жавобгарлик белгилайди: – мулк ҳуқуқини олиш, ўзгартириш ёки йўқотиш тўғрисида гувоҳлик берувчи сохта электромагнит ҳужжатларни бошқа шахс томонидан бизнес операцияларида ишлатиладиган компьютерга нотўғри маълумотлар ёки буйруқларни киритиш, сохта электромагнит ҳужжатларни бошқа шахснинг тадбиркорлик фаолияти давомида муомалага чиқариш ва бундан ноқонуний даромад олиш ёки учинчи томон фойда олишига ҳисса қўшиш орқали тайёрлаш (246-модда 2-қисм (компьютер фирибгарлиги).

“Жиноятни яшириш ва йўқ қилиш турдаги жиноятлар” номли XL боби қўйидаги компьютер жиноятларини белгилайди: – давлат органлари иш юритувида фойдаланиладиган электромагнит ташувчидаги ҳужжатларни йўқ қилиш ёки бузиб кўрсатиш (258-модда (давлат органлари расмий ҳужжатларни йўқ қилиш); – бошқа шахс томонидан фойдаланиладиган ва унинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаш билан боғлиқ бўлган

электромагнит ташувчидаги ҳужжатни йўқ қилиш ёки бузиш (259-модда (шахсий ҳужжатларни йўқ қилиш))⁹⁶.

Шунингдек, Японияда бу турдаги жиноят икки гуруҳга ажратилган бўлиб, 1-гуруҳга компьютерларга кириш билан боғлиқ жиноятлар деб номланиб, ушбу гуруҳга компьютер фирибгарлиги, ёзувларга зарар етказиш ва бизнесга аралashiш, тўлов карталари билан боғлиқ, компьютерга рухсатсиз кириш каби жиноятлар ва 2-гуруҳга Интернет тармоғидан фойдаланиш орқали содир этиладиган жиноятлар деб номланиб, ушбу гуруҳга фирибгарлик, муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши, ахлоқсиз характердаги одобсиз хабарлар юбориш, болалар порнографияси билан боғлиқ материалларни тарқатиш билан боғлиқ жиноятлар киритилган⁹⁷

МДХ давлатлари томонидан жинoий қонунчиликда компьютер ахборотлари соҳасидаги жиноятлар учун жавобгарлик масалаларини қонуний тартибга солиш бўйича муайян тажриба тўпланган.

Европанинг ривожланган мамлакатлари қаторига кирувчи **Францияда** эса, ИТ-технологиялари ёрдамида содир этилган, яъни маълумотларни автоматик қайта ишлаш соҳасидаги зарарли сохта банк карталари ва шахсий маълумотларни ҳимоя қилувчи паролларни клонлаш, бузиш имконини берадиган дастурий таъминот, компьютер ёки тармоқлардан фойдаланиш қоидаларини бузиш, иккинчи гуруҳга эса, жинoий ишларни тайёрлаш ва содир этишда рақамли технологиялардан фойдаланишга оид жиноятлар кибержиноятлар тоифасига киритилган бўлиб⁹⁸, Жиноят кодекси орқали санкцияланган компьютер жиноятларини умумий объектига нисбатан 3 та катта туркумга ажратиш мумкин:

1) компьютер воситасидан фойдаланиб содир этиладиган шахсга қарши қаратилган жиноятлар;

---

⁹⁶ Официальное издание The Penal Code of Japan (Law No. 45 of 1907, as amended by Law No. 77 of 1921, Law No. 61 of 1941, Law No. 124 of 1947, Law No. 195 of 1953, Law No. 57 of 1954, Law No. 107 of 1958, Law No. 83 of 1960, Law No. 124 of 1964, Law No. 61 of 1968, Law No. 30 of 1980, Law No. 58 of 1987, Law No. 31 of 1991).

⁹⁷ Н.А.Морозов. Борьба с компьютерной преступностью в Японии // Общество и право. 2014. № 2(48). – с. 144.

⁹⁸ А.В.Федоров. Информационная безопасность в мировом политическом процессе: учеб, пособие. – М.:2006. – с.111.

2) компьютер воситасидан фойдаланиб содир этиладиган мулкка қарши қаратилган жиноятлар;

3) компьютер воситасидан фойдаланиб содир этиладиган миллат, давлат манфаатларига қарши қаратилган жиноятлар.

ЖК 411⁸-моддаси бўйича чет давлат, чет эл корхонаси ёки чет эл назорати остидаги корхона, ташкилотга ёки уларнинг вакиллари ҳисобидан ЭҲМ ёки картотекалар хотирасидаги маълумотлар, ҳужжатлар, ахборотлар, предметлар, методлар, қурилмаларни қўлга олиш ёки етказиш мақсадида хатти-ҳаракатларни амалга оширган шахс жиноят содир этишда айбдор деб топилади. Франция ЖК 4-китоби 1-бўлими 3-боби миллий мудофаага бўлган тажовузлар ҳақида бўлиб, унинг “Миллий мудофаа сирларига бўлган тажовузлар”, деб номланган 2-қисмида “ЭҲМ ёки картотекалар хотирасидаги маълумот, ҳужжат, предмет, ахборотлар – ушбу миллий мудофаа учун муҳим бўлган маълумотларни тарқалишини чеклаш мақсадида ҳимоя чоралари объектлари бўлиб, миллий мудофаа сирлари ҳисобланадилар”, деб белгиланган.

Франция жиноят қонунчилиги, Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилигидан фарқли равишда, фақатгина жисмоний шахслар учун эмас, балки жиноят содир этишда айбдор деб топилган юридик шахслар учун ҳам жиноий жавобгарлик масаласини белгилайди. Хусусан, Франция Жиноят кодекси 121-2, 226-16, 226-17, 226-18, 226-19, 226-20, 226-21 ва 226-23-моддалари, шунингдек, 226-22-модданинг 1-қисмида кўрсатилган жиноятларда юридик шахслар юридик шахслар жиноят субъекти сифатида қаралиши мумкин.

АҚШ жиноят қонунчилигида ахборот технологиялари ва коммуникация воситалари орқали жосуслик, ўзгалар ахборот технологиялари ва коммуникацияларига рухсатсиз кириш, қасддан ҳимояланган ахборот технологиялари воситаларига киберҳужум орқали шикаст етказиш, зарар келтириш, ўғрилиқ қилиш, таҳдид қилиш, талончилик, тухмат қилиш, ҳақорат қилиш ва бошқа шу каби жиноятлар белгилаб қўйилган бўлса,

кибержиноятчилар учун жарима ва қамоқ жазолари тайинланишлиги аниқ жиноят қонунчилигида кўрсатиб қўйилган.

АҚШда кибержиноятчилик ва унга қарши курашиш ўзгача ривожланган бўлса, Россияда бошқача ривож топган. Масалани янада аниқроқ тушунтирадиган бўлсак, “Telegram”, “WhatsApp”, “Одноклассники”, “Facebook” каби ижтимоий тармоқлар аслида ўзаро мулоқот учун зарур бўлсада, аммо уларнинг қулайлиги ва хавфсизлиги турлича бўлганлиги сабабли ҳам кибержиноятчилар ушбу технологияларга қарши ҳужум қилишдан олдин қайси бирининг хавфсизлиги заиф эканлигини аниқлайди ва шунга қараб ўзининг кейинги ҳаракатларини олиб боради. АҚШда CERT Интернет хавфсизлигини таъминлаш маркази ташкил қилинган ва у томонидан 1988 йилда 6 та, 1989 йилда 132 та, 1990 йилда эса, 252 та киберҳодиса аниқланган⁹⁹. 1990 йилда АҚШда “Sundevil” операцияси уюштирилиб, АҚШнинг 14 шаҳридаги ҳаккерларга нисбатан мисли кўрилмаган ов уюштирилган. Бунинг оқибатида, 1993 йилда Лас-Вегасда ҳаккерларнинг биринчи ҳар йили ўтказиладиган йиғилиши бўлиб ўтган¹⁰⁰.

Булар шуни англатадики, АҚШда мисли кўрилмаган даражада бу турдаги жиноятлар учун кураш олиб борилади. Шу нарсани таъкидлаб ўтиш керакки, Ахборот ва ахборот технологиясидан жиноят мақсадида фойдаланиш муаммоси борган сари барча давлатларни ташвишга солмоқда. Компьютер ва электрон тармоқлардан, коммуникация воситаларидан фойдаланиш ва тарқатиш шундай жиноятларга сабаб бўлувчи хавф ва зарар кўламини кучайтиради¹⁰¹.

АҚШда кибержиноятларга қарши курашиш юзасидан биринчи норматив ҳужжат 1978 йилда АҚШнинг Флорида ва Аризона штатларида

---

⁹⁹ Л.П.Зверьянская. Исторический анализ этапов развития киберпреступности и особенности современных киберпреступлений // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 881–885. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/96090.htm>.

¹⁰⁰ А.Николаева, М.Тумбинская. Киберпреступность: история развития, проблемы практики расследования. Казанский национальный исследовательский технический университет им. А.Н.Туполева-КАИ Казань, Россия. Материалы международной конференции Sorucom 2014 // 13-17 октября 2014. <https://computermuseum.ru/articles/materialy-mezhdunarodnoy-konferentsii-sorucum-2014/629/>.

¹⁰¹ Р.А. Каламқарян, Ю.И.Мигачев. Международное право: Учебник – М.: Эксмо, 2004. – С.426.

кабул қилинган “Компьютер жиноятлари тўғрисида”ги акти¹⁰² ҳисобланади. Бу норматив-ҳуқуқий ҳужжат фақатгина, компьютер жиноятларига нисбатан жиноий жавобгарликни белгиловчи биринчи қонун бўлиб қолмасдан, балки жиноятчилик соҳасида янги давр – кибержиноятчиликнинг бошланиши ҳақидаги биринчи ишора ҳам эди. Жумладан, АҚШ интернет орқали товарлар, хизматлар, капитал ва маълумотларни эркин ҳаракат қилиш имкониятларидан фойдаланиш билан боғлиқ жиноятларга қарши курашиш учун 2006 йилда АҚШ Европа Кенгашининг кибержиноятчилик тўғрисидаги Конвенциясини (Будапешт Конвенцияси) ратификация қилди ва уни маъқуллаган 16-давлат бўлди¹⁰³. Конвенцияга биноан АҚШ халқаро жараёнларни қўллаб-қувватлади.

Кибержиноятларга қарши курашиш соҳасидаги процессуал қонун ҳужжатларини уйғунлаштириш, шу жумладан “Кучли еттилик” мамлакатлари орасида ахборот тўплаш ва алмашиш саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш учун норасмий канал яратишни таклиф қилди. Бундан ташқари, АҚШ ҳуқуқ-тартибот идоралари кибержиноятчиларни ҳибсга олиш ва экстрадиция қилишда кўплаб ҳамкор давлатлар билан мунтазам ҳамкорлик қилиб келмоқда.

2009 йилдан бошлаб АҚШ Конгрессининг ҳар бир сессиясида киберхавфсизликка қарши курашишга қаратилган бир неча қонун лойиҳалари кўриб чиқилди, бироқ улардан фақат бир нечтаси ҳар икки фракциянинг кўмагини олди ва қонунларга айланди. Улардан бири юқорида таъкидлаганимиздек, 2015 йилдаги “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги актдир. (The Cybersecurity Act of 2015)¹⁰⁴.

---

¹⁰² F.L. Computer Crimes Act tit. XLVI Chapter 815 (1978) on-line http://www.flstate.gov/Statutes/index.cfm?App_mode=Display_Statute&URL=Ch0815.htm cited April.

¹⁰³ Конвенция о защите физических лиц при автоматизированной обработке персональных данных (Страсбург, 1981 г.). Доступ из справ. правовой системы «КосультантПлюс».

¹⁰⁴ Jenna McLaughlin, Last-Minute Budget Bill Allows New Privacy-Invasive Surveillance in the Name of Cybersecurity, THE INTERCEPT (Dec. 18, 2015), <https://theintercept.com/2015/12/18/lastminute-budget-bill-allows-new-privacy-invasive-surveillance-in-the-name-of-cybersecurity/>; Mark Jaycox, EFF Opposes Cybersecurity Bill Added to Congressional End of Year Budget Package, EFF (Dec. 18, 2015), <https://www.eff.org/deeplinks/2015/12/statement-finalized-congressional-cybersecurity-bill>.

Ушбу акт давлат органлари, шунингдек, улар ва ушбу дастурда иштирок этиш учун ихтиёрий розилигини билдирган бизнес ташкилотлари ўртасида кибер таҳдидлар ҳақида маълумот алмашишни тартибга солади. Таъкидлаш керакки, 2010 йилдан Америка Қўшма Штатларида Кибер ҳодисаларга жавоб бериш бўйича миллий режа (The National Cyber Incident Response Plan – NCIRP)ни ишлаб чиқила бошланган ва ушбу режа ҳар йил бошида даврий мақсадларга мослаштирилади. Кибер ҳодисаларга жавоб бериш бўйича миллий режани тузувчи ташкилот кибер ҳодисаларга қарши миллий ёндашувни тавсифлайди; хусусий сектор, штатлар ва маҳаллий ҳукуматлар ва бир нечта федерал агентликлар инцидентларга жавоб беришда қандай рол ўйнашини ва барчанинг ҳаракатлари интеграциялашган жавоб чоралари учун қандай қилиб мос келишини муҳокама қилади¹⁰⁵. Шундай қилиб ушбу ташкилот миллий даражада турли хил кибер ҳодисалар ҳолатида баъзи ташкилотларнинг роли, мажбуриятлари ва амалга ошириши лозим бўлган процедуралари тўғрисида аниқ тавсиф беради.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керакки, юқорида амалга оширилган таҳлиллар, амалий хулосалар ва хорижий тажрибани ўрганиш давомида бир қанча назарий, ташкилий ва амалий тавсия ҳамда шу борада жамланган фикрларимизни келтириб ўтдик. Ишонамизки, келтирилган тавсияларимиз кибержиноятларни тергов қилишда фуқароларимизнинг ҳуқуқларини ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда ўз ҳиссасини қўшади.

---

¹⁰⁵ https://www.us-cert.gov/sites/default/files/ncirp/National_Cyber_Incident_Response_Plan.

ХУЛОСА

Тадқиқот ишида келтирилган фикрларга таянган ҳолда ўзимизнинг хулосавий ғояларимизни уч гуруҳга бўлиб, уларда тегишли тавсия ва таклифларни аниқ ва лўнда изохлаймиз:

I. Ташкилий тавсия ва таклифлар

1. Кибержиноятларга қарши курашишда ҳар қандай кибертахдид ёки киберхужумларга учраган шахслар томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга электрон шаклда аноним кўринишда муурожаат этишни таминашга доир **WWW.CYBERSECURITY.UZ** ягона платформа яратилиши лозим.

2. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида “Кибержиноятларга қарши курашиш ҳамда уларни тергов қилиш бошқармаси”, Қорақалпоғистон Республикаси прокуратураси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокуратураларида “Кибержиноятларга қарши курашиш ҳамда уларни тергов қилиш” бўлимларини ташкил этилиши мақсадга мувофиқдир.

II. Назарий хулосалар

1. Диссертация ишимиздан келиб чиқиб, қуйидаги атамаларга муаллифлик тарифи берилди:

- **кибержиноят** - ахборот хавфсизлигига тахдид солувчи, бевосита компьютер воситалари орқали ёхуд электрон технологиялар ёрдамида интернет тармоғи орқали содир этиладиган қонунга хилоф ижтимоий хавфли қилмиш.

- **киберқотиллик** - бевосита компьютер воситалари ёрдамида ёхуд электрон технологиялар кўмагида интернет тармоғи орқали қасдан одам ўлдириш;

- **киберсуицид** – кибертехнологиялар орқали кўндириш, алдаш ёки бошқа йўл билан ўзга шахсда ўзини ўзи ўлдириш ҳиссини уйғотиш, агар шахс ўзини ўзи ўлдирган ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилиш;

- **кибертахдид** – кибертехнологиялар орқали шахсни ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш;

- **киберпорнография** – порнографик маҳсулотни кибертехнологиялар ёрдамида тайёрлаш, Республика ҳудудига олиб кириш ёки олиб чиқиш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш, фойдаланиш, тарғиб қилиш;

- **киберагрессия** – кибертехнологиялар орқали босқинчилик урушини режалаштириш ёки унга тайёргарлик кўриш, шунингдек шу ҳаракатларни амалга оширишга қаратилган фитнада қатнашиш;

- **кибертерроризм** - халқаро муносабатларни мураккаблаштириш, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузиш, хавфсизлигига путур етказиш, уруш ва қуролли можаролар чиқариш, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштириш, аҳолини кўрқитиш мақсадида давлат органини, халқаро ташкилотни, уларнинг мансабдор шахсларини, жисмоний ёки юридик шахсни бирон бир фаолиятни амалга оширишга ёки амалга оширишдан тийилишга мажбур қилиш учун зўрлик, куч ишлатиш, шахс ёки мол-мулкка хавф туғдирувчи бошқа қилмишлар ёхуд уларни амалга ошириш таҳдиди ҳамда вазиятни беқарорлаштириш ёки давлат органлари томонидан қарор қабул қилинишига таъсир кўрсатиш ёхуд сиёсий ёки бошқа ижтимоий фаолиятга тўсқинлик қилиш мақсадида давлат ёки жамоат арбоби ёхуд ҳокимият вакилининг давлат ёки жамоатчилик фаолияти муносабати билан унинг ҳаётига суиқасд қилиш ёки унинг баданига шикаст етказиш;

- **кибертовламачилик** – жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд жабрланувчи учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни кибертехнологиялар орқали ошкор қилиш билан кўрқитиб ўзгадан кибертехнологиялар орқали мулкни ёки мулккий ҳуқуқни топширишни, мулккий манфаатлар беришни ёхуд мулккий йўсиндаги ҳаракатлар содир

этишни талаб қилиш ёхуд жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйиш;

- **киберталончилик** – кибертехнологиялар орқали ўзганинг мулкини очикдан-очик талон-торож қилиш;

- **киберўзлаштириш ёки киберрастрата** – айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкини кибертехнологиялар орқали ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилиш;

- **киберфирибгарлик** – кибертехнологиялар орқали алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкини ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш;

- **киберўғрилиқ** – кибертехнологиялар орқали ўзганинг мол-мулкини яширин равишда талон-торож қилиш;

III. Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини

такомиллаштиришга оид таклифлар:

1. Таклиф сифатида ЖК ХХ¹-бўлимини такомиллаштириш юзасидан айрим мулоҳазаларни баён этиш зарур, деб ўйлаймиз. Хусусан, ЖК 278-моддаси диспозициясида ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмлари, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари атамаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эмас. Шу сабабдан, **Жиноят кодекси 278-моддаси 1-қисмидаги “ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмлари” сўзларини “компьютер техникаси воситаси, унинг тизими ёки тармоғи” жумласи билан тўлдириши мақсадга мувофиқ бўлар эди.**

2. Шунингдек, ушбу бобда мавжуд бўлган 278⁵-моддаси 1-қисмини Ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини қасдан ишдан чиқариш, худди шунингдек **компьютер тизими ёки тармоғи ишини бузиш мақсадида компьютер ахборотини қасдан йўқ**

қилиб юбориш (компьютер саботаж) шаклида тўлдирилиши ўринли бўлар эди.

3. Жумладан, Жиноят кодекси 103-моддасининг “г” банди ва 103¹-моддасидаги “в” бандларига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998-йил 11-сентябрдаги 20-сонли “Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорига **киберсуицид** атамаларинининг киритилиши мақсадга мувофиқдир. Худди шундай шаклда 97-моддага **киберқотиллик**, 130-моддага **киберпорнография**; 139-модда **кибертуҳмат**; 140-модда **киберҳақорат**; 167-модда **киберрастрата**, 168-модда **киберфирибгарлик**; 169-модда **киберўғрилик**; 278-киберқимор атамаларининг киритилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

4. Бугунги кунда ривожланиб бораётган электрон технологиялар таракқиёти шахсини технологиялар бошқарувидан чиқариб ташламоқда. Мисол сифатида автомобилларнинг ўзини ўзи бошқариш функциясини келтиришимиз мумкин. Интернет ёрдамида бошқарувни ўз кўлига олиб, бошқарувда ҳайдовчи бўлишини талаб этмайди. Бунда қасддан одам ўлдириш ниятида бўлган шахс электрон автомобиллардан жиноят содир этиш воситаси сифатида фойдаланиши мумкин. Ваҳоланки бундай мисолларни кўплаб учратишимиз мумкин. Шу сабабдан Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 97-моддасининг 2-қисмига қуйидагича ўзгартирилиши киритилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди. Жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш, яъни: **“т) телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб содир етилган бўлса,”** банди.

5. Бугунги кунда мобил курилмаларни ишлатмайдиган, улар орқали бевосита ёзишмалар олиб бормайдиган инсон бўлмаса керак. Шу сабабдан, хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш; хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши

тартибини бузиш жинояти *Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексининг 143-моддасида назарда тутилган бўлиб*, унга кўра, маъмурий жазо қўлланилгандан кейин хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини қасддан бузганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Бизга маълумки, ушбу турдаги жиноят учун маъмурий жазо қўлланилгандан кейин хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини қасддан бузганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган. **Таклиф сифатида шунини айтишимиз мумкинки, ҳар қандай шахсий маълумот бугунги кунда инсоннинг ор номусини белгилаб бермоқда. Амалиётда кўришимиз мумкинки, ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари ўзганинг шахсий маълумотларидан гўрали мақсадларда фойдаланишмоқда. Шу сабабдан айтишимиз лозимки, биринчи бор содир этилган ҳуқуқбузарликнинг ўзидаёқ жиноий жавобгарлик белгиланиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.**

6. Бугунги кунда мамлакатимизда ЖКнинг 169-моддаси 3-қисми “б” банди “*компьютер тизимига рухсатсиз кириб*” га доир жиноятлар кўплаб содир этилмоқда. Буни бартараф этиш ечими сифатида ушбу турдаги киберўғирлик жиноятини ЖКнинг 169-моддаси 3-қисмидан, ЖКнинг **169-моддаси 4-қисмининг “б” бандига** жойлаштирилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди. Зеро жазонинг кучайтирилиши, ушбу турдаги жиноятларнинг камайишига сабаб бўлса.

7. Шунингдек, гиёҳванд моддалар савдоси Интернет тармоғи орқали ҳам жуда кўплаб миқдорда сотилаётганини кўришимиз мумкин. Тошкент шаҳар ИИББ жиноят қидирув ходимлари Интернет тармоғи орқали тарқатилган гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний савдоси билан боғлиқ бир қанча фактни фож этишмоқда. Кўриниб турибдики, Интернет тармоғи орқали тарқатилган гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний савдоси билан боғлиқ жиноятлар авж олиб жамият онгига жиддий таъсир этмоқда. Шу сабабдан, Жиноят кодексининг 273-

моддасига қуйидагича ўзгартириш киритиш лозим деб ҳисоблаймиз. “**273-модда.** Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб кўп бўлмаган миқдорда қонунга ҳилоф равишда, шунингдек, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш, *шунингдек уларни кўп бўлмаган миқдорда телекоммуникация тармоқларидан, Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан* фойдаланиб қонунга ҳилоф равишда ўтказиш” тарзида шакллантирилиши мақсадга мувофиқдир.

8. Юқорида ўрганилган манбалар асосида шуни айтишимиз мумкинки, жиноят-процессуал қонунчилигимиз ҳам ўзида бугунги даврга монанд жиноятлар учуг ўзгаришларни акс эттириши лозим. Хусусан, кибержиноятларни тергов қилишга доир ишлар юзасидан алоҳида боб сифатида **рақамли далилларни тўплаш** тартибини белгилаш лозим деб ҳисоблаймиз. Дарҳаққат, кибержиноятларда далил ижтимоий хавфли қилмишнинг юз берган-бермаганлигини, шу қилмишни содир этган шахснинг айбли-айбсизлигини ва ишни тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга молик бошқа ҳолатларни суриштирувчининг, терговчининг ва суднинг қонунда белгиланган тартибда аниқлашига асос бўладиган ҳар қандай ҳақиқий маълумотлар жиноят иши учун аҳамиятли ҳисобланади. Яъни бунда шуни назарда тутмоқдамизки, бугун кўплаб тергов органлари томонидан керакли жойларга сўровлар юбориш орқали далиллар тўплаш амалиётида кўплаб қийинчиликларга дуч келмоқдалар. Шу сабабдан далиллар тўплашнинг процессуал қонунчиликда тартиби белгиланиши жиноят ишини тергови давомида муаммоларни бартараф этади деб умид қиламиз.

9. Шунингдек, яна бир муаммо сифатида айтишимиз мумкинки, кибержиноятларни тергов қилиш юзасидан алоҳида тергов ҳаракатларини ўтказиш тартибини белгилаш лозим деб ҳисоблаймиз. Ҳамда, кибержиноятларга бевосита дахлдор тергов ҳаракатлари ўтказилишида яъни қуйидаги тергов ҳаракатлари *кўздан кечириш, олиб қўйиш ва тинтув, телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб*

*бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш, экспертиза текшируви учун намуналар олиш*да “ИТ” мутахассисининг иштирокини шарт этиб белгиланиши лозим деб ҳисоблаймиз. Бунда тергов органларининг етарли даражада билим ва кўникмага эга бўлмасликлари натижасида кўплаб иш учун аҳамиятга молик далилларнинг йўқолишига олиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://www.lex.uz/ru/docs/-20596?otherlang=1%20> (Мурожаат этилган сана 10.03.2021 йил).
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://lex.uz/docs/111453>. (Мурожаат этилган сана 10.03.2021 йил).
3. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://lex.uz/docs/1659822>. (Мурожаат этилган сана 10.03.2021 йил).
4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси // (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.10.2018-й., 06/18/5547/1975-сон) <https://lex.uz/docs/3735818> (Мурожаат этилган сана 10.03.2020 йил)
5. Ўзбекистон Республикасининг “Алоқа тўғрисида”ги Қонуни, 1992 йил 13 январь // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаш Ахборотномаси, 3сон, 159-модда.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”ги Қонуни, 1997 йил 24 апрель // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 1997 йил, 4-5-сон.
7. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинликлари принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни, 2002 йил 12 декабрь // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 2003 йил, 1-сон.
8. Ўзбекистон Республикаси “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонун // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://www.lex.uz/acts/83472> (Мурожаат этилган сана 10.03.2021 йил).
9. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик

- кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 137-сонли Қонуни // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://lex.uz/docs/1295262> (Мурожаат этилган сана 10.03.2020 йил)
10. Ўзбекистон Республикасининг “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги Қонуни, 2006 йил 20 июль // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 2006 йил, 7-сон.
  11. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://lex.uz/docs/2387357> (Мурожаат этилган сана 10.03.2021 йил).
  12. Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги 547-сонли Қонуни, 2019 йил 02 июль (<https://lex.uz/docs/4396419>).
  13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
  14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5953-сонли Фармони. (<https://lex.uz/docs/4751561>)
  15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 8 июлдаги “Ахборот – коммуникация технологияларини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори // <https://lex.uz/docs/636453>.
  16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги лойиҳаларни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 29 августдаги

ПҚ-3245-сон қарори.// Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017 г, №35, ст.924.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 31 октябрдаги «Ягона миллий меҳнат тизими» идоралараро дастурий-аппарат комплексини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида ПҚ-4502-сонли қарори (<https://lex.uz/docs/4574228>).
18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқаро шартномани тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4188-сонли қарори, 2019 йил 13 феврал // <https://lex.uz/docs/4292994>.
19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг Ахборот хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашга кўмаклашиш маркази фаолиятини ташкил этиш чора - тадбирлари тўғрисида”ги қарори // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://lex.uz/docs/1968372> (Мурожаат этилган сана 10.03.2020 йил)
20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 14 августдаги 625-сон “Интернет жаҳон ахборот тармоғида миллий контентни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й, 33-сон, 858-модда.

II. Халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Европейская Конвенция по киберпреступлениям. Будапешт, 23 ноября 2001 года.//URL:<https://www.coe.int/en/web/conventions/fulllist//conventions/rms/>
2. Конвенции Лиги арабских государств о борьбе с преступлениями в области информационных технологий, 21 декабря 2010 года // URL: https://itlaw.wikia.org/wiki/Arab_Convention_on_Combating_Information_Technology_Offences.
3. Соглашения о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с преступлениями в сфере

компьютерной информации, 06 январь 2001 года // URL:
<https://dig.watch/node/4764>.

4. Конвенции Африканского союза о кибербезопасности и защите персональных данных, 27 июнь 2014 года // URL:
<https://au.int/en/treaties/african-union-convention-cyber-security-and-personaldata-protection>.
5. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции (Принята резолюцией 58/4 Генеральной Ассамблеи от 31 октября 2003 г ода) // URL:
https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml
6. “Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатларнинг ахборот технологиялари соҳаси-даги жиноятларга қарши кураш бўйича ҳамкорлиги тўғрисида”ги Битим // (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси) <https://www.lex.uz/docs/4749412> (Мурожаат этилган сана.30.03.2021 йил)

III. Хорижий мамлакатлар қонун ҳужжатлари:

1. F.L.ComputerCrimesActtit.XLVICchapter815(1978)//URL:http://www.flsenate.gov/Statutes/index.cfmApp_mde=Display_Statute&URL=Ch081.htm> cited April.
2. Computer Fraud and Abuse Act (CFAA), 1986 / (18 U.S.C. § 1030) // [Electronic resource] URL:[https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/2-508-3428?TransitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&bhc](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/2-508-3428?TransitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&bhc)
3. Protection of children Act 1978. – First Published 1978, Reprinted in the United Kingdom by The Stationery Office Limited. – London, 1999. – 36 p.
4. Sexual Offences Act 1956 // [Electronic resource] URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/4-5/69/contents>
5. Computer Misuse Act 1990 // [Electronic resource] URL:<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents>

6. The Terrorism Act (2000) // [Electronic resource] URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/contents> .
7. Telecommunications Act 1984. – First Published 1994, Reprinted in the United Kingdom by The Stationery Office Limited. – London, 1999.
8. The Penal Code of Japan: <http://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei /data/PC.pdf>.
9. Criminal code of Georgia // [Electronic resource] URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/download/16426/157/en/pdf>.
10. Уголовный кодекс Российской Федерации: федеральный закон РФ от 16 июня 1996 й. № 63-ФЗ // Собрание законодательства РФ. 17.06.96. –ст.360.
11. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Принят Палатой представителей 1 июня 1999 года. Одобрен Советом Республики 24 июня 1999года / Обзорная статья А.В. Баркова. – Минск: Амалфея, 2000
12. Уголовный кодекс Франции / Науч. ред. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.
13. Уголовный кодекс Дании. – М.: МГУ, 2001 // https://www.studmed.ru/ugolovnyu-kodeks-danii_5f17f45608f.html
14. Закон от 05.10.17 г. № 2163-VIII “Об основных принципах обеспечения кибербезопасности Украины”. URL: <https://uteka.ua/publication/news-14delovye-novosti-36-osnovnyye-principyobespecheniya-kiberbezopasnostiukrainy>.
15. Сербия, Закон об организации и компетенции государственных органов противодействия преступлениям в сфере высоких технологий (Law on Organization and Competence of Government Authorities for Combating High-Tech Crime) 2010 года.

IV. Диссертациялар ва авторефератлар:

1. Очилов Ҳ.Р. Ўзгалар мулкини компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-тарож қилганлик учун жавобгарлик // Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати., Тошкент, 2017.

2. Расулов А.К. Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминалогик чораларини такомиллаштириш. Автореферат. дисс. ...фан доктори (DSc). –Ташкент, 2018.
3. Расулев А.К. Компьютерные преступления: уголовно-правовые и криминалогические аспекты. Дисс. На соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Ташкент: ТГЮИ, 2006
4. Тропина Т.Л. Киберпреступность: понятие, состояние, уголовно -правовые методы борьбы.. Автореф. Дисс. На соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Владивосток, 2005.
5. Прокофьев К.В. Международно-правовые проблемы обеспечения международной информационной безопасности в сети Интернет. Дисс. На соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2009.
6. Карпов В.С. Уголовная ответственность за преступления в сфере компьютерной информации. Автореф. Дисс...кан.юрид. наук. – Красноярск, 2002

V. Илмий мақола ва тезислар:

1. Анорбоев А.У. Киберхужум орқали ўзгалар мол-мулкани талон-тарож қилиш билан боғлиқ жиноятларнинг ҳуқуқий ҳолати. // Илмий мақола, Ҳуқуқий тадқиқотлар журнали, №9. 2019.
2. Номоконов В.А., Тропина Т.Л. Киберпреступность как новая криминальная угроза.// Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2012 г. – 1 (24). – С.47.; Киберпреступность: криминологической, уголовно-правовой, уголовно-процессуальный и криминалистический анализ. / Науч. ред. И.Г.Смирного. – М., 2016. – С. 34.
3. Карпова Д.Н. Киберпреступность: глобальная проблема и ее решение.Власть, 2014.
4. Крылов В. Информационные преступления – новый криминологический объект // Российская юстиция. – 2010, № 7.

5. Мазуров В.А. Кибертерроризм: понятие, проблемы противодействия. // Доклады ТУСУРа № 1 (21), часть 1, июнь 2010.
6. Е.А. Кошечкина, С.В.Новиков., К вопросу о проблемах законодательства в сфере кибертерроризма. – Омский научный вестник.: Серия “Общества. История. Современность” № 4, 2017.
7. Г.И.Хотинская, Е.Черменева. Модели раскрытия финансовой информации: эволюция и современность // Науч.стат.: Финансовый вестник: Финансы, налоги, страхование, бухгалтерский учет, 2015, №3
8. Темиралиев Т.С., Омаров Е.А. Проблемы противодействия преступлениям, совершенным с применением информационных систем, и пути их решения// Вестник Института законодательства РК №1 (55) – 2019
9. Дремлюга Р.И., Коробеев А.И., Федоров А.В. Кибертерроризм в Китае: уголовно-правовые и криминологические аспекты. Всероссийский криминологический журнал. 2017.Т. 11, №3
10. В.В.Хилюта. Уголовная ответственность за хищения с использованием компьютерной техники // Журнал Российского права. 2014. №3
11. В.Н.Черкасов. Информационная безопасность. Правовые проблемы и пути их решения // Научно-практический журнал, №1

VI. Интернет ресурслари:

1. <http://www.legislation.gov.uk>
2. <http://lex.uz>
3. <http://lawlibrary.ru>
4. <http://www.consultant.ru>
5. <http://www.pravo.org.ua/>
6. <http://constitution.uz/uz>
7. <http://www.consultant.ru>
8. <http://norma.uz>
9. <http://proacademy.uz>
10. <http://qomus.info>

11. <http://uzjournals.edu>
12. <https://worldjusticeproject.org>
13. <http://pravogizn.h1.ru>
14. <https://cyberleninka.ru/>
15. <http://www.unn.ru>
16. <http://www.vestnik.vsu.ru>
17. www.drjv.org.
18. <http://injustjournal.ru>
19. <https://stat.sud.uz>
20. <https://public.sud.uz/>
21. <http://www.gesetze-im-internet.de/sgg/>
22. <https://rm.coe.int>
23. <http://www.statista.com>
24. <https://www.interpol.int>
25. <https://uzcert.uz>

ИЛОВАЛАР

1-илова

Баъзи мамлакатларда киберхавфсизлик амалиётлари тафсилотлари юзасидан ТАҚҚОСЛАМА ЖАДВАЛ

Давлатлар	Кибержиноятларга қарши курашувчи конвенцияда иштирок	Халқаро ахборот хавфсизлигини ишлаб чиқиш	Киберхавфсизлик ташкилотлари
Буюк Британия	+	-	Ташқи ишлар вазирлиги хузуридаги Хукукий алоқа маркази; Мудофаа вазирлигининг виртуал таҳдиддан мудофаа бўлими
Германия	+	-	Германия Федератив Республикаси Ички ишлар вазирлигидаги махсус гуруҳ
Ҳиндистон	+	-	Ташқи таҳлилий ва тадқиқот бўлимлари ички разведканинг разведка ва разведка бюроси
Хитой	-	+	Компютерга рухсатсиз уланишдан ҳимоя қилувчи дастурни амалга ошириш
Россия	-	+	Ички ишлар вазирлигининг "К" бўлими ва Ички ишлар вазирлигининг ҳудудий бошқармаларининг "К" бўлимлари; Россия Ички ишлар вазирлиги хузуридаги миллий алоқа пункти
АҚШ	+	-	Миллий киберхавфсизлик маркази; Бирлашган АҚШ кибер қўмондонлиги

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ҚОНУНИ ЛОЙИХАСИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ЖИНОЯТ ҲАМДА ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ КОДЕКСЛАРИГА ЎЗГАРТИШ ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ҲАҚИДА

Қонунчилик палатаси томонидан _____ да қабул қилинган
Сенат томонидан _____ да маъқулланган

1-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган 2012-ХП-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1995 йил, № 1, 3-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 йил, № 9, 144-модда; 1997 йил, № 2, 56-модда, № 9, 241-модда; 1998 йил, № 5-6, 102-модда, № 9, 181-модда; 1999 йил, № 1, 20-модда, № 5, 124-модда, № 9, 229-модда; 2000 йил, № 5-6, 153-модда; 2001 йил, № 1-2, 23-модда, № 9-10, 165-модда; 2002 йил, № 9, 165-модда; 2003 йил, № 1, 8-модда, № 9-10, 149-модда; 2004 йил, № 1-2, 18-модда, № 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2005 йил, № 9, 314-модда, № 12, 417, 418-моддалар; 2006 йил, № 6, 261-модда, № 12, 656-модда; 2007 йил, № 4, 158, 166-моддалар, № 6, 248-модда, № 9, 416, 422-моддалар, № 12, 607-модда; 2008 йил, № 4, 187, 188, 189-моддалар, № 7, 352-модда, № 9, 485, 487, 488-моддалар, № 12, 640, 641-моддалар; 2009 йил, № 1, 1-модда, № 4, 128-модда, № 9, 329, 334, 335, 337-моддалар, № 12, 470-модда; 2010 йил, № 5, 176, 179-моддалар, № 9, 341-модда, № 12, 471, 477-моддалар; 2011 йил, № 1, 1-модда; 2012 йил, № 4, 108-модда, № 9/1, 242-модда, № 12, 336-модда; 2013 йил, № 4, 98-модда, № 10, 263-модда; 2014 йил, № 1, 2-модда, № 5, 130-модда, № 9, 244-модда, № 12, 343-модда; 2015 йил, № 6, 228-модда, № 8, 310, 312-моддалар, № 12, 452-модда; 2016 йил, № 4, 125-модда, № 9, 276-модда, № 12, 383, 385-моддалар; 2017 йил, № 3, 47-модда, № 6, 300-модда, № 9, 506, 510-моддалар; 2018 йил, № 1, 4-модда, № 4, 218, 224-моддалар, № 7, 430-модда, № 10, 679-модда; 2019 йил, № 1, 3, 5-моддалар, № 3, 161-модда, № 5, 267, 268-моддалар, № 7, 386-модда, № 8, 471-модда, № 9, 592-модда, № 11, 787-модда, № 12, 880-модда) куйидаги қўшимча ва ўзгартиш киритилсин:

1) 97-модданинг матни куйидаги тахрирда баён этилсин:

Қасддан одам ўлдириш —

ўн йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш,

яъни:

а) икки ёки ундан ортиқ шахсни;

б) ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлни;

в) айбдорга аён бўлган ожиз аҳволдаги шахсни;

- г) ўз хизмат ёки фуқаролик бурчини бажариши муносабати билан шахсни ёки унинг яқин қариндошларини;
- д) бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавfli бўлган усулда;
- е) оммавий тартибсизликлар жараёнида;
- ж) ўта шафқатсизлик билан;
- з) номусга тегиш ёки жинсий еҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондириш билан боғлиқ ҳолда;
- и) тамагирлик ниятида;
- к) миллий ёки ирқий адоват замирида;
- л) безорилик оқибатида;
- м) диний таассублар замирида;
- н) киши аъзоларини кесиб олиб, бошқа кишига кўчириш (трансплантат) ёки мурданинг қисмларидан фойдаланиш мақсадида;
- о) бошқа бирор жиноятни яшириш ёки унинг содир етилишини осонлаштириш мақсадида;
- п) бир гуруҳ шахслар ёки уюшган гуруҳ аъзоси томонидан ёхуд ўша гуруҳ манфаатларини кўзлаган ҳолда;
- р) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан;
- с) ўта хавfli рецидивист томонидан қасдан одам ўлдирилиши;
- т) киберқотиллик яъни, телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб содир этилган бўлса,

ўн беш йилдан йигирма беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси билан жазоланади.

2) 103-модданинг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

Шахсни қўрқитиш, унга раҳмсиз муомала қилиш ёки унинг шаъни ва кадр-қимматини муттасил равишда камситиш натижасида уни ўзини ўзи ўлдириш даражасига ёки ўзини ўзи ўлдиришига суиқасд қилиш даражасига етказиш, —

уч йилдан етти йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

- а) моддий томондан ёки бошқа жиҳатлардан айбдорга қарам бўлган шахсга нисбатан;
- б) вояга етмаган шахсга ёки ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- г) киберсуицид яъни, телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб содир этилган бўлса,

етти йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

3) 103¹-модданинг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

Ўзини ўзи ўлдиришга ундаш, яъни кўндириш, алдаш ёки бошқа йўл билан ўзга шахсда ўзини ўзи ўлдириш ҳиссини уйғотиш, агар шахс ўзини ўзи ўлдирган ёки ўзини ўзи ўлдиришга суиқасд қилган бўлса, —

икки йилдан беш йилгача озодликни чеклаш ёхуд беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) вояга етмаган шахсга ёки ҳомиладорлиги айбдорга аён бўлган аёлга нисбатан;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) киберсуицид яъни, телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб содир этилган бўлса,

беш йилдан етти йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

4) 130-моддага киберпорнография; 139-модда кибертуҳмат; 140-модда киберҳақорат; 167-модда киберрастрата, 168-модда киберфирибгарлик; 169-модда киберўғрилик; 278-киберқимор атамаларининг киритилсин

5. 143-модданинг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини қасддан бузиш, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма беш бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёки уч юз олтмиш соатгача мажбурий жамоат ишлари ёхуд уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади.

6. 273-модданинг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб кўп бўлмаган миқдорда қонунга хилоф равишда, шунингдек, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш, **шунингдек уларни кўп бўлмаган миқдорда телекоммуникация тармоқларидан, Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан** фойдаланиб қонунга хилоф равишда ўтказиш,-

уч йилдан беш йилгача озодликни чеклаш ёки уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган қилмишлар озгинадан кўпроқ миқдорда содир этилган бўлса, —

беш йилдан етти йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган қилмишлар:

а) илгари гиёвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўташ жойларида;

г) ўқув юртларида ёки ўқувчилар, студентлар ўқув, спорт ва жамоат тадбирларини ўтказадиган бошқа жойларда содир этилган бўлса, —

етти йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни лабораторияларда ёхуд ўзганинг мулки ҳисобланган воситалар ва

асбоб-ускуналардан ёки прекурсорлардан фойдаланган ҳолда қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш ёки қайта ишлаш, шунингдек бундай воситаларни истеъмол қилиш ёки тарқатиш учун бангихоналар ташкил қилиш ёки сақлаш, шунингдек ушбу модданинг иккинчи ёки учинчи қисмида назарда тутилган қилмишлар:

а) ўта хавфли рецидивист томонидан;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, —

ўн йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни кўп миқдорда қонунга ҳилоф равишда сотиш —

ўн йилдан йигирма йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган қилмишларни содир этган шахс ўз ихтиёри билан айбини бўйнига олиш тўғрисида ҳокимият органларига арз қилса ва гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни топширса, жазодан озод қилинади.

2-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган 2013-ХII-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1995 йил, № 2, 5-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 йил, № 12, 269-модда; 1997 йил, № 2, 56-модда, № 9, 241-модда; 1998 йил, № 5-6, 102-модда, № 9, 181-модда; 1999 йил, № 1, 20-модда, № 5, 124-модда, № 9, 229-модда; 2000 йил, № 5-6, 153-модда, № 7-8, 217-модда; 2001 йил, № 1-2, 11, 23-моддалар, № 9-10, 165, 182-моддалар; 2002 йил, № 9, 165-модда; 2003 йил, № 5, 67-модда; 2004 йил, № 1-2, 18-модда, № 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2005 йил, № 12, 418-модда; 2006 йил, № 6, 261-модда; 2007 йил, № 4, 166-модда, № 6, 248, 249-моддалар, № 9, 422-модда, № 12, 594, 595, 607-моддалар; 2008 йил, № 4, 177, 187-моддалар, № 9, 482, 484, 487-моддалар, № 12, 636, 641-моддалар; 2009 йил, № 1, 1-модда, № 4, 136-модда, № 9, 335-модда, № 12, 469, 470-моддалар; 2010 йил, № 6, 231-модда, № 9, 334, 336, 337, 342-моддалар, № 12, 477-модда; 2011 йил, № 4, 103, 104-моддалар, № 9, 252-модда, № 12/2, 363-модда; 2012 йил, № 1, 3-модда, № 9/2, 244-модда, № 12, 336-модда; 2014 йил, № 9, 244-модда; 2015 йил, № 8, 310, 312-моддалар, № 12, 452-модда; 2016 йил, № 4, 125-модда, № 9, 276-модда, № 12, 385-модда; 2017 йил, № 3, 47-модда, № 6, 300-модда, № 9, 506, 510-моддалар, № 10, 605-модда; 2018 йил, № 1, 1, 5-моддалар, № 4, 218, 224-моддалар, № 7, 430, 431-моддалар, № 10, 679-модда; 2019 йил, № 1, 3, 5-моддалар, № 2, 47-модда, № 3, 161-модда, № 5, 259, 267-моддалар, № 7, 386-модда, № 8, 469-модда, № 9, 589, 592-моддалар, № 10, 671-модда, № 11, 787, 791-моддалар, № 12, 880, 881, 891-моддалар)

1) Учунчи бўлим қуйидаги мазмундаги 8¹-боб билан тўлдирилсин

8¹-боб. Рақамли далиллар

81¹-модда. Далилларнинг турлари

Ижтимоий хавфли қилмишнинг юз берган-бермаганлигини, шу қилмишни содир этган шахснинг айбли-айбсизлигини ва ишни тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга молик бошқа ҳолатларни суриштирувчининг, терговчининг ва суднинг қонунда белгиланган тартибда аниқлашига асос бўладиган ҳар қандай ҳақиқий маълумотлар жиноят иши бўйича далил ҳисобланади.

Бу маълумотлар гувоҳнинг, жабрланувчининг, гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг кўрсатувлари, экспертнинг хулосаси, ашёвий далиллар, овозли ёзувлар, видеоёзувлар, кинотасвир ва фотосуратлардан иборат материаллар, тергов ва суд ҳаракатларининг баённомалари, рақамли далиллар ва бошқа ҳужжатлар билан аниқланади.

Агар тезкор-қидирув тадбирларининг натижалари фақат қонун талабларига мувофиқ олинган бўлса, ушбу Кодекс нормаларига мувофиқ текширилган ва баҳоланганидан кейин ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг ёки тезкор-қидирув тадбирида иштирок этган бошқа шахсларнинг ҳаракатларига боғлиқ бўлмаган ҳолда шахсда жиноят содир этиш учун шаклланган қасд мавжуд бўлганлигидан далолат берса, ушбу натижалар далил сифатида тан олиниши мумкин.

81²-модда. Айбланиш ва ҳукм қилиш учун асослар

Ишни айблов ҳулосаси ёки айблов далолатномаси билан судга юбориш ва айблов ҳукми чиқариш учун қуйидагилар исботланган бўлиши керак:

1) жиноят объекти; жиноят туфайли етказилган зиённинг хусусияти ва миқдори, жабрланувчининг шахсини тавсифловчи ҳолатлар;

2) содир этилган жиноятнинг вақти, жойи, усули, шунингдек Жиноят кодексига кўрсатиб ўтилган бошқа ҳолатлари; қилмиш ва рўй берган ижтимоий хавфли оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш;

3) жиноятнинг ушбу шахс томонидан содир этилганлиги;

4) жиноят тўғри ёки эгри қасд билан ёхуд бепарволик ёки ўз-ўзига ишониш оқибатида содир этилганлиги, жиноятнинг сабаблари ва мақсадлари;

5) айбланувчининг, судланувчининг шахсини тавсифловчи ҳолатлар.

4-модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

ҳукумат қарорларини ушбу Қонунга мувофиқлаштиради;

давлат бошқаруви органлари ушбу Қонунга зид бўлган ўз норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини қайта кўриб чиқишлари ва бекор қилишларини таъминласин;

ушбу Қонуннинг ижросини, ижрочиларга етказилишини ҳамда моҳияти ва аҳамияти аҳоли ўртасида тушунтирилишини таъминласин.

5-модда. Ушбу Қонун расмий эълон қилинган кундан эътиборан кучга киради.

“Ўзбекистон Республикаси жиноят ва жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни лойиҳасига

ТАҚҚОСЛАШ ЖАДВАЛИ

Жиноят кодексининг айрим моддаларига ўзгартириш ва қўшимчалар		
Амалдаги таҳрир	Таклиф этилаётган таҳрир	Асослантириш
97-модда. Қасддан одам ўлдириш Тўлдирилмоқда	97-модда. Қасддан одам ўлдириш ..... 2-қисм г) телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб содир этилган бўлса,	Бугунги кунда ривожланиб бораётган электрон технологиялар тараққиёти шахсини технологиялар бошқарувидан чиқариб ташламоқда. Мисол сифатида автомобилларнинг ўзини ўзи бошқариш функциясини келтиришимиз мумкин. Интернет ёрдамида бошқарувни ўз қўлига олиб, бошқарувда ҳайдовчи бўлишини талаб этмайди. Бунда қасддан одам ўлдириш ниятида бўлган шахс электрон автомобиллардан жиноят содир этиш воситаси сифатида фойдаланиши мумкин. Ваҳоланки бундай мисолларни кўплаб учратишимиз мумкин. Шу сабабдан Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 97-моддасининг 2-қисмига қуйидагича ўзгартирилиши

		кiritилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.
143-модда. Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш Тўлдирилмоқда	143-модда. Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини қасддан бузиш — базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма беш бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёки уч юз олти соатгача мажбурий жамоат ишлари ёхуд уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади.	д. Бугунги кунда мобил курилмаларни ишлатмайдиган, улар орқали бевосита ёзишмалар олиб бормайдиган инсон бўлмаса керак. Шу сабабдан, ҳар қандай шахсий маълумот бугунги кунда инсоннинг ор номусини белгилаб бермоқда. Амалиётда кўришимиз мумкинки, ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари ўзганинг шахсий маълумотларидан ғаразли мақсадларда фойдаланишмоқда. Шу сабабдан айтишимиз лозимки, биринчи бор содир этилган ҳуқуқбузарликнинг ўзидаёқ жиноий жавобгарлик белгиланиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.
169-модда. Ўғрилик Тўлдирилмоқда	169-модда. Ўғрилик ..... Ўғрилик: а) жуда кўп миқдорда; б) компьютер тизимига рухсатсиз кириб; в) ўта хавfli рецидивист томонидан; г) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, — саккиз йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ-3723-сонли қарори билан тасдиқланган “Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш Концепсияси”га мувофиқ, технологик тараққиёт, жумладан кибержиноят билан боғлиқ жиноят турларининг кенгайганлигини ҳисобга олган ҳолда ахборот технологиялари соҳасида жавобгарликни назарда тутувчи

		нормаларни қайта кўриб чиқишвазифаси илгари сурилди. Шунингдек, бугунги кунда мамлакатимизда ЖКнинг 169-моддаси 3-қисми “б” банди “компьютер тизимига рухсатсиз кириб”га доир жинойтлар кўплаб содир этилмоқда. Буни бир қанча қуйида интернет манбаларида эълон қилинган хабарлардан билиб олишимиз мумкин.
273-модда. Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилиш, шунингдек уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш Тўлдирилмоқда	273-модда. Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилиш, шунингдек уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб кўп бўлмаган миқдорда қонунга хилоф равишда, шунингдек, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш, <i>шунингдек уларни кўп бўлмаган миқдорда телекоммуникация тармоқларидан, Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан</i> фойдаланиб қонунга хилоф равишда ўтказиш	Шунингдек, бугунги кунда гиёванд моддалар савдоси Интернет тармоғи орқали ҳам жуда кўплаб миқдорда сотилаётганини кўришимиз мумкин. Тошкент шаҳар ИИББ жинойт қидирув ходимлари Интернет тармоғи орқали тарқатилган гиёвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний савдоси билан боғлиқ фактларни фош этишди.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси
магистратураси тингловчиси Жумаев Бекзод Бахтиёр ўғлининг
“Кибержиноятларни тергов қилиш: муаммо ва ечимлар” мавзусидаги
магистрлик диссертацияси бўйича Сўровномаси

1. Бизга маълумки, жиноят қонунчилигимизда “кибержиноятлар” атамасига муқобил вариант сифатида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар атамаси ишлатилиниб келинмоқда. Жиноят қонунчилигига кибержиноят атамасининг ишлатилишини тўғри деб ҳисоблайсизми?
  - Ҳа, тўғри
  - Йўқ, нотўғри
  - Бошқа фикрдаман
  - Билмайман
2. Шахсий ҳаётингиз давомида бирор марта киберхужумлар қурбонига айланганмисиз ёки бевосита гувоҳи бўлганмисиз?
  - Ҳа, албатта
  - Йўқ, ундай эмас
  - Жуда кўп марта
  - Билмайман
3. Кибертахдидга учрасангиз ёки кибержиноятлар қурбонига айланиб қолсангиз қайси давлат органига мурожаат этишни биласизми?
  - Ҳа, биламан
  - Йўқ, билмайман
  - Ўзим бартараф этишга ҳаракат қиламан
  - Сир сақлайман
4. Ўзбекистонда кибержиноятларга қарши курашиш ҳамда уларни тергов қилишни қайси давлат органи амалга ошириши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайсиз?

- Ички ишлар органлари
  - Прокуратура органлари
  - Давлат хавфсизлик хизмати
  - Адлия органлари
5. Бугунги кунда ўзгаларнинг банк пластик карталарига уларнинг рухсатсиз уланиб, киберўғрилик жиноятининг содир этилиши кўпайиб бормоқда. Шу сабабли ушбу турдаги жиноятларга нисбатан оғирроқ жазо қўлланилишини жорий этишга нисбатан муносабатингиз қандай?
- Ижобий
  - Салбий
  - Бошқа фикрдаман
  - Билмайман
6. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига ракамли далилларни тўплаш амалиёти юзасидан алоҳида боб киритилишига муносабатингиз қандай?
- Ижобий
  - Салбий
  - Бошқа фикрдаман
  - Билмайман
7. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига кибержиноятларга бевосита дахлдор тергов ҳаракатлари ўтказилишида яъни кўйидаги тергов ҳаракатлари *кўздан кечириш, олиб қўйиш ва тинтув, телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш, экспертиза текшируви учун намуналар олиш*да “ИТ” мутахассисининг иштирокини шарт этиб белгиланиши тўғри деб ҳисоблайсизми?
- Ха, шарт
  - Йўқ, шарт эмас

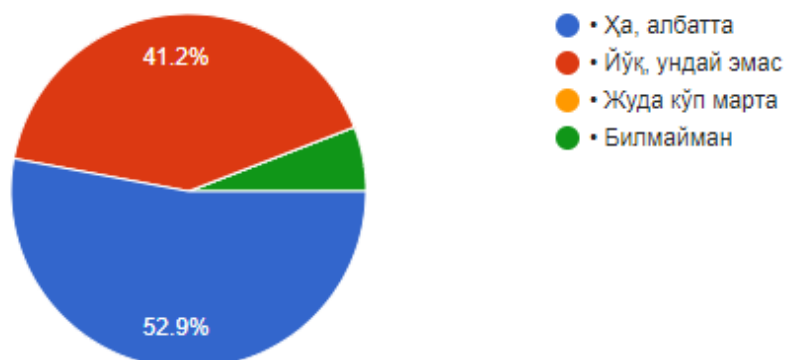
- Билмайман
  - Бошқа фикрдаман
8. МДХ мамлакатлари ўртасида 2018 йил 28 сентябрь кибержиноятларни тергов қилишда ҳамкорлик қилиш масаласини тартибга солувчи ихтисослаштирилган ҳужжатлардан бири ҳисобланмиш Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатлар ўртасида ахборот технологиялари соҳасида жиноятларга қарши курашиш бўйича Битим имзоланган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 13.02.2019 йилдаги ПҚ-4188-сонли қарори билан 2018 йил 28 сентябрда Битим тасдиқланган. Ушбу битимни қанчалик самарали деб ҳисоблайсиз?
- Ха, самарали
  - Йўқ, самарасиз
  - Билмайман
  - Бошқа фикрдаман
9. Бизга маълумки, Ўзбекистон 2001 йил 23 ноябрда қабул қилинган “Компьютер жиноятлари тўғрисида”ги Будапешт Конвенцияси иштирокчиси эмас. Ушбу конвенция иштирокчисига айланиш хориждан бўладиган киберхужумларга қарши курашишда самарали деб ҳисоблайсизми?
- Ҳа, албатта
  - Йўқ, ундай эмас
  - Билмайман
  - Бошқа фикрдаман
10. Кибержиноятларга қарши курашишда ҳар қандай кибертахдид ёки киберхужумларга учраган шахслар томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга электрон шаклда аноним кўринишда мурожаат этишни таминлашга доир **WWW.CYBERSECURITY.UZ** ягона платформа яратилишига муносабатингиз қандай?

- Ижобий
- Салбий
- Бошқа фикрдаман
- Билмайман

Шахсий ҳаётингиз давомида бирор марта киберҳужумлар қурбонига айланганмисиз ёки бевосита гувоҳи бўлганмисиз?

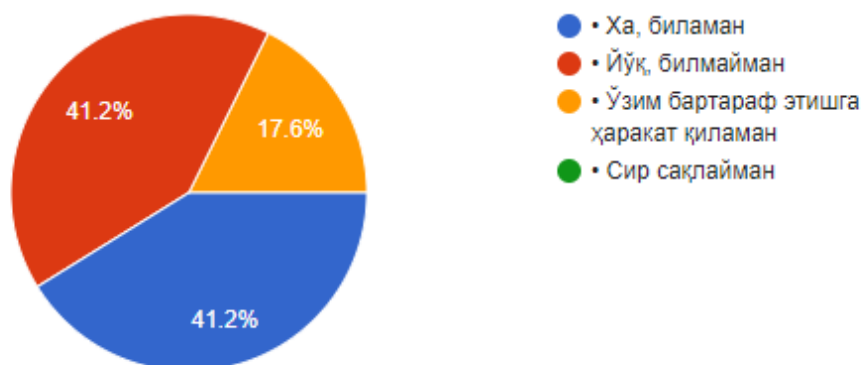
17 responses

Кибертаҳдидга учрасангиз ёки кибержиноятлар қурбонига айланиб қолсангиз қайси давлат органига мурожаат этишни биласизми?

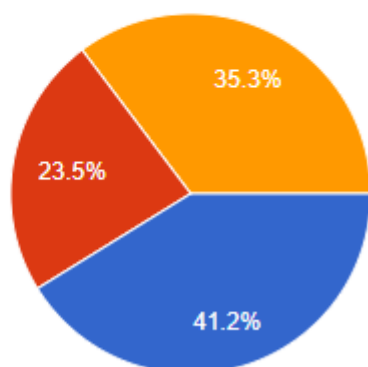
17 responses

Ўзбекистонда кибержиноятларга қарши курашиш ҳамда уларни тергов қилишни қайси давлат органи амалга ошириши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайсиз?

17 responses

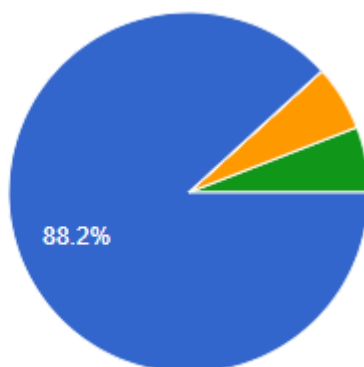

- Ички ишлар органи
- Прокуратура органи
- Давлат хавфсизлик хизмати
- Адлия органи

Бугунги кунда ўзгаларнинг банк пластик карталарига уларнинг рухсатисиз улаиб, киберўғрилиқ жиноятининг содир этилиши кўпайиб бормоқда. Шу сабабли ушбу турдаги жиноятларга нисбатан оғирроқ жазо қўлланилишини жорий этишга нисбатан муносабатингиз қандай?

17 responses

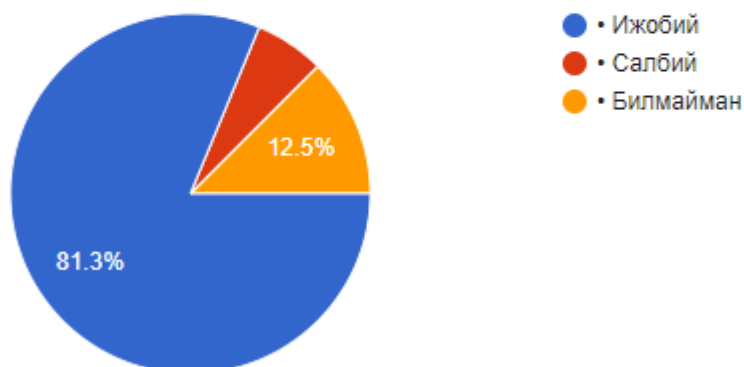

- Ижобий
- Салбий
- Билмайман
- Jazoni o'g'irlashtirish bilan muammo hal bolmaydi. Birinchidan, oldini olish choralari kuchaytirish, ikkinchidan, aniqlash mexanizmlarini takomillashtirish uchinchidan hmqo tuzilmalari...

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига ракамли далилларни тўплаш амалиёти юзасидан алоҳида боб киритилишига муносабатингиз қандай?

16 responses

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига кибержиноятларга бевосита дахлдор тергов ҳаракатлари ўтказилишида яъни қуйидаги тергов ҳаракатлари кўздан кечириш, олиб қўйиш ва тинтув, телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш, экспертиза текшируви учун намуналар олишда “ИТ” мутахассисининг иштирокини шарт этиб белгиланиши тўғри деб ҳисоблайсизми?

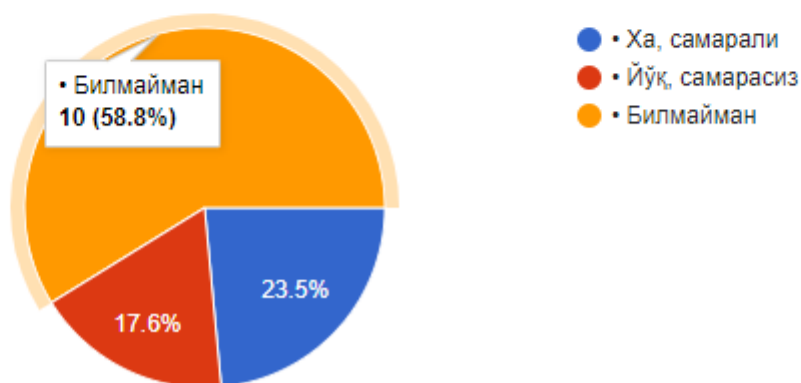

17 responses

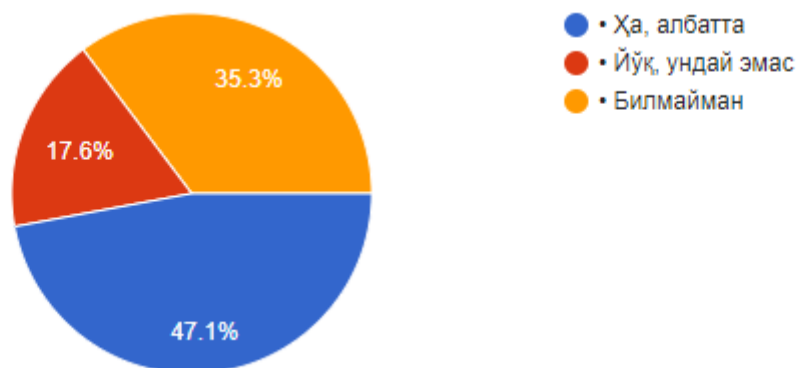
МДХ мамлакатлари ўртасида 2018 йил 28 сентябрь кибержиноятларни тергов қилишда ҳамкорлик қилиш масаласини тартибга солувчи ихтисослаштирилган ҳужжатлардан бири ҳисобланмиш Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатлар ўртасида ахборот технологиялари соҳасида жиноятларга қарши курашиш бўйича Битим имзоланган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 13.02.2019 йилдаги ПҚ-4188-сонли қарори билан 2018 йил 28 сентябрда Битим тасдиқланган. Ушбу битимни қанчалик самарали деб ҳисоблайсиз?

17 responses

Бизга маълумки, Ўзбекистон 2001 йил 23 ноябрда қабул қилинган “Компьютер жиноятлари тўғрисида”ги Будапешт Конвенцияси иштирокчиси эмас. Ушбу конвенция иштирокчисига айланиш хориждан бўладиган киберҳужумларга қарши курашишда самарали деб ҳисоблайсизми?

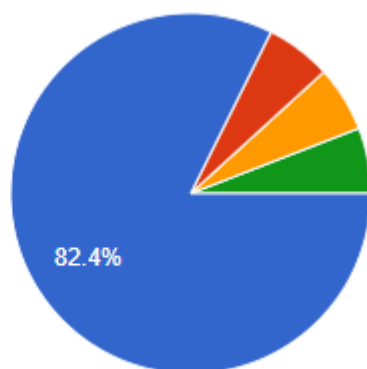
17 responses

Кибержиноятларга қарши курашишда ҳар қандай кибертаҳдид ёки киберҳужумларга учраган шахслар томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга электрон шаклда аноним кўринишда мурожаат этишни тaminлашга доир WWW.CYBERSECURITY.UZ ягона платформа яратилишига муносабатингиз қандай?

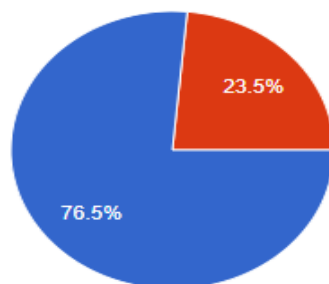
17 responses

- Ижобий
- Салбий
- Билмайман
- Qonun bo'yicha anonim murojaat korib chiqilmilaydiku

Бизга маълумки, жиноят қонунчилигимизда “кибержиноятлар” атамасига муқобил вариант сифатида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар атамаси ишлатилиниб келинмоқда. Жиноят қонунчилигига кибержиноят атамасининг ишлатилишини тўғри деб ҳисоблайсизми?

17 responses

- Ҳа, тўғри
- Йўқ, нотўғри
- Билмайман